

A • T • L • A • S
POLSKICH
STROJÓW
LUDOWYCH

FRANCISZEK KLONOWSKI
STRÓJ WARMIŃSKI

POLSKIE TOWARZYSTWO LUDOZNAWCZE

A. FRANCISZEK KLONOWSKI

STRÓJ WARMIŃSKI

PTL
WROCLAW

Zakład Kulturoznawstwa
Biblioteka
Nr inwentarzowy 3135/KEiE

1 9 6 0

NAKŁADEM POLSKIEGO TOWARZYSTWA LUDOZNAWCZEGO WE WROCŁAWIU
SKŁAD GŁÓWNY — WROCŁAW NANKERA 4

ATLAS POLSKICH STROJÓW LUDOWYCH
WYDAWANY PRZEZ POLSKIE TOWARZYSTWO
LUDOZNAWCZE

KOMITET REDAKCYJNY: JÓZEF GAJEK,
ADAM GLAPA, ANNA KUTRZEB,
ADAM MŁODZIANOWSKI, KAZIMIERZ PIETKIEWICZ,
ROMAN REINFUSS, TADEUSZ SEWERYN,
KAZIMIERA ZAWISTOWICZ - ADAMSKA
REDAKTOR NACZELNY: JÓZEF GAJEK
OKŁADKA ADAMA MŁODZIANOWSKIEGO
PLANSZA BARWNA JERZEGO KAROLAKA
REDAKTOR ZESZYTU: JÓZEF GAJEK
UKŁAD GRAFICZNY ADAMA GLAPY
POZNAŃSKA DRUKARNIA NAUKOWA POZNAŃ
KLISZE JEDNOBARWNE: WROCŁAWSKA DRU-
KARNIA NAUKOWA WROCŁAW -- KLISZE WIE-
LOBARWNE ZAKŁADY GRAFICZNE IMIENIA
M. KASPRZAKA W POZNANIU

Nakład 6200 egz. Ark. wyd. 6,9 ark. druk. 10,25 A-4/8 + 2 wkł., Papier
ilustracyjny bezdrzewny 100 g 61×86. Oddano do składania 4 V 1959.
Podpisano do druku 17 III 1960. Druk ukończ. w kwietniu 1960. L-1
Zam. 457/162. Cena zł 27,—.

WSTĘP

Położenie obszaru. Warmią nazywa się obszar wchodzący w skład województwa olsztyńskiego, a obejmujący powiaty: braniewski, lidzbarski, olsztyński i biskupiecki. Obszar ten posiada kształt nieregularnego czworoboku, którego najkrótszy bok przylega do Zalewu Wiślanego. Od zachodu naturalną granicę Warmii stanowi rzeka Pasłęka, południowo-wschodnią — dział wodny między Pasłęką i Łyną z jednej strony, a dopływami Narwi z drugiej strony. Granica na północy biegnie prawie prosto niezależnie od konfiguracji terenu, jedynie wąski, 25-ciokilometrowy pas na północnym zachodzie przylega do brzegu morskiego.¹ Nazwa tej krainy pochodzi od pruskiej prowincji Warmia, zamieszkałej ongiś przez pruskie plemię o tej samej nazwie.² Plemiona pruskie w XIII w. utraciły swoją niepodległość a ziemię ich zagarnął Zakon Krzyżowy Rycerzy Panny Marii, zwany powszechnie Zakonem Krzyżackim, który na ziemiach północnych Polski stworzył własne państwo. Z podbitych przez Zakon ziem pruskich utworzono w 1243 r. na mocy aktu erekcyjnego, wydanego przez legata papieskiego Wilhelma z Modeny 3 diecezje.³ Z nowoutworzonej diecezji warmińskiej wydzielono jedną trzecią część obszaru, który przekazano w bezpośrednie władanie każdorazowego biskupa warmińskiego; tak wydzielona biskupia część ziemi zyskała z czasem nazwę Warmii.⁴

Ludność. Na opisanym obszarze Warmii mieszka dziś około 240 000 mieszkańców, w tym prawie 2/3 ludności zajmuje się rolnictwem, a pozostała znajduje zatrudnienie w przemyśle, handlu, komunikacji i innych zawodach.⁵

Historia regionu. Ziemie nad Bałtykiem na wschód od dolnego biegu Wisły, aż po Niemen zamieszkiwały ongiś ludy pruskie, sąsiadujące na południu z Polską Piastowską. Tacyt, historyk rzymski w I w. n. e. czerpiąc wiadomości o nich od kupców rzymskich zapuszczających się tu po bursztyn, nazywa ich *Aestami*. Dokładniejszych wiadomości o Prusach dostarczył w X w. Ibrahim ibn Jakub, kupiec hiszpański w swych opisach podróży. Prusowie między sobą podzieleni na szereg plemion odznaczali się znaczną wojowniczością, a formująca się wówczas klasa rycerska, w walkach z sąsiadami widziała jedno ze źródeł bogacenia się, to też skutki tych walk odczuła i sąsiadująca Polska. Bolesław Chrobry nie poprzestał na działaniach orężnych, lecz pragnął ludy te zjednać pokojowo, przez ich chrystianizację. W tym celu wysłał dwie wyprawy misyjne, - św. Wojciecha w 997 r. i św. Brunona w 1009 r. Obie te wyprawy skończyły się niepowodzeniem. W XII w. Prusowie znowu przeszli do przeciwnatarcia i dopiero Bolesław Krzywousty dzielnie potrafił przeciwstawić się ich naporowi. W jednej z wypraw zniszczył doszczętnie plemię Galindów, a zdobytą ziemię zwaną Ziemią Lubawską włączył do Polski. Śmierć przedsiębiorczego króla, która w historii Polski zapoczątkowała okres rozbicia dzielnicowego, rozzuchwiała Prusów; ponowili więc napady na ziemie graniczne, zwłaszcza na Mazowsze. Wreszcie książę mazowiecki

Konrad postanowił uporać się z Prusami i powziął w 1226 r. fatalną w skutkach dla państwa polskiego decyzję osadzenia na granicy swego księstwa braci Zakonu Krzyżowego Panny Marii. Zakon Krzyżowy znakomicie uzbrojony w porównaniu z wojownikami pruskimi szybko podbił kraj Prusów i założył tu własne państwo. Z podbitych ziem pruskich utworzono trzy nowe diecezje, sambijską, pomezzańską i warmińską. Władzą nad diecezjami, na mocy aktu erekcyjnego z 1243 r. — Zakon był obowiązany dzielić się z biskupami, z których każdy otrzymał третią część terytorium w bezpośrednie władztwo jako państwo biskupie. Każdy z biskupów oddawał znów третią część swego terytorium kapitule na tych samych prawach.⁶ Biskupi pomezkański i sambijski szybko utracili swą samodzielność na rzecz Zakonu, tylko biskup warmiński zdołał utrzymać swe zwierzchnictwo terytorialne i właśnie ta część diecezji otrzymała nazwę właściwej Warmii. Krzyżacy niejednokrotnie starali się ograniczyć samodzielność biskupów warmińskich i podporządkować ich zwierzchnictwu Zakonu, choć ci bronili się przeciwko temu bezprawiu. W XV w. w całych Prusach rośnie opór ludności przeciw tyranii Zakonu. Ważną rolę w usamodzielnieniu się Warmii i Prus odegrały Stany Pruskie złożone z przedstawicieli szlachty, miast i niższego duchowieństwa. Twórca wyzwolenczego Związku Pruskiego zwanego „Towarzystwem Jaszczurczym” v. Baysen Bażyński wywodził się z Warmii. Stany te w przełomowym momencie walki z Zakonem zwróciły się o pomoc do króla polskiego Kazimierza Jagiellończyka, którzy w akcie inkorporacyjnym, wydanym w 1454 r. włączył Prusy i Warmię do Polski. W rozgorzałej po wydaniu aktu inkorporacyjnego trzynastoletniej wojnie między Polską a Zakonem, Stany Pruskie stanęły po stronie króla polskiego. Po zwycięsko zakończonych w 1466 r. II pokojem toruńskim wojnie, Warmia została włączona do Korony; odtąd wybór biskupa warmińskiego musiał mieć potwierdzenie królewskie. Pierwszym Polakiem na stolicy biskupiej Warmii, znajdującej się w Lidzbarku Warmińskim był uczony humanista Jan Dantyszek. Jednym z jego następców był kardynał Stanisław Hozjusz. Spośród kanoników Kapituły Warmińskiej XV w. zasłużył się szczególnie wielki astronom Mikołaj Kopernik, rezydujący we Fromborku i Olsztynie. Zasłużył się on niemało przy zasiedleniu Warmii polskimi osadnikami. Warmia pod rządami biskupów polskich rozwijała się gospodarczo i kulturalnie a nasilenie kolonizacji polskiej stale wzrastało i trwało nieprzerwanie aż do pierwszego rozbioru Polski, tj. do 1772 roku. Ostatnim biskupem polskim na Warmii był zasłużony bajkopisarz Ignacy Krasicki. Po wcieleniu Warmii do królestwa pruskiego przybrała na sile akcja germanizacyjna, której celem było wyniszczenie żywiołu polskiego. Akcja ta w połowie XIX w. jeszcze bardziej wzmogła się, a na Warmii i Mazurach rozgorzała zacięta walka o język i szkołę polską. W 1875 r. powstaje „Hakata”, związek niemiecki, dysponujący znacznymi funduszami przeznaczonymi na rozwój kolonizacji niemieckiej; ucisk ludności polskiej trwał zwłaszcza w południowych powiatach Warmii, w których 88% areálu ziemi było w posiadaniu i użytkowaniu drobnej własności, rekrutującej się z wolnego chłopstwa. Plebiscyt przeprowadzony w lipcu 1920 r. w fatalnej dla Polski sytuacji politycznej przekreślił wyzwolenie Warmii na pewien czas. Przyniósł je dopiero rok 1945 i Warmia wraz z Mazurami i Powiślem została napowrót włączona w granice Rzeczypospolitej. Odtąd kraina ta odzyskuje swój pierwotny charakter a Olsztyn, stolica nowoutworzonego województwa staje się ośrodkiem życia kulturalnego Warmii i Mazur.

Analizując historię regionu i walkę ludności polskiej o utrzymanie swych cech narodowych stwierdzić należy, że kultura ludowa najlepiej zachowała się na terenach południowych, sąsiadujących z polskim Mazowszem, tj. w powiecie olsztyńskim i w południowej części powiatu lidzbarskiego i biskupieckiego. Kultura ludowa na obszarze północnej Warmii zasiedlonej poprzednio głównie przez Niemców gospodarujących tu w dużych gospodarstwach o słabym zagęszczeniu ludności — nie istnieje.

Cechy ubioru. Warmia wyodrębniająca się od sąsiedniego Powiśla i Mazur posiada niem odmienną tradycję historyczną, wyznaniową i językową, jest terenem o przewadze ludności chłopskiej. W dziedzinie kultury ludowej powstał szereg tu cech swoistych,

charakteryzujących ten region. W dziedzinie stroju kobiecego są typowe dla tego regionu czepece, zwane *twardą mycką* lub *galonkiem*, z pięknymi denkami haftowanymi złotymi lub srebrnymi nićmi, wiązane pod brodą wstążkami, z tyłu przyozdobione kokardką ze wstążek jedwabnych, których końce opadają na plecy, obcisłe kaftaniki i kabaty kloszowo usztywnione z tyłu i długie sięgające kostek spódnice przyozdobione u dołu falbanami i pliskami, pod które są podłożone jedna lub dwie halki, nadające ubiorowi kloszową sylwetę. Całość stroju żeńskiego dopełniała kaszmirowa lub turecka chusta narzucona na ramiona i plecy (Tabl. II.).

W stroju męskim, choć on znacznie wcześniej zanikł, do tradycyjnych części ubioru warmińskiego należy długa jasnogranatowa, szara lub brązowa sukienna sukmana, niegdyś szyta na codzień z wełnianej tkaniny folowanej, przewiązana w pasie kolorową zazwyczaj niebieską i białą krajką, tj. szerokim pasem samodziałowym (Tabl. II.). Latem noszono białe spodnie parciane, zimą niebieskie, granatowe lub czarne spodnie sukienne, wpuszczone w długie skórzane buty zwane *skórzniami*. Nakryciem głowy był kołpak to jest futrzana czapka bez daszka z siwego lub czarnego baranka, przewiązana wstążką z boku. W lecie kapelusz słomkowy lub filcowy z szeroką wywiniętą kanią, usztywniony, o płaskim dnie nadawał sylwetce Warmiaka charakterystycznych cech (Tabl. I i II.). Do tych kapeluszy przyczepiano podczas wesela i innych uroczystości wstążki i bukiety sztucznych kwiatów.

Obecny dawny strój warmiński już nie występuje. Jeszcze przed 1945 r. był noszony przez zespoły artystyczne Związku Polaków w Niemczech, które występowały w nim w czasie dorocznie organizowanych zjazdów na terenie byłych Prus Wschodnich.⁷

Zrekonstruowany po 1945 r. strój warmiński uświetnia obecnie uroczystości państwowe i imprezy artystyczne i jest noszony zarówno przez ludność pochodzenia miejscowego jak i przez ludność napływową. Strój ten (nie zawsze wiernie odtworzony) wraz ze strojem mazurskim, od którego nie wiele się różni, stał się obecnie reprezentacyjnym strojem regionu olsztyńskiego, określanego jako Warmia i Mazury.

Charakterystyka ubiorów sąsiednich. Stroje grup etnicznych sąsiadujących bezpośrednio z Warmią nie zostały jeszcze dostatecznie opracowane, nie mniej dotychczasowe materiały znajdujące się w archiwum Muzeum Mazurskiego w Olsztynie pozwalają na przeprowadzenie porównania.

Na zachód od Warmii ciągnie się Powiśle, którego część, to jest powiat suski, morąski, pasłęcki i północna część powiatu ostródzkiego znajduje się w granicach woj. olsztyńskiego. Stroje kobiece tej grupy wyróżniają się odmiennym krojem czepek, zapasek i koszul. Nieznane są tu czepeki haftowane złotem, zamiast nich niewiasty nosiły białe, lniane, krochmalone czepeczki, wiązane pod szyją w kokardę. Stare niewiasty

Ryc. 1. Ubiór odświętny pary chłopskiej z Warmii z końca XIX w. Fot. J. Gardzielska, 1959.

Ryc. 2 Gospodarz i gospodyni w warmińsko-mazurskiej odzieży codziennej. Rekonstrukcja. Muzeum Mazurskie w Olsztynie. nr inw. 711E i 712E. Fot. A. Kuraczyk, 1956

nosiły czarne aksamitne czepeczki. Fartuszki kobiece były tu długie, wąskie, o odcieniu jaśniejszym od spódnicy, z pasami przebiegającymi poziomo. Koszule haftowano na rękawach u ramion białym haftem, nieznanym w stroju Warmianek. W stroju kobiecym na Powiślu dominowały kolory ciemne, głównie granatowy, czarny, niekiedy i zielony w przeciwstawieniu do Warmii, gdzie przeważały kolory ciepłe, zwłaszcza różne odcienie czerwieni.

Ludowe stroje męskie Powiśla, podobnie jak na Warmii, uległy znacznie wcześniejszemu zanikowi od stroju kobiecego, tak że w zasadzie nie ma wielkich różnic między strojem chłopstwa warmińskiego, a strojem chłopstwa z Powiśla. Na Warmii przeważało wiązanie sukmany krajką, na Powiślu opasywano się rzemiennym pasem. Ulubionym kolorem sukmany na Powiślu był kolor granatowy, na Warmii — niebieski. Spodnie na Powiślu zazwyczaj ciemne, wpuszczano w duże buty, jedynie biedni chłopcy chodzili w trzewikach. Na Warmii jako nakrycie głowy w stroju świątecznym przeważał kołpak, a na Powiślu stożkowata barania czapka.

Na południu i wschodzie Warmia przylega do Mazur. Na tym terenie Mazurzy występowali zazwyczaj w długich z tyłu fałdowanych granatowych sukmanach. W miarę posuwania się na południe zaczyna przeważać ciemnobrązowa sukmana i krótkie spencerki z rękawami,⁸ te ostatnie są noszone na Kurpiach. Na Mazurach obok *skórczn*, tj. długich butów, noszone są *chodaki*. Latem u Mazurów przeważa ubiór *parciany*.

Kobiece strój mazurski różni się od warmińskiego odmiennym krojem czepków, częściowo zapasek i rozwiązaniem kolorystycznym tkanin. Strój warmiński jest bogatszy od mazurskiego, bogata Warmianka nakłada na siebie po kilka spódnic.⁹ Czepki mazurskie wykonane z czarnego aksamitu wiązane są pod szyją na tasiemkę. Wśród tkanin przeważają obok mieniących się, prążkowe i kraciaste. Strój kobiecy Mazurki jest obcisły i przylega ściśle do ciała. Dziewczęta niekiedy nakrywają głowy chustami związanymi z przodu. Fartuszki w stroju mazurskim mają częstsze zastosowanie i stanowią dopełnienie stroju, gdy tymczasem Warmianki zakładają fartuszki jedynie do ubioru roboczego i do pracy w domu.

Na północnym wschodzie Warmia graniczy z Barcją i Natangią, to jest z dzisiejszymi powiatami: górowskim, bartoszyckim i kętrzyńskim, (zaliczanymi przez geografów do Warmii,) do których przenikają pewne wpływy kultury litewskiej. To wzajemne oddziaływanie nie pozostało bez wpływów na formowanie się stroju ludowego. Osiemnastowieczny ludowy strój litewski ogromnie zróżnicowany, barwny i efektowny, w XX w. na skutek przenikania wpływów idących z zachodu i z miast przyjmuje elementy dawniej nieznanne. Tak np. w stroju żeńskim na Litwie w XIX w. pojawiają się staniki i spódnice, nieznane jeszcze w XVIII w. W kobiecym stroju litewskim XVIII i XIX w. dominującą rolę

grała długa koszulą z białego lnianego płótna, z długimi rękawami, mocno marszczona pod szyją, bogato haftowana na rękawach, przyramkach, pod szyją i na piersiach w barwne kwiaty i paseczki koloru czerwonego, niebieskiego lub czarnego. Zamożne Litwinki nakładały po kilka takich koszul, podobnie jak Warmianki po kilka spódnic czy halek. Stanik nałożony na koszulę, głęboko wydekoltowany, przytrzymany ramiączkami nie zasłaniał haftu. Barwne spódnice zazwyczaj utrzymane były w kolorze ognistoczerwonym, niebieskim i żółtym. Na wierzch spódnicy nakładano wąski, haftowany lub drukowany fartuszek lniany, zakończony frędzlami. Zimą Litwinki idąc np. do kościoła nakładały na wierzch koszuli obcisły kaftanik z wyłożonym kołnierzem, zapiętym na haftki lub błyszczące guziki. Głowę przyozdabiały wieńcem z kwiatów lub nakrywały czapką obwiniętą kolorowymi haftowanymi chustami. Często drugą chustę przerzucały na plecy i ramiona; sposobów zresztą wiązania chust u Litwinek było dużo i w każdej prawie wsi wiązano je inaczej. Na nogach noszą sznurowane trzewiki, a niegdyś zwyczajem szlacheckim nosiły czerwone buty.

Znacznie mniej od warmińskiego stroju męskiego różni się litewski ubiór mężczyzny. W stroju męskim wyróżnia się sukmana, latem sięgająca kolan, zimą dłuższa, która podobnie jak na Warmii jest niebieska, brązowa lub szara, jednakże różni się ona od warmińskiej krojem. Sukmana litewska jest jednorzędowa, zapięta z przodu na trzy guziki i przewiązana w połowie szerokim rzemiennym pasem, zakończonym błyszczącą metalową klamrą. Spodnie były dwójakiego rodzaju, długie, obcisłe, sięgające do stóp, lub krótkie poniżej kolan. W tym drugim wypadku nogi owijano lnianymi zawijaczami lub nakładano na nie wełniane pończochy. Chłop litewski chodził długo w łapciach z lipowego łyka, a buty nosili tylko zamożni. Na głowie Litwin nosił futrzaną czapkę zwaną *magierką*. Krótkie spodnie, na Warmii używane były tylko sporadycznie, np. w stroju *proszka* to jest drużby weselnego¹⁰. Wskazują one na pewną analogię do stroju litewskiego, mogły też być przyjęte ze stroju miejskiego.

Tradycyjny warmiński strój ludowy wykazuje elementy wspólne dla regionów północnych. Wszędzie, zarówno u Kaszubów, jak i na Ziemi Malborskiej, Powiślu, Mazurach, Kurpiach, najważniejszym elementem stroju męskiego jest granatowa, niebieska lub brązowa sukmana. Na Powiślu przeważa granatowa, na Warmii niebieska, a na Mazurach i Kurpiach brązowa. Sukmany różnią się jedynie krojem i wiązaniem pasa. Istnieją również analogie w nazewnictwie, takie wyrazy jak: *skórcznie*, *buksy*, *kitel*, *kaftanki*, *klompy*, *korki*, *stryfle* itp. używane są na oznaczenie tych samych części odzieży, na całym północnym obszarze. Na strój ziem północnych Polski w XIX w. oddziaływały silnie wpływy strojów zachodnich, przyczyniły się one m. in. do zaniku dawnego ludowego stroju warmińskiego.

Na tle ludowych strojów sąsiednich grup etnicznych strój warmiński jest niejako pomostem między zachodem a wschodem, między strojem kaszubskim a litewskim.

Ryc. 3. Warmińsko-mazurski strój odświętny młodzieży. Rekonstrukcja. Muzeum Mazurskie, nr inw. 713E i 714E. Fot. A. Kuraczyk, 1956

OBECNY STAN UBIORU LUDOWEGO NA WARMII

Strój ludowy na Warmii znajduje się w stadium kompletnego zaniku; badania nad nim trzeba było zacieśnić do kilkudziesięciu wiosek powiatu olsztyńskiego, lidzbarskiego, biskupieckiego i sąsiadujących z nimi powiatów mazurskich: mrągowskiego, szczycieńskiego, ostródzkiego, zasiedlonych przez ludność autochtoniczną, która tam przetrwała mimo wielowiekowej niewoli. Jeszcze dziś można spotkać stare kobiety przechowujące w skrzyniach części dawnego stroju; nie noszą ich często, aby nie narazić się na uszczypliwe uwagi ze strony młodej generacji, nie mającej zrozumienia dla tradycyjnego ubioru ludowego. Babcie owe niechętnie wyzbywają się tych części stroju, pragną bowiem być w nich pochowane. Sporo informacji o stroju ludowym wnoszą wiejscy krawcy, którym ludność zlecała różnego rodzaju przeróbki starej odzieży. Obecnie strój warmiński został zrekonstruowany; szyją go przeważnie spółdzielnie krawieckie. Uświetnia on uroczystości państwowe, kościelne i imprezy o charakterze kulturalnym (ryc. 3 i 4).

Funkcja społeczna stroju. Do roku 1945, to jest do czasu przyłączenia Warmii do Polski, strój warmiński już nie przetrwał. W okresie międzywojennym pojawiał się jeszcze w zespołach artystycznych zrzeszonych w Związku Polaków w Niemczech i uświetniał różnego rodzaju lokalne zjazdy ludności polskiej, zamieszkującej Prusy Wschodnie. W 1929 r. na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu, warmińskie czepek przesłane przez Związek Polaków w Niemczech wzbudziły ogromny zachwyt.¹¹ Strój ten do pewnego stopnia określał nie tylko odrębność regionalną, ale i narodową ludu warmińskiego, stąd też osoby występujące w nim w ostatnich latach przed 1939 r. były ostro szykanowane przez władze niemieckie. Zanikł on szybciej na terenach północnej Warmii, gdzie procent ludności polskiego pochodzenia był znikomy i skąd prawie cała ludność po 1945 r. wywędrowała.

W Polsce Ludowej warmiński ubiór stał się strojem reprezentacyjnym. Przy rekonstrukcji tego stroju nastąpiło pewne pomieszanie elementów stroju warmińskiego z elementami stroju mazurskiego. Tak zrekonstruowany strój określany bywa jako strój warmińsko-mazurski. Pierwsi odtwórcy tego ubioru ludowego nie zawsze mieli należyte rozeznanie i z braku odpowiedniego przygotowania fachowego korzystali z informacji przygodnych informatorów, których wiarygodność nie zawsze potwierdzała się. Cele praktyczne zmuszały odtwórców do znalezienia szybkiego rozwiązania. Pierwsze próbne rekonstrukcje wzbudziły sprzeciw fachowców, nie mniej sprawa rekonstrukcji warmińskiego stroju ludowego ruszyła z miejsca. Pierwsze próby w tym zakresie podjęło w 1946 r. Towarzystwo Teatrów i Muzyki Ludowej istniejące wówczas przy Kuratorium Okręgu Szkolnego w Olsztynie. Odtworzone niezupełnie wiernie kostiumy były wypożyczane licznym zespołom teatralnym dla uświetnienia imprez, obchodów i uroczystości. Po rozwiązaniu tego Towarzystwa strój ten włączono do rekwizytorni Wojewódzkiego Domu Kultury, gdzie do dziś przetrwał. Z kolei inicjatywę zrekonstruowania stroju ludowego, Warmii i Mazur przejął Wojewódzki Zarząd Ligi Kobiet w związku z wystawieniem przez zespoły amatorskie pow. mrągowskiego widowiska Karola Małłka „Wesele mazurskie”. Zespół mrągowski występujący w tym nowozrekonstruowanym stroju warmińsko-mazurskim odniósł szereg sukcesów. Dalszych prób rekonstrukcji stroju podjął się Wojewódzki Zarząd Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” i CPLiA. Obie te instytucje mogą poszczycić się pewnymi osiągnięciami, jednak i ten zrekonstruowany przez nich strój budził zastrzeżenia etnografów. Błędem np. było użycie do wyrobu tkanin zastępczego surowca, razili też brak zróżnicowania kolorystycznego, stworzono pewnego rodzaju mundury ludowe wprowadzając pasia-
ste spodnie z materiału używanego do halek w stroju kobiecym. Wydział Kultury PWRN odpowiedzialny za całokształt życia kulturalnego w województwie zlecił wreszcie

Plansza I
STRÓJ WARMIŃSKI w XIX wieku

Mal. J. Karolak

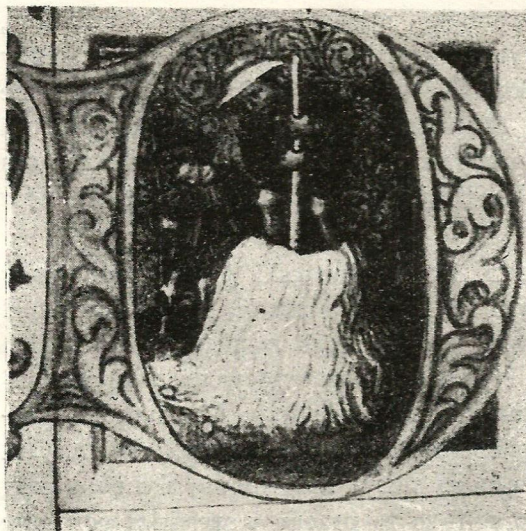
opracowanie strojów regionalnych działacze terenowej mającej sporo doświadczenia, pani Teodorze Modzelewskiej. Sprawa należytej rekonstrukcji stroju ruszyła wtedy z martwego punktu. Wykonane przez Modzelewską lalki w stroju ludowym wystawione w Muzeum Mazurskim w Olsztynie na wystawie Dziesięciolecia Sztuki Ludowej Warmii i Mazur w 1955 r. zdobyły uznanie (ryc. 2 — 4). Opracowany przez Modzelewską strój dla Zespołu Pieśni i Tańca Warmii i Mazur był bardziej zbliżony do dawnych ubiorów warmińskich.¹²

Zrekonstruowany przez Modzelewską strój warmińsko-mazurski jest eksponowany na manekinach i lalkach w Dziale Etnograficznym Muzeum Mazurskiego w Olsztynie. (ryc. 1 — 12). W tymże Muzeum znajduje się również bogaty zbiór czepków warmińskich i sporo autentycznych części stroju (ryc. 32—35, 37, 39, 44 itp.). Poza województwem olsztyńskim części stroju warmińskiego znajdują się i w innych muzeach, np. w Muzeum Etnograficznym w Toruniu i Krakowie, w Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej w Warszawie i innych.

Przyczyny zanikania. Na zanik tradycyjnego stroju ludowego wpłynęło szereg przyczyn występujących również na innych obszarach, są to przede wszystkim ogromne przemiany ekonomiczne — społeczne, zwłaszcza te, które zaistniały na wsi w drugiej połowie XIX w. Ogromny rozwój przemysłu w Niemczech Zachodnich przyczynił się do stale wzrastającej emigracji ludności z Prus Wschodnich do ośrodków przemysłowych. Rozrost dróg komunikacyjnych ułatwił ludności wiejskiej kontakty z miastem; nastąpiła intensyfikacja rolnictwa, zwłaszcza po przeprowadzeniu separacji gruntów i przejściu z uprawy trójpólowej na płodozmianową; chłop bogaci się, a wieś upodabnia się coraz bardziej do miasta. We wsiach mnożą się wiejskie ośrodki przemysłowe, powstają tartaki, młyny wodne, wiatraki parowe, mleczarnie, cegielnie. Coraz więcej rzemieślników osiedla się na wsi. Rosnąca produkcja przemysłowa tkanin wypiera pracochłonne samodzielne tkaniny, tkane dawniej na wiejskich warsztatach ręcznych. Służba wojskowa, wzrost proletariatu wiejskiego, wyręczanie się pracownikami sezonowymi w majątkach i gospodarstwach rolnych, w szczególności na północnej Warmii, przyczyniały się waleń do coraz szybszego upowszechniania stroju miejskiego a tym samym przyczyniały się do zaniku tradycyjnego ubioru ludowego. Przemiany i tempo życia nowoczesnego robią swoje; na początku XX w. dawny warmiński strój ludowy był już tylko strojem zabytkowym. Nad zanikiem ludowego stroju ubolewają różni badacze kultury ludowej i to zarówno polscy jak i niemieccy. Czepki haftowane złotem, z którego posiadania Warmianka była dumna, wędrują do zbiorów muzealnych lub zostają rozdane przez kobiety na kościelne ornaty (ryc. 49—51). Samodzielne staniki, spódnice, halki odkładane do skrzyń przenosi się na strych, gdzie na skutek działań wojennych i przesiedlenia ludności, które miały miejsce po 1945 r. uległy zniszczeniu. Trudna i męcząca była droga współczesnych badaczy

Ryc. 4. Warmiński ubiór odświętny. Rekonstrukcja T. Modzelewskiej i W. Grabowskiej. Muzeum Mazurskie w Olsztynie, nr inw. 572E i 573E. Fot. A. Kuraczyk, 1956.

Ryc. 5. Mężczyzna i kobieta z XV w. Repr. inicjału z „Elbinger Wiesenbuch“, 1421.

kultury ludowej na terenie Warmii i Mazur, jednakże nie ustawali oni w pracy nad kompletowaniem zbiorów i im to zawdzięczać trzeba, że strój warmiński jest zrekonstruowany i reprezentuje godnie kulturę ludową tego regionu.

Sporadycznie jeszcze i dziś można znaleźć autentyczne resztki stroju, zwłaszcza kobiecego u starych kobiet miejscowego pochodzenia. Obecnie ludność miejscowa i napływowa kupuje ubiory pochodzenia fabrycznego, lub szyje nową odzież podług mody miejskiej. Zniknęły stare narzędzia, a krosna ręczne, które niegdyś spotykało się w każdej prawie warmińskiej izbie chłopskiej; dziś jako zbędny sprzęt leżą na strychu. Na ich zupełną likwidację wpłynęły głównie powojenne trudności w otrzymywaniu surowca, w szczególności zaś importowanej bawełny.

Odrodzenie stroju warmińskiego.

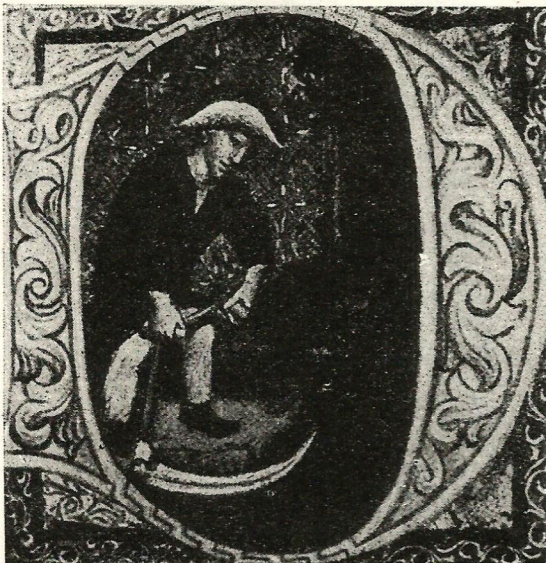
Zrekonstruowany pod wpływem czynników oficjalnych, tj. Ministerstwa Kultury i Sztuki, Wydziału Kultury PWRN w Olsztynie i spółdzielni CPLiA strój warmińsko-mazurski przyjmuje się obecnie w zespołach artystycznych, domach kultury i świetlicach jako strój reprezentujący województwo olsztyńskie, nazywane dawniej Warmią i Mazurami. I choć obecny strój niezupełnie wiernie odpowiada przekazom historycznym, (m. inn. jakość materiałów wykonanych z surowców zastępczych, małe zróżnicowanie kolorystyczne, co szczególnie uderza w stroju męskim,) to jednak wiele trudności zostało pokonanych. Odżył stary region i lud, który w dziedzinie twórczości wykazał swój własny samoistny dorobek kulturalny.

Rozdział II

ZARYS HISTORYCZNY UBIORU

Jednym z najstarszych dokumentów, dającym pewne wyobrażenie o ubiorze średniowiecznego chłopa w b. Prusiech Wschodnich, jest rzeźba z XIV w. na głowicy filara

w zamku krzyżackim w Radzynie, przedstawiająca walkę chłopów z krzyżakami. Chłop pruski odziany jest w lnianą koszulę sięgającą połowy ud, podwiązaną w pasie i w spodnie o długich nogawicach.¹³

Znacznie dokładniej został zilustrowany strój chłopski na kolorowych rysunkach inicjałów umieszczonych w dokumencie elbląskim z 1421 r., dotyczącym stanu prawnego łąk podmiejskich miasta Elbląga¹⁴. Jeden z inicjałów przedstawia chłopa koszącego trawę, inny — chłopa wraz z żoną układających siano w stóg (ryc. 5, 6). Chłop odziany jest w czerwoną kapotę z długimi rękawami,

Ryc. 6. Chłop spod Elbląga. Repr. inicjału z „Elbinger Wiesenbuch“, 1421.

białe obcisłe parciane spodnie i czarne trzewiki. Głowa okryta słomianym kapeluszem o szerokiej podwiniętej kani. Kobieta ubrana jest w ciemną suknię z długimi rękawami, gęsto marszczoną pod szyją. Włosy niewiasty opadające na szyję przewiązane są wstążeczką.

Ubiór wojaka pruskiego ilustruje rycina z 1584 r. umieszczona w jednej z książek znanego historyka Prus, C. Hennenbergera. (ryc. 7)¹⁵ Wojak — chłop odziany jest w koszulę z wyłożonym kołnierzem, parciane spodnie i kapotę sięgającą nieco wyżej kolan, w pasie ściągniętą rzemieniem. Głowę ma nakrytą czapką, założoną na zewnątrz podbiciem futrzanym i rozciętą z przodu. Nogi okrywają łapcie z łyka lipowego, obwiązane do wysokości łydek sznurem. Ten rodzaj obuwia przetrwał prawie do XX w. u Kurpiów i Mazurów i potocznie określany bywa jako *chodaki*.

W jednym z dzieł Maletiusa¹⁶ zilustrowany jest ubiór pruskiego kapłana składającego bogom ofiarę. Ubiór ten żywo przypomina chłopską sukmanę z uwidocznionymi szwami, sięgającą nieco niżej kolan i przewiązaną w pasie rzemieniem. Długie włosy opadające na kark okala wieniec z kwiatów lub liści.

Jak wyglądał strój ludowy na początku XVII w. ilustrują ryciny Beringa zawarte w książce Fr. Waltera wydanej w 1613 r.¹⁷ W scenie przedstawiającej pranie bielizny występują obok mieszczek ich służące, pochodzące zapewne z ludu, a odziane w obszernie fałdowane spódnice sięgające do kostek, obcisłe staniki zapięte wysoko pod szyją na guziki. Spod stanika widoczna jest koszula z wyłożonym kołnierzem i długie rękawy podwinięte na czas prania. Na spódnice nałożony jest wąski długi fartuszek przewiązany w pasie.

W „Kronice Pruskiej” pochodzącej z 1626 r.¹⁸ na rysunku przedstawiającym scenę egzekucji występuje kobieta odziana w stanik, długą sięgającą stóp spódnice zakończoną u dołu trzema falbanami. Na spódnice nałożony jest wąski fartuszek. Inna rycina tej kroniki przedstawia kobietę w koszuli, z wyłożoną pod szyją krezą, w sznurowanym staniku; stroje te ludzako przypominają strój ludowy Warmianek z ubiegłego stulecia.

Ryciny ariańskiego emigranta, architekta i kartografa Józefa Narońskiego zmarłego w Szczycinie, zawarte w jego rękopiśmiennej mapie z 1666 r.¹⁹ ilustrują strój pary z Prus (ryc. 9—10). Interesujący jest tu strój kobiety, przypuszczalnie mężatki która odziana jest w kabat z wykładanym kołnierzem, długimi rękawami częściowo podwiniętymi i w długą szeroką spódnice. Na głowie ma czepek. Chłop występuje w długiej, lekko wciętej w pasie kamizelce, zapiętej z przodu na guziki, jest w krótkich spodniach podwiązanych pod kolanami wstążeczką na kokardkę, w koszuli z długimi bufiastymi rękawami, w pończochach i trzewikach. Na głowie ma stożkowaty kapelusz z olbrzymim płaskim rondem. Ubiór ten powstał pod wpływem naśladownictwa mody miejskiej; nie wykluczone, że może to być ubiór chłopów z wschodniej części Prus, to jest z obszaru litewskiego, gdzie chłopci nosili krótkie spodnie. Ubiór chłopskiej pary narzeczonych, pochodzącej ze wschodniej części b. Prus przedstawia jedna z rycin znajdujących się w książce historyka Krzysztofa Hartknocha, wydanej w 1684 r.²⁰

Ryc. 7. Ubiór wojaka pruskiego z 1584 roku według Hennenbergera.

(ryc. 8). Ubiór taki był noszony przez chłopów jeszcze w połowie XVII w. Narzeczony, syn chłopski posiada ubiór podobny do ubioru wojaka pruskiego z książki Hennenbergera. Strój narzeczonej składa się z koszuli z długimi rękawami, marszczonej pod szyją, ze stanika spiętego w pasie, z długiej spódnicy i nałożonego z przodu fartuszka. Nogi obu postaci okryte są łapciami z lipowego łyka, obwiązane sznurami do wysokości

Ryc. 8. Prusowie. Młoda para w ubiorze odświętnym z połowy XVII wieku. Repr. z pracy: Ch. Hartknocha Lipsk, 1684.

łydek. Wianki kwiatów znajdujące się na głowach obu postaci pozwalają wnioskować, że jest to ich ubiór weselny. Podobny do opisanego stroju jest ubiór innej pary chłopskiej zilustrowany w książce tego samego autora; chłop zamiast czapki ma kapelusz z szeroką kanią, a kobieta ma włosy przewiązane chustą (ryc. 11).

Na formowanie się stroju ludowego niezawodny wpływ wywierać musiały ustawy o ubiorach, wydane w XVII i XVIII wieku przez dwory²¹ (ryc. 53). Celem tych ustaw było ograniczenie importu sukna zagranicznego, przyczyniającego się do obniżenia dochodów z rodzimej produkcji, z drugiej strony — celem ich było utrzymanie różnic stanowych między poszczególnymi warstwami społecznymi. W większości ustawy powyższe dotyczyły warstw szlacheckich i mieszczańskich, jednak nie brak w nich uwag odnoszących się również do ubioru chłopstwa. Wśród wolnych chłopów, osiedlonych na prawie chełmińskim, uprzywilejowani byli

sołtysi i ich żony, którym zezwalano na noszenie srebrnych pasów, guzików i zapinek. Natomiast chłopstwu zabrania się noszenia ubiorów z jedwabi i przyozdabiania ich jedwabnymi wstążkami. Nie stosującym się do powyższych zarządzeń groziły kary pieniężne a nawet więzienie, a donosiciele za swą czynność zostawali wynagradzani. Ustawy o ubiorach wydane przez dwór książęcy, a później przez króla pruskiego w XVII i XVIII w. dotyczą jedynie tzw. Prus Książęcych i swoim zasięgiem nie obejmują Warmii. Biskupi warmińscy na swym terytorium traktowali znacznie pobłażliwiej te sprawy, to też w sprawie ubioru na Warmii została wydana tylko jedna ustawa przez biskupa Grabowskiego w 1766 r., gdy w tym samym czasie w Prusach Książęcych wydano aż sześć²². Kobięce czepki warmińskie haftowano głównie srebrnymi i złotymi nićmi (ustawą zabronionymi w Prusach Książęcych). Ubiór ten staje się jednym z głównie wyróżniających się elementów kobiecego stroju ludowego Warmii. Szkoda, że w dotychczasowych badaniach nie zdołano ustalić dokładnego miejsca powstania haftu warmińskiego, przypuszcza się tylko, że haft ten wprowadziły żeńskie klasztory, zwłaszcza klasztor sióstr św. Katarzyny, których konwenty były gęsto rozsiane po miasteczkach Warmii. Haftowaniem zajmowały się przeważnie siostry zakonne, a wzory haftu zwłaszcza złotego, przypominają ludzako wzory występujące w haftach kościelnych na ornatach i antepediach (ryc. 57). Kupno czepka było poważnym wydatkiem, kosztował on w połowie ubiegłego wieku około 50 marek²³, co w owych czasach stanowiło poważną sumę na którą mogły pozwolić sobie tylko bogate chłopki.

Pierwsze wzmianki o stroju ludowym Prus Wschodnich zawarte są w *Historii*

Gospodarczej Bocka, wydanej w 1782 r.²⁴, której opis powtarza J. G. Krünitz w swej encyklopedii, wydanej w 1787 r.²⁵. Oba te opisy dotyczą głównie grupy litewskiej, a nie dotyczą stroju warmińskiego, jako stroju oddzielnego. Opisy te jednak są cennymi informacjami i pozwalają dziś na przeprowadzenie porównania stroju warmińskiego z litewskim.

Obszerniejsze i bardziej szczegółowe są wzmianki o stroju warmińskim zawarte w opisach podróży historyków, badaczy kultury ludowej XIX i XX w. i to zarówno u polskich jak i niemieckich autorów, opisy te jednak nie dają wyczerpującego obrazu, a relacje poszczególnych autorów są często z sobą sprzeczne. Dokładniejsze i bardziej wyczerpujące są w nich opisy stroju kobiecego, bardzo zaś ogólnikowe — stroju męskiego. Jednak wszyscy autorzy zgodnie oświadczają, iż głównym elementem ubioru męskiego na Warmii jest niebieska, granatowa lub brązowa czy też szara sukmana, przewiązana w pasie krajką.²⁶

Sporo materiału dowodowego o ubiorach chłopskich dostarczają listy gończe z połowy XIX w., ogłaszane w urzędowym organie lokalnym w Kętrzynie.²⁷ Niektóre z tych listów dotyczą zbiegłych więźniów pochodzących z pobliskich wsi powiatu biskupieckiego. Przy rysopisie zbiegłych wyszczególniony jest ich ubiór, a także podane są opisy posiadanych części ubiorów. Z informacji tych wynika, że chłopci chodzili w sukmanach z niebieskiego, granatowego lub szarego sukna, zapinanych na metalowe lub rogowe guziki. Sukmany lniane występowały rzadko. Z innych części stroju męskiego wymienione są marynarki, kamizelki i spodnie. Przeważają marynarki sukienne (nie brak i parcianych) koloru niebieskiego lub granatowego z żółtymi metalowymi guzikami. Sporadycznie występują czerwone, a nawet pasiaste marynarki. Kamizelki z wyłożonymi na zewnątrz klapami są w kolorze niebieskim, ciemnoczerwonym, granatowym, a niekiedy czarnym i zielonym. Przeważają białe lub niebieskie spodnie parciane, granatowe, niebieskie, czarne sukienne, a z rzadka pasiaste czerwono-brązowe z białymi pasami. Spodnie wpuszczane były w długie skórzane buty. Jedni chodzili w *klumpach*, tj. w obuwiu z drewnianymi podeszwami, inni w butach. Głowy okrywano sukieną czapką bez daszka w ciemnym kolorze, zimą wyłożoną baraním kożuskiem. Koszule były lniane, a kałesonów prawie nie noszono i w jednym tylko wypadku są wymienione. Szyję obwiązywano lnianym lub bawełnianym szalem koloru białego, niebieskiego, czerwonego, niekiedy w niebieską kratę. Listy w większości dotyczą mężczyzn, tylko jedna wzmianka mówi, iż kobieta z pow. biskupieckiego odziana była w ciemną spódnice, niebieską halkę, w czerwono-białą kraciasty fartuch i szarą w czerwone paseczki chustkę. Na nogach miała czerwone pończochy i długie

Ryc. 9. Ubiór kobiety z Prus z poł. XVII w.
wg. E. Weise, Elbląg 1935.

snurowane trzewiki. Najczęstszym przedmiotem kradzieży były jedwabne, wełniane lub bawełniane chusty i czepki tkane złotem.

Z opisów autorów polskich jak i niemieckich wynika, że ludowy strój na Warmii był w powszechnym użyciu w latach 1820 — 1870, a istotną częścią tego ubioru kobiecego był czepiec zwany *twardą myką*. Strój z tego okresu jest właśnie przedmiotem niniejszej monografii.

Szybki rozwój uprzemysłowienia b. Prus Wschodnich i postępujący rozwój kapitalizmu przyczyniają się do zaniku tradycyjnego stroju ludowego. Wpływy idące z miast przenikają na wieś i niwelują dawny ubiór chłopski, który w tradycji ustnej przetrwał jedynie wśród starszej generacji miejscowego pochodzenia.

Rok 1945 przyniósł z sobą napływ żywiołu polskiego na wyzwolone ziemie Warmii i Mazur; spowodowało to pojawienie się w pierwszym okresie barwnych strojów ludowych niemal z całej Polski. Jednakże ogromne przemieszczanie się ludności, która w prawie każdej gromadzie wiejskiej składa się z przybyszów z kilku województw sprawiło, że żadna grupa nie odgrywa roli kierowniczej i nie jest zdolna narzucić osiedlu swej tradycyjnej kultury. W tym stanie rzeczy za reprezentacyjny strój ludowy uchodzi zrekonstruowany strój warmińsko-mazurski, który z czasem może zostanie całkowicie przyjęty przez nowoosiedloną ludność.

Rozdział III

ZASIĘG BADANEGO UBIORU

Wytczenie granicy zasięgu dawnego stroju warmińskiego jest dosyć trudne, gdyż badaniami należałoby objąć cały obszar historycznej Warmii. Tymczasem trzeba było ograniczyć się do niewielkiej ilości wsi w południowej Warmii i do sąsiadujących z nią powiatów mazurskich, w których mieszka jeszcze trochę ludności autochtonicznej, ona

jedynie mogła udzielić informacji o dawnym stroju ludowym.²⁸ (Mapa).

Ryc. 10. Ubiór chłopa z Prus z połowy XVII w.
Rys. J. Naroński. Repr. z pracy E. Weise, Elbląg 1935

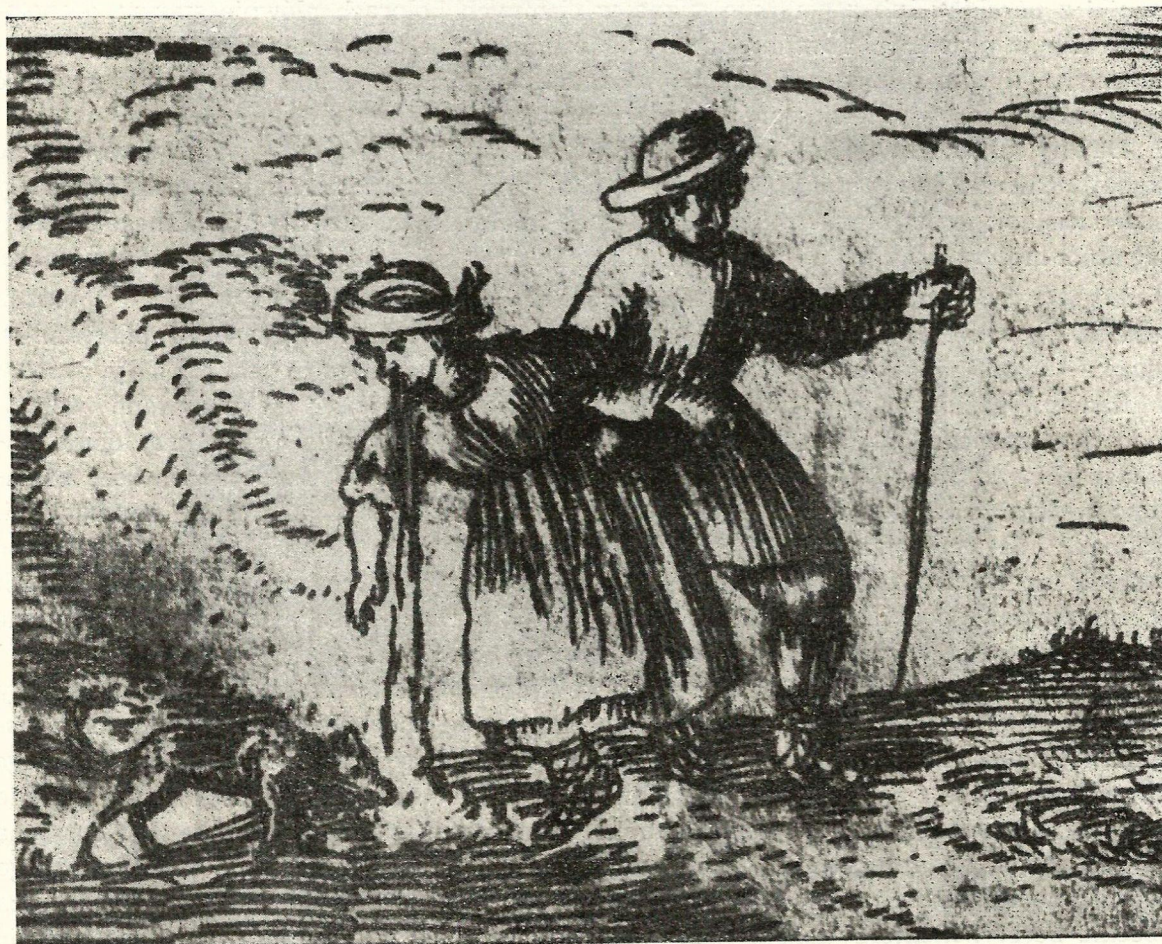
Materiały dotyczące stroju zawarte w publikacjach niemieckich jak i polskich nie są wyczerpujące, lecz fragmentaryczne, a niekiedy nawet są nieścisłe, uzupełnione jednak współczesnymi badaniami terenowymi pozwalają na odtworzenie dawnego stroju ludowego. Najcenniejsze są one w odniesieniu do stroju męskiego, z którego niewiele autentycznych części zachowało się do naszych czasów.

Materiały zebrane w badaniach terenowych pochodzą z powiatu olsztyńskiego, z południowej części powiatu biskupieckiego i lidzbarskiego, oraz z części powiatów: mrągowskiego, szczycieńskiego i ostródzkiego, a także z obszarów przyległych do Warmii i z miejscowości zamieszkałych przez ludność miejscowego pochodzenia, mówiącą językiem polskim. Na południowowschodniej granicy Warmii kończy się zasięg *twardej myki* — *galonka*, charakterystycznego dla warmińskiego stroju

kobiecego. Zanika też w stroju przewaga koloru czerwonego. Kolor ten uważany za kolor katolicki był częstym w ubiorze na Warmii, gdzie wyznanie katolickie posiadało przewagę.

Objęta badaniami południowa część Warmii, w porównaniu z środkową i północną jej częścią, była zasiedlona głównie przez drobnych rolników. Gleba na wymienionym terenie jest stosunkowo uboga, niekiedy nawet piaszczysta. Tu właśnie w czasie nasilenia akcji germanizacyjnej byli wypierani chłopci, stawiający opór władzy pruskiej. Włączenie Warmii pod zabór niemiecki niezawodnie przyczyniło się do częściowego zatarcia dawnych różnic regionalnych między Warmią a Mazurami i to zarówno w osiedlach miejskich jak i wiejskich. Na dawne obszary zasiedlone przez ludność polską napływali koloniści niemieccy, urzędnicy wnoszący nowe zwyczaje narzucane miejscowej ludności. Ludność autochtoniczna polskiego pochodzenia przeciwstawiała się germanizacji; rozgorzała więc walka o język i szkołę polską. Strój ludowy ludności warmińskiej, podkreślający odrębność etniczną, a do pewnego stopnia i narodową wypierany został przez wyroby fabryczne tańsze a napływające z Niemiec Zachodnich. Ręczne warsztaty tkackie znajdujące się dawniej w każdej prawie izbie chłopskiej nie wytrzymały konkurencji z produkcją fabryczną, to też wędrują coraz częściej na strych, jako pozostałość po przodkach. Warmiński strój ludowy już pod koniec XIX w. prawie nie istniał.

Włączenie Warmii w obręb granic Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w 1945 r. przyczynia się do ujednolicenia kultury polskiej na tym terenie.

Ryc. 11. Chłopi z Prus w ubiorze codziennym z poł. XVII w. wg Ch. Hartknocha, Lipsk 1684

OGÓLNY OPIS WARMIŃSKIEGO UBIORU MĘSKIEGO

Odzież męska na Warmii była zróżnicowana. Zależnie od pory roku i stanu majątkowego chłopów, a także od okoliczności w jakich strój był noszony występują różne jego odmiany. Opisany w monografii tej ubiór pochodzi z II połowy XIX wieku z 1850—1880 r.

Ubiór roboczy letni. Roboczy ubiór letni kawalerów składał się z białej lnianej koszuli, wpuszczonej w długie, sięgające kostek lniane spodnie zwane *portkami* lub *buksami*, noszonymi na rzemiennym pasie przytrzymanym *sponcką* albo na szelkach. W dni chłodniejsze nakładano na koszulę czerwoną, modrą lub brunatną *westę*, niebieską lub granatową marynarkę zwaną *jaką* lub *zakietem*. Na nogach noszono długie buty zwane *skórczniami* lub *klumpy* albo *korki*. Głowę okrywano szarym filcowym lub słomkowym kapeluszem z płaskim denkiem.

Obecnie nigdzie nie spotyka się już ubioru ludowego; młodzież ubiera się po miejsku, tj. w sportowe koszule różnego koloru, długie sukienne lub drelichowe spodnie, w marynarki, bluzy lub *dresy*, czapki sportowe i berety, trzewiki lub buty, czasem tylko w pracy przy domu nakładają drewniaki lub gumowe buty. W dni upalne młodzież wiejska nosi koszule sportowe z podwiniętymi rękawami, spodenki i sandały; wszystkie te części ubioru męskiego są obecnie pochodzenia fabrycznego.

Ubiór roboczy letni chłopów żonatych w zasadzie nie różnił się od odzieży kawalerskiej. Starsi chłopci do pracy w polu wkładali *klunkrowe* koszule z gorszego gatunku przedzi lnianej, spodnie i kamizelę zwaną *westą*. W dni chłodne na kamizelkę nakładali *waniki* z *parchinu* lub z gorszego sukna w ciemnych kolorach głównie szarym, granatowym lub w prążki.²⁹ Prowiant do pracy w polu zabierali w *kobiałki* tj. torby plecione z łyka lipowego zwane *liszkami*; idąc do pracy w las kładli narzędzia i żywność do skórzanej torby przewieszanej przez ramię (ryc. 25).

Dawny ubiór kawalerów i chłopów żonatych sztyto z tkaniny samodzielnej „sobie tkanej”. Obecnie nie spotyka się już na wsi ubioru z tkanin samodzielnych. Materiały lniane zastąpiono bawełnianymi lub bawełniano-lnianymi pochodzenia fabrycznego. Dzisiejszy ubiór mężczyzn na wsi nie różni się krojem od miejskich ubrań pochodzenia fabrycznego.

Ubiór roboczy zimowy. Ubiór zimowy zarówno kawalerów jak i żonatych składał się z lnianej koszuli, podwłóczek, tj. kałesonów z flaneli, czarnego półkoszulka, bluzy — *westki*, *jaki*, *parchinowego wanika*, burki lub szarej sukmany, spodni z flanelowego sukna wpuszczonych w juchtowe *skórcznie*. Nogi okrywano wełnianymi pończochami z samodzielnej wełny, domowej roboty a do pracy przy domu nakładano *kloce*, tj. drewniaki lub *klumpy* - buty na drewnianych spodach. Na ręce nakładano w czasie mrozów rękawiczki z jednym palcem „sobie dziane”³⁰ na *spsickach*, tj. drutach³¹. Szyję obwiązywano wełnianym lub bawełnianym szalem. Na głowę nakładano baranią lub krymerkową czapkę. Niektórzy starzy lepiej sytuowani gospodarze chodzili w futrzanych spodniach z baraniej skóry. W powiecie olsztyńskim szarą sukmanę szytą z folowanej czarnobiałej wełny, zwano *żupanem*.³²

Obecnie mężczyźni ubierają się w sportowe, flanelowe lub trykotowe koszule, wełniane sweter, niekiedy jeszcze domowej roboty, lecz najczęściej pochodzenia fabrycznego, w marynarkę, burkę, długie spodnie i trzewiki lub spodnie wpuszczone w buty. Na drogę narzucają płaszcz z wełnianego materiału. Obok butów skórzanych noszą tańsze obuwie gumowe. Głowę okrywają sportową czapką, kapeluszem, skórzaną pilotką lub futrzaną czapką. Robotnicy rolni, leśni, budowlani, odziani są najczęściej w watówki, lub różnego rodzaju kombinezony i filcowe buty ze skórzanymi spodami. Młodzi zamiast czapek noszą obecnie berety, niektórzy czapki narciarskie, których boki w czasie mrozu można opuścić i zakryć uszy. Inni ochraniają uszy przed mrozem nausznikami nakładanymi pod czapkę lub kapelusz.

Strój odświętny. Strój odświętny różnił się od stroju roboczego tym, że był wykonany z lepszego materiału i bywał noszony tylko w święta lub uroczystości rodzinne. Ubiór ten gdy był podniszczony donoszano przy pracy w domu i polu. Charakterystyczna dla stroju świątecznego mężczyzn jest niebieska, rzadziej granatowa lub brązowa

Ryc. 12. Ubiór młodzieży warmińskiej, rekonstrukcja
Fot. J. Gardzielewska 1959

s u k m a n a (Tabl. II). Męskie koszule świąteczne były białe, lniane z wyłożonym wąskim kołnierzykiem zapiętym z przodu na guzik lub barwny sznurek. Spodnie odświętne noszono na szelkach. Młodzież w stroju na codzień chodziła w drewniakach, w dni świąteczne nosiła trzewiki.

Kawalerowie ubierali się zazwyczaj na święta w białe lniane koszule, w niebieską lub czerwoną kamizelkę³³ z błyszczącymi metalowymi guzikami, w niebieską jakę z długi-

mi rękawami³⁴, nie zapinaną lub zapinaną na jeden guzik, obszytą dużymi błyszczącymi guzikami. (Tabl. I). Latem nakładali białe lniane spodnie parciane; zimą niebieskie lub granatowe sukienne, rzadko pasiaste³⁵, zapinane z boku³⁶, wpuszczone w długie buty, w tzw. *skórznie*. Głowę nakrywali latem szarym lub brązowym cylindrem z płaskim dnem, a zimą — futrzaną czapkę. Szyję obwiązywano jedwabną, kaszmirową chustą zwinietą w wałek, zarzuconą pod kołnierz i związaną pod brodą w węzeł. Wykładaną część kołnierza koszuli wyrzucano na wierzch (Tabl. I)³⁷. Kawalerowie i żonaci ubierali się podobnie z tą jedynie różnicą, iż nie każdy kawaler chodził w sukmanie, która stanowiła główną ozdobę ubioru męskiego. Świąteczna sukmana zwana na Warmii *sukman* wykonana była z niebieskiego, rzadziej z granatowego i brązowego sukna, a na codzień z szarego sukna folowanego. Sukmana sięgała do połowy łydek i zapinana była z przodu na dwa rzędy rogowych guzików, z tyłu lekko wcięta z rozporkiem, przewiązana w połowie kolorowym pasem płóciennym tzw. *krajką*³⁸ (Tabl. II).

Zimą mężczyźni obwiązywali szyję wełnianym szalem, najczęściej białym szarym z zielonymi paseczkami. Szal ten okręcano dwukrotnie wokół szyi i oba jego końce z frędzlami rozkładano szeroko na piersi. Spod kołnierza sukmany wystawał brzeg zapiętej pod szyją jakiego albo czarny pikowany półkoszulek zakrywający szyję i piersi. Półkoszulek nieraz był ozdobiony haftem wykonanym ściąganiem płaskim, lub napisami ze złotych nici³⁹. W późniejszym okresie w latach 1910—1915 czarny półkoszulek na święta zostaje zastąpiony białym z *bindką*, tj. muszką. Biały półkoszulek przyjął się do czarnego odzienia przejętego z ubioru miejskiego. Zamożniejsi gospodarze zimą ubierali baranie kozuchy poszyte granatowym lub czarnym sukmem. Mężczyźni zimą nakrywali głowę *kołpakiem*⁴⁰, tj. futrzaną czapką z czarnego lub siwego barana rozciętą z boku (ryc. 1 i 26). W podróż nakładali niekiedy długi płaszcz podróżny z peleryną albo szerokim kołnierzem, zwany *zakrokiem*.

Obecny ubiór kawalerów i mężczyzn żonatych nie różni się, szyty zaś jest według miejskiej mody.

Strój obrzędowy. Dziecko nowonarodzone ubierano w krótką, sięgającą pasa flanelową koszulkę. Do chrztu ubierano dziecko w *jaczkę* i pieluszki. Na głowę nakładano mu *myckę*, tj. czapeczkę. Na drogę do kościoła wkładano dziecko do poduszki, którą przynosiła chrzestna. Drogę do kościoła odbywano zazwyczaj pieszo; chrzestna „obodziła” swą wełnianą narzuconą na plecy chustą-poduszkę z dzieckiem, aby chronić je przed zimnem. Kumowie do chrztu ubierali się odświętnie.

Do szkoły chodzili chłopcy w *parchinowej* lub lnianej koszuli, *wistku* do którego przszyte były spodnie z klapą. Latem chodzili chłopcy zazwyczaj boso. Zimą nakładali na *wistek* *jakę*, a od 10 roku życia chodzili w długich samodziałowych spodniach, wełnianych pończochach i klocach, a zamożniejsi w trzewikach. Na głowie nosili czapki z daszkiem, futrzane czapki bez daszka, lub okragłe z klapami z boku.

Strój młodego. *Brutkan* czyli pan młody brał ślub w niebieskiej dwurzędowej sukmanie, wiązanej w pasie barwną krajką. Od około 1900—1910 r. pan młody występował do ślubu w czarnym surducie wciętym z tyłu, w białej koszuli, półkoszulku i stojącym kołnierzyku przewiązanym wstążeczką *ślejwką*, czarnych długich sukiennych spodniach opuszczonych na trzewiki. Z lewej strony surduta pan młody miał przypięty mały mirtowy wianuszek, przewiązany małą *kisteczką*. Poczynając mniej więcej od 1910 r. wszedł w modę czarny cylinder lub melonik.

Strój drużby zwanego *przydanem*, *placmistrzem* lub *proszkiem*, gdyż w imieniu młodej pary zapraszał na wesele, był do końca XIX w. niezwykle barwny (ryc. 13). Na drużbę wybierano zazwyczaj kawalera, człowieka obrotnego, wygadanego i cieszącego się szacunkiem wśród mieszkańców wsi, a zwłaszcza wśród młodzieży.⁴¹ Drużbów było niekiedy dwóch i więcej, wtedy jeden zapraszał w imieniu pana młodego, a drugi w imieniu panny młodej. *Proszek* odziany był w ubiór świąteczny, przewiązany przez ramię i piersi na

ukos kolorową wstęgą, z lewego boku zwisały przypięte barwne wstążki i chusteczki. Na głowie miał cylinder ozdobiony wokół runda bukietem sztucznych kwiatów i kolorowych wstążek. W prawej ręce trzymał bat, którym mocno trząsał jeżdżąc na pięknie przystrojonym koniu. Na koniu też niekiedy, gdy było to możliwe wjeżdżał do izby, aby wygłosić tu swą *przeproszkę*, czyli orację zapraszającą domowników na wesele. W lewej ręce trzymał długą laskę, do której górnego końca przywiązane były sztuczne kwiaty, wstążki i chustki. Laska ta miała według miejscowych wierzeń moc magiczną; uderzał nią też *proszek* pannę młodą, aby odpędzić złe moce. Goście weselni zarówno kawalerowie jak i żonaci byli odziani odświętnie, a każdy kawaler obowiązany był darować swej towarzyszce *przydance* bukietek; panna trzymająca w ręku taki bukietek obowiązana była dotrzymać drużbie towarzystwa, odstęstwo bowiem od tego zwyczaju spotkałoby się z ogólną niechęcią.

Ubiór zmarłego i uczestników pogrzebu. Zmarłego ubierano w długą, sięgającą stóp białą koszulę i czarne trzewiki. Do ręki dawano mu różaniec, obrazek patrona, albo krzyżyk odpustowy z Gietrzwałdu lub św. Lipki. W niektórych wsiach począwszy od XX wieku ubierano zmarłego w dawny ubiór ślubny.

Uczestnicy pogrzebu szli za trumną w sukmanach, obecnie w czarnym lub ciemnym ubiorze z czarną wstążką przewiazaną przez lewe ramię.

Pewne cechy tradycyjnego ubioru przetrwały w ubiorze obrzędowym, np. w stroju gwiazdora, zwanego *sugą* lub *ślugą*⁴², pojawiającego się dorocznie w wieczór wigilijny Bożego Narodzenia. Sługa jeździł na białym koniu-szemlu przygotowanym już w Adwencie z przetaków okrytych płachtą, a odziany był w kozuch obrócony runem na zewnątrz, w pasie przewiązany sznurem, na głowie nosił czapkę baranią albo koronę papierową, twarz miał zakrytą maską. Chodził w długich butach i białych rękawiczkach. W jednej ręce trzymał kij, a drugą przytrzymywał wystający spod białej płachty ustrojony koński łeb i worek z podarkami. Pomocnicy jego przebrani byli za parobków, niedźwiedzia, babę lub cyganek, pasterzy i kominiarza. Ten ostatni jest późniejszym dodatkiem, funkcja jego polegała na zaglądaniu do kominów i stwierdzeniu, czy mieszkańcy domostwa ukończyli pieczenie świątecznego ciasta.

W wieczór Sylwestrowy był zwyczaj chodzenia z kozą.⁴³ Przebierała się zazwyczaj jedna osoba, której towarzyszyli najczęściej ubodzy chłopcy, chcący tym sposobem uzyskać pewną ilość świątecznego „nowego lata”, tj. obrzędowego ciasta. Kozą odziana w białą płachtę spod której wystawał łeb ze szmat i drewniane widły trzymane w rękach, skakała po stołkach, karciała niegrzeczne dzieci, psociła a za te figle domownicy musieli się opłacić darami, głównie ciastem. W święto Trzech Króli panował na Warmii zwyczaj przebierania się za królów i chodzenia ze żłóbkiem i gwiazdą betlejemską. Chłopcy byli odziani i w białą koszulę wpuszczoną w długie, przytrzymane na szelkach spodnie, twarze

Ryc. 13. Ubiór drużby weselnej.
Repr. wg E. Schnippla. Królewiec 1926

malowali sadzą lub wywarem z cebuli; przyprawiali sobie brodę i wąsy. Na głowach mieli papierowe korony.

Święta narodowe i kościelne. Mimo, iż warmiński strój ludowy w życiu codziennym zanikł stosunkowo dawno, to jednak niektóre jego części przechowywano i ubierano dla podkreślenia uroczystości. Występowano też w tym stroju w czasie zabaw wiosennych i na dorocznych kiermaszach. W okresie międzywojennym ludność występowała w stroju ludowym na dorocznych zjazdach dla podkreślenia swej przynależności narodowej.

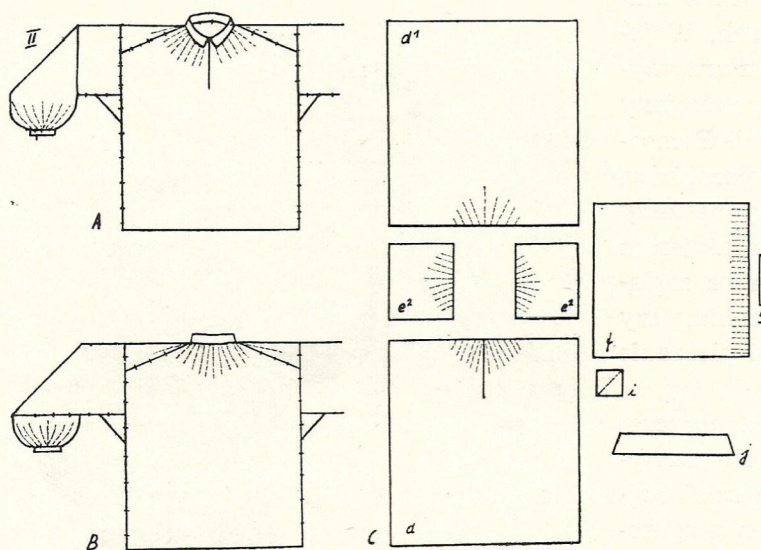
Rozdział V

SZCZEGÓŁOWY OPIS WARMIŃSKIEGO UBIORU MĘSKIEGO

Koszula

Według informacji Pawła Lubomirskiego, krawca ze Stanisłewa, w pow. biskupieckim, koszule były dwojakiego rodzaju, o kroju przyramkowym (ryc. 14) lub z karczkiem zwanym tu *koszulą z talarem*.⁴⁴ (Ryc. 16). Koszule szyto z białego samodziałowego płótna lnianego. Od początku XX w. pojawiają się w ubiorze chłopskim zimą koszule *parchinowe*, szyte z flaneli i koszule trykotowe; te ostatnie są pochodzenia fabrycznego. Koszula męska typu przyramkowego składała się z dwóch prostokątnych płatów (szer. 70 cm.), połączonych na ramionach przyramkami z prostokątnych rękawów, podpasza, kołnierzyka i mankietów (ryc. 16). Rękawy były gładkie, przyszyte na ramionach bez marszczenia. Dołem rękawy były lekko marszczone i zakończone wąskim paskiem w koszulach na

codzień, a mankietem za-
piętym na guzik-przy świę-
tecznych. Dla lepszego umo-
żliwienia ruchów wszywa-
no pod pachy trójkątny
klin zwany *podpaszem*.
Przód koszuli był rozcięty
25 cm. Przyramki u szyi
i na plecach lekko marsz-

Ryc. 14. Koszula męska przy-
ramkowa: A-przód, B-tył, C-
części kroju: d-przód, d'-tył,
e'-e''-przyramki, f-rękaw, g-
mankiet, i-podpasze, j-kołnierz.
Podziałka 1 : 30

czono. Kołnierz był wąski, wiązany pod brodą na tasiemkę lub zapinany na guzik. Guziki do koszuli były najczęściej wykonane z masy.

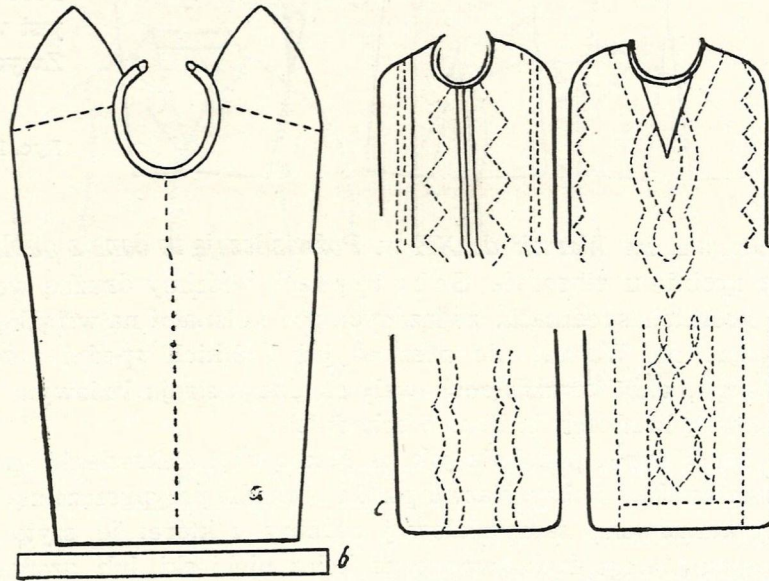
Koszula z karczkiem różniła się od koszuli przyramkowej, krojem (ryc. 16). Koszula ta składała się z dwóch prostokątnych płatów, połączonych karczkiem z przodu i tyłu. Oba karczki były jednakowe, wszywano w nie lekko marszcząc oba płaty. Przedni płat był środkiem rozcięty (20 cm.). Kołnierz u koszuli z karczkiem był wykładany albo stojący, zapięty z przodu na guzik. Rękawy przy dłoni, paski, mankiety i podpasze były wykonane jak u koszul przyramkowych.

Koszule odświętne różniły się od codziennych delikatniejszym płótnem; zamiast wąskich pasków miały przy rękawach mankiety nieraz ozdobione stebnowaniem i szersze kołnierze wiązane kolorowym sznurkiem.

Podkoszulek i jaczka

Na koszule nakładano półkoszulek, wykonany z czarnego sukna podszytego białym lnianym płótnem, na zimę grubo watowanym i pikowanym (ryc. 15). Najstarsze półkoszulki miały krój poncho z wycięciem na głowę, zakładane podobnie jak ornat na przód i tył, były z boku zawiązane na tasiemki. Z czasem półkoszulki przyjęły kształt wydłużonego prostokąta (dł. 40 cm.), założonego tylko z przodu. Przy szyi półkoszulek był zakończony niską stójką zapiętą z tyłu na guzik, dołem w narożnikach przymocowane tasiemki zawiązywano z tyłu na plecach. Półkoszulek bywał ozdobiony czarnym ozdobnym w kształt różnych figur geometrycznych stebnowaniem, a niekiedy

Ryc. 15. Podkoszulki: szkic orientacyjny, b-kołnierz, c-motywy stebnówek. Podziałka 1:30
a, b-1:8, c-1:6

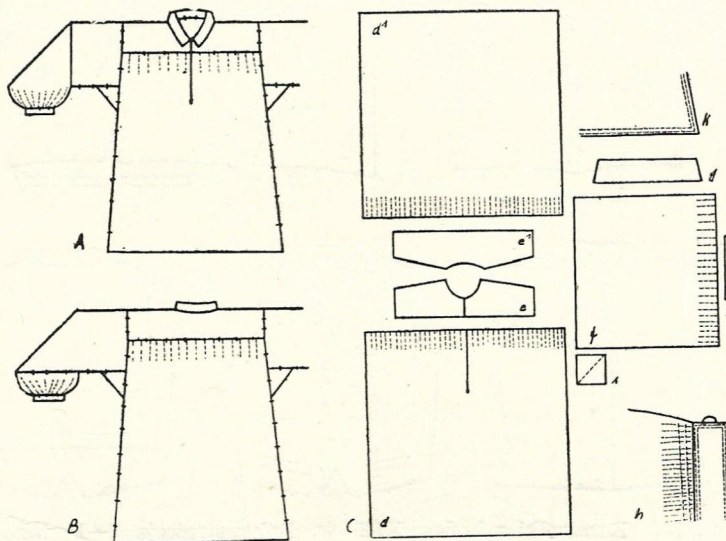
haftem płaskim o motywach z barwnych kwiatów lub napisami. Począwszy od XX w. zakładano do ślubu białe półkoszulki.

Zimą i w dni chłodne na półkoszulek nakładano baranią lub *frunelową westę* zwaną *jaczką*. Kolor *jaczki* był zazwyczaj szary lub siwy. Zamożniejsi zamiast *jaczki* nosili krótkie, sięgające niżej pasa baranie kożuszki.

Spodnie

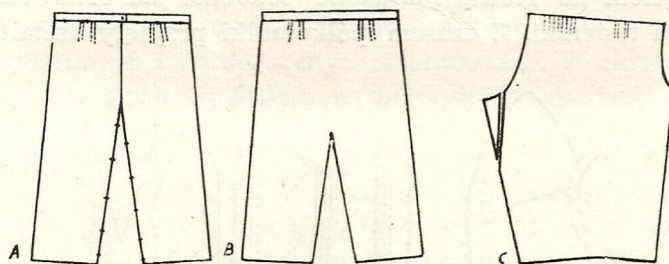
Na Warmii, podobnie jak i w innych regionach Polski, mężczyźni nosili spodnie obcisłe. Były to zazwyczaj spodnie parciane; takie też widzimy w ubiorze chłopca spod Elbląga, przedstawionego na inicjale w dokumencie z 1421 r. (ryc. 6), a także u wojaka pruskiego, na rycinie w dziele historyka Prus, Hennenbergera (ryc. 7) i ilustracji Hartknocha przedstawiającej chłopską parę narzeczonych z XVII wieku (ryc. 8).

Przez szereg stuleci spodnie stanowiły jedyną spodnią część odzieży. Szyto je dawniej z samodziałowej tkaniny o osnowie bawełnianej i wątku wełnianym. Od początku XX w. zaczęto używać kalessonów zwanych *podwłóczkami*, szytych z żółtego lub białego *parchinu* zwanego potocznie również *frunelą*. Począwszy od pierwszej wojny światowej pojawiają się trykotowe kalessony importowane

Ryc. 16. Męska koszula z karczkiem zwana koszulą z „talarem”
A-przód, B-tył, c-części kroju: d-przód, d¹-tył, e-karczek, f-rękaw,
g-h-mankiet, i-podpase, j-k-kołnierz. Podziałka 1:30

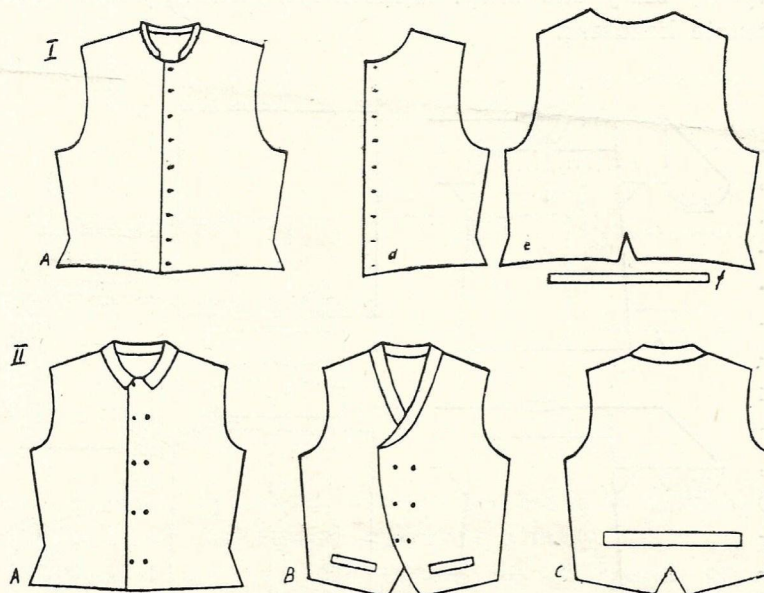
głównie ze Śląska. Krojem nie odbiegają one od kroju spodni, są tylko od tych ostatnich bardziej obcisłe. Zamożniejsi, zwłaszcza starzy mężczyźni nosili spodnie baranie zwrócone runem do ciała. Oprócz spodni długich mężczyźni nosili również spodnie krótkie, sięgające nieco niżej kolan. W rękopiśmiennej mapie kartografa Józefa Narońskiego, pochodzącej z 1666 r. chłop pruski przedstawiony jest w krótkich spodniach (ryc. 10). Zwyczaj noszenia krótkich spodni

Ryc. 17. Spodnie: A-przód, B-tył, C-krój.
Podziałka 1:30

przetrwał na Warmii do XX w. Poświadczają to dane z publikacji opisujące strój ludowy. Na rycinie u etnografa Schnippla⁴⁵ widzimy družbę weselnego, zwanego *proszkiem* w krótkich spodniach, związanych pod kolanami na wstążkę. Na początku jednak XX w. nigdzie na Warmii nie noszono już krótkich spodni i nikt z informatorów ich nie pamięta, choć do dziś zachowały się one w stroju ludowym Litwinów, osiadłych na północnych krańcach b. Prus Wschodnich.

Na Warmii, podobnie jak na Mazurach, na określenie spodni używa się dwóch terminów; *portki* i *buksy*. Nazwa portki pochodzi przypuszczalnie od *partu* to jest, grubej lnianej *klunkrowej* samodziałowej tkaniny, z której je szyto. Najczęściej noszono spodnie z partu białego, farbowanego na kolor niebieski lub granatowy. W połowie XIX wieku noszono sporadycznie spodnie czerwono-brązowe w białe pasy,⁴⁶ jednakże spodnie pasiate musiały być rzadziej w użyciu, bo współcześni informatorzy nie pamiętają ich i nie słyszeli, aby je tu noszono. Obok lnianych spodni noszono zwłaszcza w stroju uroczystym spodnie sukienne. Na codzień zimą nakładano je z folowanej białoczarnej wełny, a na

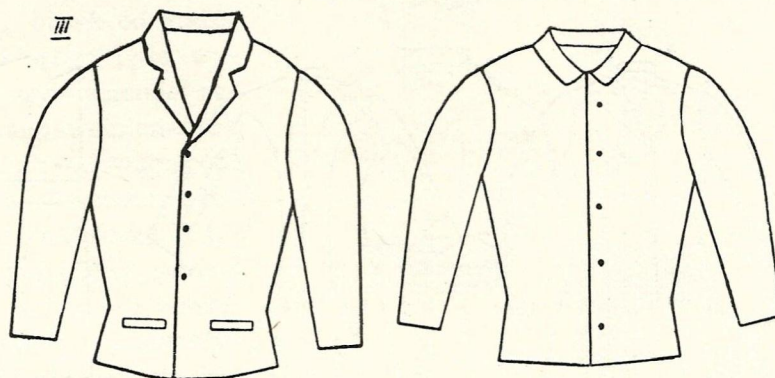
Ryc. 18. Kamizelki z końca XIX w. Rekonstrukcja I—II przód, C-tył A, B, przód C-tył d-krój przodu, e-plec, f-kołnierzyk. III-Jaki
Podziałka 1:15

święta z granatowego, niebieskiego lub czarnego sukna. Od około 1910 r. dawne samodziałowe tkaniny sukienne utkane na ręcznych warsztatach tkackich wyszły z użycia, a miejsce ich zajęły fabryczne. Do ślubu i na pogrzeb wdzielali mężczyźni czarne spodnie wpuszczone w buty, albo długie spodnie czarne sięgające kostek wolno opuszczone. Przytrzymywano je skórzanym paskiem lub noszono na szelkach. Zamożniejsi nosili zimą spodnie kozuchowe z barana. Dawne spodnie nie różniły się krojem od współczesnych, nie miały tylko rozporka z przodu, lecz były zapinane z boku. Nogawki dawnych spodni

zweźwały się lekko ku dołowi, u góry poszerzone były klinami. W pasie posiadały 6-8 fałdów wszytych w wąski pasek, wykonany z tego samego materiału co i spodnie, zapinany z lewej strony na guzik. Obecnie szyją spodnie z materiałów fabrycznych według miejskiej mody.

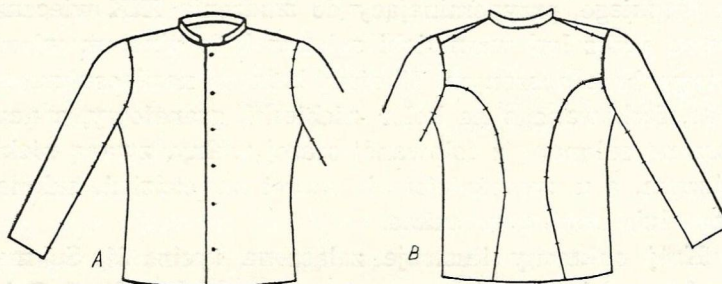
Kamizelki

Kamizelki zwane *westami* były noszone w stroju świątecznym zarówno przez kawalerów jak i żonatych. Szyte były dawniej z samodziałowej tkaniny bawełniano-wełnianej lub wełnianej. W połowie XIX w. noszono kamizelki niebieskie, granatowe, ciemnoczerwone, zielone, brązowe, a w niektórych [ws]iach Warmii w powiecie olsztyńskim sztyto je z sukna tkanego w drobne prążki. Kamizelki były z przodu zapinane na 8 błyszczących metalowych guzików. Dawniejsze kamizelki miały długie rękawy marszczone na ramieniu, zakończone u dołu mankietami zapinanymi na guzik. Z czasem upowszechniły się

Ryc. 19. Szkice kamizelek z początku XX w. Podziałka 1:15

na Warmii kamizelki bez rękawów. Jeszcze na początku XX wieku noszono często kamizelki czerwone. Według informacji miejscowej ludności dobierano kolor kamizelki do koloru spodni. Mniej więcej od 1910 r. poczęto nosić do ślubu białe jedwabne kamizelki; na pogrzeb kamizelki czarne sukienne. Krój kamizelek jest różny (ryc. 18-19) mogą one być jednorzędowe, dwurzędowe z rękawami lub bez rękawów. W dwurzędowych kamizelkach przednie połę zachodzą na siebie (ryc. 18, II B). Niekiedy kamizelki były wysoko zapinane pod szyją (ryc. 18, I i II) i posiadały stojący kołnierz, inne miały kołnierz wyłożony i wyłogi (ryc. 18 II B i 19), prawie wszystkie jednak miały przynajmniej po dwie kieszonki z przodu i podszyte były lnianą podszewką. Pierwotnie przód i tył kamizelki był z tego samego materiału, później przyjęły się pod wpływem miejskich krawców, coraz częściej osiedlających się na wsi, kamizelki w których tył był sztyty z podszewki. Biedni nosili kamizelki z lnianego płótna.

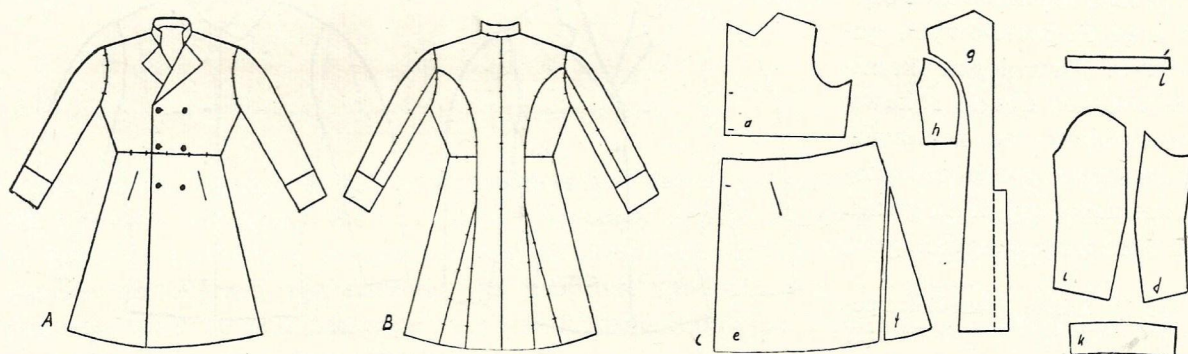
J a k a

Jakę w odróżnieniu od *jaczki* sztytej z flaneli lub innej barwnej samodziałowej *pstro kacizny* nakładano bezpośrednio na koszulę i półkoszulek. Stanowiła ona ubiór wierzchni nałożony na kamizelkę i pod sukmanę. *Jakę* zwano na Warmii również żakietem lub *jupą*. *Jaka* u biednych Warmiaków była wyko-

Ryc. 20. *Jaka* z początku XX w. A-przód, B-tył C-e części kroju — rekaw, g-kołnierz. Podziałka 1:15

nana z lnianego płótna farbowanego na niebiesko lub granatowo, a u zamożniejszych z samodziałowego sukna. Dominował kolor niebieski, granatowy, a niekiedy nawet czerwony, kolor zaś jej dobierano podobnie jak i kolor kamizelki, do koloru spodni.

Jaka składała się z jednoczęściowych rękawów, dwóch przodów, tyłu i kołnierza (ryc. 20), podszywana płótnem lub cienką popielatą flanelą, w pasie była lekko wcięta a dołem sięgała 20—30 cm. poniżej bioder. U szyi miała wąski stojący kołnierzyk. Niekiedy kołnierz, mankiety u rękawów i dolne jej krawędzie, były ozdobione stebnowaniem, aksamitnymi wypustkami i szamerowaniem. *Jaki* jednorzędowe posiadały 6—8 błyszczących guzików. *Jaki* zazwyczaj nie zapinano lub zapinano na jeden guzik, tak że można było widzieć wystającą kamizelkę.

Ryc. 21. Sukmana z końca XIX w., Rekonstrukcja. A-przód, B-tył, C-części kroju, d-część górna e-część dolna, f-klon, g-h tył (plecy) i, j-części rękawa, k-mankiet l-kołnierz. Podziałka 1:30.

Sukmany

Pewne wyobrażenie o wierzchnim okryciu z XVI i XVII wieku dają źródła ikonograficzne. W świetle tego materiału możemy przypuszczać, że wierzchnim okryciem był wówczas pewien rodzaj tuniki z długimi rękawami sięgającej niżej kolan (ryc. 11) przewiązanej w pasie sznurem lub krajką. Był to rodzaj płaszcza, który widzimy u kapłana pruskiego przypominający do złudzenia XIX wieczną sukmanę (ryc. 2 i 4). Sukmana zwana przez lud warmiński *sukman* była ubiorem wierzchnim chłopca w XIX w. jeszcze powszechnie noszonym. Uboższa ludność nosiła sukmany z płótna samodziałowego, lnianego, farbowanego na kolor niebieski, granatowy, a nawet zielony.⁴⁷ Na codzień i zimą noszono sukmanę z folowanej szarej wełny, zwaną niekiedy *żupanem*. W ubiorze świątecznym, a u zamożniejszych nawet na codzień, sukmana była z niebieskiego, granatowego lub brązowego sukna.

Krój sukmany ilustruje załączona rycina 21. Sukmana była w pasie odcięta, linia szwów zwężająca się w pasie uwypuklała talię.⁴⁸ Sukmany posiadały niekiedy z tyłu pasek zwany dragonem. Dół sukmany był kloszowy, rękawy dwuczęściowe z nałożonym mankiem. Z tyłu posiadała rozpór na kieszeń. Sukmany na Warmii były dwurzędowe, choć nie brak i jednorzędowych, zapinanych na trzy guziki. W dwurzędowych lewy płat przedni nachodził na prawy i wtedy zapinana była na dwa rzędy dużych metalowych, rogowych lub drewnianych guzików obciągniętych sukmem; na guziki bursztynowe lub inkrustowane srebrem mogli pozwolić sobie tylko zamożniejsi chłopcy. Niekiedy sukmany były zapinane na pętle z zatyczkami, czyli były szamerowane. Kołnierz sukmany stojący, z przodu wykładany, był obsyty na krawędziach czarną tasiemką, podobnie jak mankiety, poły, kieszenie i rozpór z tyłu (Tabl. II). Sukienna sukmana była zwykle futrowana, to jest poszywana zazwyczaj siwą samodziałową podszewką. W pasie przewiązywano ją krajką, pasem ręcznie tkanym, wyplatany na deseczce od krosien. Pasem takim opasywano się od przodu do tyłu a następnie wiązano z przodu tak, aby końce spadały. Zamożniejsi mieszkańcy nosili do podróży w XIX w. siwe sukmany z peleryną, czyli dużym kołnierzem, dołem sięgające do kostek. Takie sukmany zwano *zakrokami*.⁴⁹

Wanik zwany również *litewką* był ubiorem roboczym. Nakładano go bezpośrednio na kamizelkę. Był to rodzaj marynarki bez kołnierza sięgającej do bioder. *Wanik* sztyto z *parchinu* — flaneli lub *pstrokacizny*, to jest barwnego samodziału bawełniano-wełnianego. *Waniki* nosili do pracy zarówno mężczyźni żonaci jak i kawalerowie.

Burkę, zwaną na Warmii *burek* od szaroburego koloru materiału z którego była wykonana, noszono zimą. Burki sztyto z grubej samodziałowej tkaniny bawełniano-wełnianej lub wełnianej, podszytej flanelową lub watowaną podszewką. Składały się z jedno lub dwuczęściowych rękawów, dwóch przodów, tyłu i kołnierza. Z tyłu posiadały mały pasek przyozdobiony dwoma lub trzema guzikami; miała też 2—4 kieszenie, z których dwie były skośnie wpuszczone, a dwie poziomo. Kołnierz burki miał wyłogi lub był zapięty wysoko pod szyją.

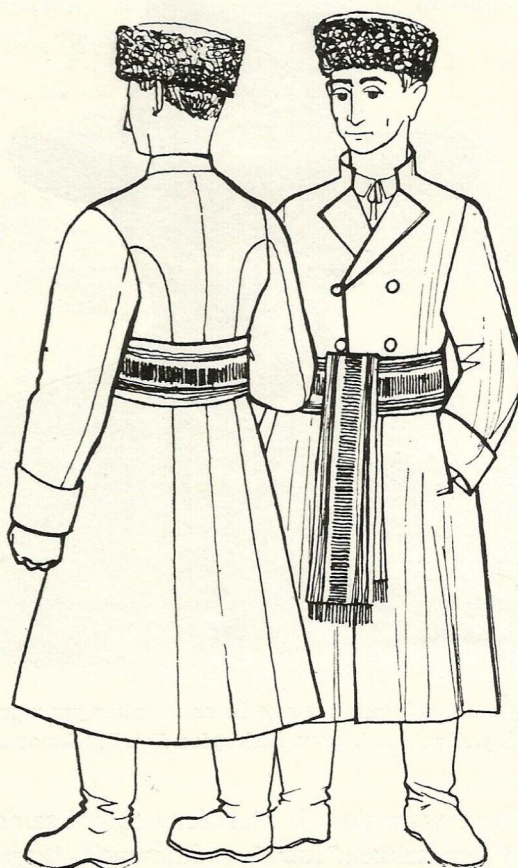
Kożuchy

Zamożniejsi Warmiacy nakładali zimą w podróż i do kościoła kożuchy. Dawniej noszono baranie kożuchy nieposzywane. Od początku XX w. przyjęły się kożuchy poszywane granatowym lub czarnym sukniem. Kożuchy sztyto głównie z owczej skóry o czarnym runie. Kożuch taki składał się z trzech głównych części: pleców, dwóch płatów przednich, zszytych na ramionach i po bokach. Kożuchy miały zazwyczaj rękawy jednoczęściowe, dołem zakończone mankietami z wywiniętym na zewnątrz runem. Kołnierz kożucha był szeroki 30—40 cm., obłożony czarnym runem.⁵⁰ Kieszenie były z przodu ukośnie wpuszczone. W pracy przy domu noszono krótkie kożuszki sięgające bioder lub nieco poniżej bioder, nie mające poszycia, wyłożonych kołnierzy i kieszeni, zapinane na skórzane guziki. Obecnie krótkie nie poszywane kożuchy są noszone przez ludność napływową, pochodzącą szczególnie z województw południowych, jak np. z woj. kieleckiego i rzeszowskiego.

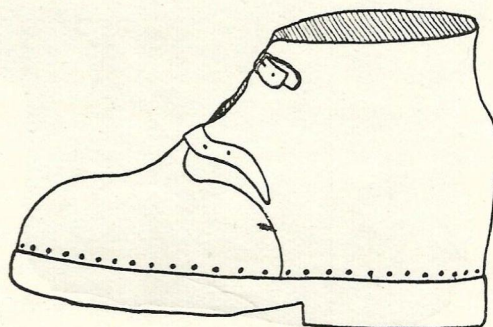
Obuwie

Materiał ikonograficzny dotyczący obuwia zawarty w dawnych publikacjach jest bardzo skromny. Na rycinie miniaturowej w „Elbinger Wiesenbuch” z 1421 r. chłop ma na nogach miękkie czarne buty (ryc. 6). Na rycinach z XVI w. znajdujących się u Hartknocha chłopci występują w łapciach z lipowego łyka (ryc. 8 i 11).

W XIX w. dzieci chodziły latem przeważnie boso, na kupno bowiem trzewików i pończoch

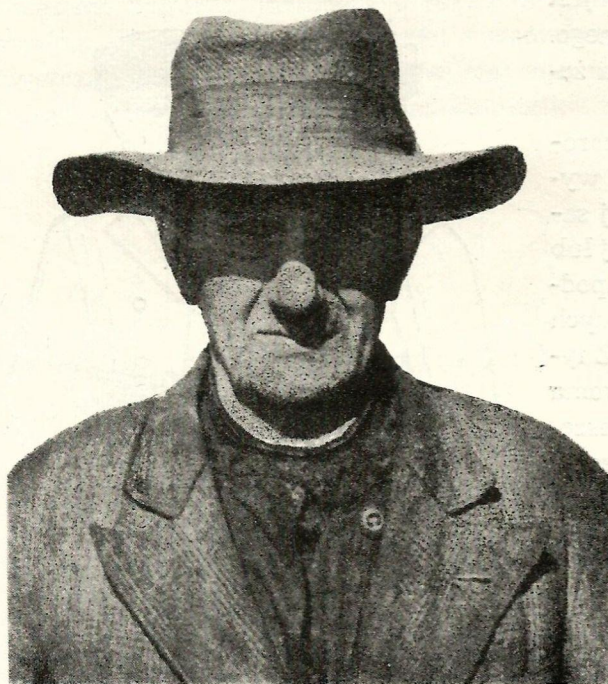

Ryc. 22 Warmiacy w sukmanach według Zofii Hermanowicz. Rycina z pracy T. Modzelewskiej. Stroje ludowe Warmii Mazur, Olsztyn 1958

Ryc. 23. „Klumpe” obuwie robocze. Bredynki, pow. Biskupiec, według fot. F. Klonowskiego z 1959 roku

mogli pozwolić sobie tylko nieliczni. W zimie dzieci w większości owijały nogi lnianymi chustami podwiązanymi wąską tasiemką.⁵¹ Ustawa o ubiorach z 1766 r., wydana przez biskupa Grabowskiego dla Warmii, zabraniała parobkom wiejskim noszenia butów ze

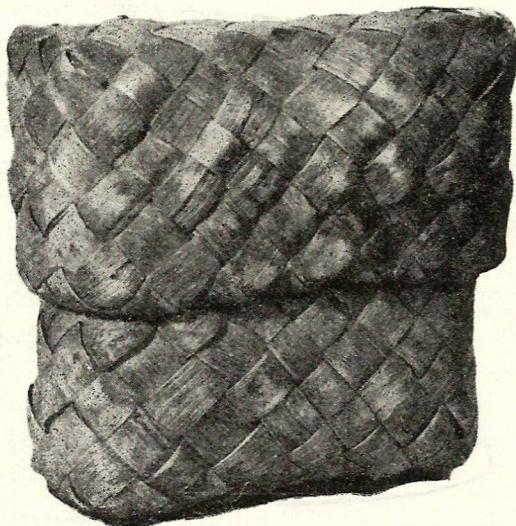
Ryc. 24. Warmiak w kapeluszu słomkowym z początku XX w. Bredynki, pow. Biskupiec. Fot. F. Klonowski 1959

skóry cielej i innej, a zezwalała jedynie na noszenie butów ze skóry juchtowej.⁵² Jeszcze w połowie XIX w. długie buty zwane *skórzniami* nosili tylko bogacze wiejscy kupujący je sobie raz na rok (Tabl. II). Przeciętnie chłopci na Warmii kupowali buty raz na trzy lata, a było też wielu takich, którzy przez całe życie nie chodzili w długich butach. Zwykłym obuwem do pracy były *chodaki* wykonane z łyka lipowego; niektórzy skórzane podeszwy podłożone pod nogi przywiązywali do stóp i spodni sznurkami lub rzemieniami, inni chodzili do roboty w butach plecionych ze słomy.⁵³ Najczęściej po domu chłopci nosili drewniaki zwane *korkami* lub *klocami*, a także *klumpy*, to jest buty o drewnianych spodach (ryc. 23). Korki wyrabiają z drzewa olchowego, spody wraz z obcasem są z jednego kawałka z przodu obłożone skórzaną kapą z rzemieniem zabezpieczającym przed rozerwaniem skóry. Korki zakrywają tylko przednią część

stopy, wyrabiają je niektórzy chłopci samodzielnie, choć zazwyczaj nabywano je co kwartał na jarmarkach lub tygodniowych targach w mieście u *korkarzy* trudniących się ich wyrobem. Zwyczaj noszenia *korków* w obejściu przy pracy przetrwał do dzisiaj. Po izbie chodzono w *szlorach*, lekkim obuwu posiadającym spody i wierzch ze starej skóry lub szmat. Wierzch *szlorów* podobnie jak *korków* okrywał tylko przednią część stopy.

Do pracy w polu przy rozrzucaniu nawozu noszono skórzane buty sięgające do połowy łydek, tzw. buty trzyćwierciowe. Dziś mężczyźni na wsi chodzą w długich butach lub w trzewikach. Do pracy w polu najczęściej nakładają też długie buty gumowe. Świętym ubiorem kawalerów są półbuty, starszych mężczyzn — kamasz.

Nakrycie głowy

Według przekazów ikonograficznych zawartych w „Elbinger Wiesenbuch” z 1421 roku, i rycin Hartknocha mężczyźni nosili czapki stożkowate z wywiniętym szeroko na zewnątrz podbiciem futrzanym, lub nakrywali głowę okrągłym kapeluszem z podwiniętą kanią (ryc. 5, 6). Dawniej mężczyźni na Warmii nosili długie włosy; jeszcze w połowie XIX wieku noszono je z przedziałem pośrodku.⁵⁴ Zimą dzieci nakrywały głowę czapką baranią, albo czapką z daszkiem,

Ryc. 25. Liszka. Torba z łyka lipowego z końca XIX w. Koźliny, pow. Olsztyn. Muzeum Mazurskie w Olsztynie, nr inw. 73E. Fot. A. Kuraczyk 1959.

a chłopci żonaci i kawalerowie czapką futrzaną zwaną *kołpak* (ryc. 26 B). Nazwę *kołpak* spotykamy w cenniku usług krawieckich dla miasta Olsztyna z XVI wieku, co świadczy o tym, że czapka taka oddawna była w użyciu.⁵⁵ Kołpak wykonywano z siwego lub czarnego baranka, z granatowym lub niebieskim denkiem z sukna lub aksamitu. Wywinięty na zewnątrz otok był rozcięty z boku i związany dwiema wstążeczkami niebieską i białą. Obok kołpaka noszono zimą czapki baranie w kształcie kopki siana.

Dzieci chodziły latem bez nakrycia głowy; mężczyźni nosili słomkowe kapelusze, często własnego wyrobu, o główce płaskiej z szeroką kanią wywiniętą lekko do góry (ryc. 24). Czapki z podszewką nosili zazwyczaj zamożni gospodarze i ekonomowie. W dni świąteczne poczynając od pierwszych lat XX wieku, żonaci nakładali na głowę na sposób miejski czarne cylindry lub meloniki. Nie każdego było stać na kupno cylindra, toteż nieraz wypożyczano je sobie na uroczystości weselne. Kawalerowie chodzili zazwyczaj w filcowych kapeluszach z brązowego lub szarego filcu, z płaskim denkiem i szeroką kanią wywiniętą lekko do góry (Tabl. I). Kolorowe wstążki i sznurki opasujące kapelusz były dobrane do koloru filcu. Drużba weselny przypinał do cylindra bukiet sztucznych kwiatów z wstążeczkami (ryc. 13).

Obok kapeluszy od około 1914 r. przyjął się u mężczyzn zwyczaj noszenia czarnych lub granatowych czapek z *rydelkiem*. Obecnie mężczyźni noszą zimą czapki futrzane lub sportowe pilotki, narciarki, latem zaś czapki sportowe i kapelusze; młodzież najczęściej chodzi w czapkach sportowych lub beretach.

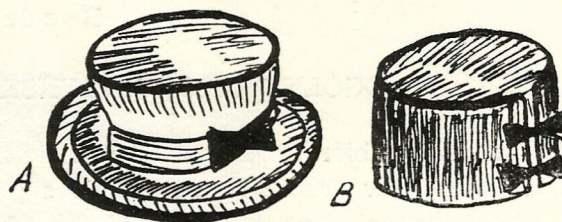
Dodatki do stroju

Szyję okrywano jesienią i wiosną jedwabnym, lnianym lub bawełnianym szalem, zimą wełnianym szalem *strykowanym*, robionym na drutach. Kolory szali były różne choć przeważały szare, czerwone, modre, niekiedy w niebieską kratę. Szale jedwabne skręcano w wałek i wiązano je pod brodą w węzeł. Wełniane szale szer. 15 — 30 cm dwukrotnie okrywano wokół szyi i wiązano pod brodą w węzeł. Opadające końce z frędzlami rozkładano na piersiach. Wełniane szale były zazwyczaj szare z zielonymi paseczkami. Starsi ochraniaли szyję półkoszulkiem a w dni wyjątkowo mroźne okrywali ją również szalem wełnianym.

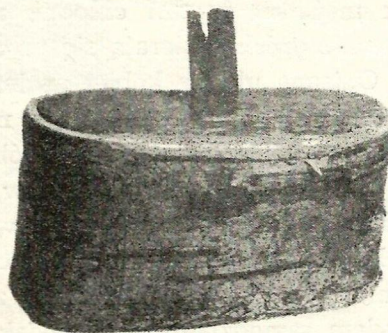
Drużba weselny zwany *proszkiem* lub *placmistrzem* wyróżniał się w orszaku weselnym swoim ubiorem, odziany był bowiem w strój świąteczny (ryc. 13). Kapelusz jego był ozdobiony bukietem sztucznych kwiatów i barwnymi wstążeczkami. Przez lewe ramię był ukosem przewiązany szeroką jedwabną biało-niebieską wstęgą, zwaną *szerpą*, u prawego boku zwisały przypięte barwne wstążki i chusteczki.

W jednej ręce drużba trzymał bat, w drugiej łaskę ozdobioną bukietem kwiatów i wstążeczkami. Młodzieńiec biorący udział w orszaku weselnym darowywał zwykle swej *przydance* bukiet kwiatów.

Odznaką pana młodego był mały wianek z mirtu z małą, białą wstążką, przypięty do sukmany lub surduta z lewej strony na piersiach. Wdowcy przypinali bukiet sztucznych kwiatów. Zanim przyjęły się krawaty, kołnierz koszuli zawiązywano pod szyją kolorowym sznurecz-

Ryc. 26. Okrycia głowy. A-kapelusz filcowy z końca XIX w. B-kołpak — czapka futrzana. Rekonstrukcje Rys. A. Franciszek Klonowski.

Ryc. 27. Tabakierka z kory wiśniowej z pow. Olsztyn. Muzeum Mazurskie w Olsztynie, nr. inw. 1222 E. Fot. A. Kuraczyk, 1959

kiem a szyję okładano jedwabną kaszmirową chustą, zwiniętą w wałek i związaną pod brodą w węzeł. Wykładaną część kołnierza spod chusty wyrzucano na zewnątrz.

Obrączki ślubne przyjęły się na początku XX wieku. Pierwotnie używano obrączek srebrnych; obecnie używane obrączki złote przyjęły się znacznie później, świadczą one o zamożności pana młodego.

Rozdział VI

OGÓLNY OPIS WARMIŃSKIEGO UBIORU KOBIECEGO

Warmiński ubiór kobiety zachował się znacznie dłużej niż męski. Szereg autentycznych kompletów tego stroju znajduje się w etnograficznych zbiorach Muzeum Mazurskiego w Olsztynie (ryc. 32-33, 35, 37, 39, 41-42, 44, 49 i 51) a część w Muzeum Etnograficznym w Toruniu i w Krakowie. Niektóre części ubioru kobiecego, jak wykazały przeprowadzone badania terenowe, można znaleźć jeszcze niekiedy na wsi przechowywane w skrzyniach lub na strychu. Zróżnicowanie warmińskiego ubioru kobiecego jest znacznie większe niż ubioru męskiego.

Ubiór roboczy letni. Małe dziewczynki ubierano w krótkie lniane białe koszulki z krótkimi rękawami. Na koszulę nakładano dziewczynce *wistek*, rodzaj stanika zapiętego na guziki, do którego przypinano majteczki. Ubiorem wierzchnim dziewczynek jest sukienka z rękawami lub bez rękawów (ryc. 35) i fartuszek. Sukienki letnie były różnokolorowe, bawełniane, przeważały modre, czerwone i bure. Córki bogatszych gospodarzy nosiły sukienki wełniane. Sukienki dziewczynek sięgały do kolan; po I komunii dziewczynki nosiły sukienki dłuższe, sięgające do połowy łydek. Starsze dziewczęta chodziły w *westce* lub *kabacie* i spódnicy, pod spód nakładały halkę zwaną *odspodkiem*. Włosy nosiły długie, zaczesane „w drózkę” — z przedziałem pośrodku, a z tyłu zaplatały w dwa warkoczki *kistkami*. Dziewczęta latem chodziły po domu boso, do pracy w polu w *klocach*. Starsze dziewczęta w pracy na polu, podobnie jak mężatki, okrywały głowę lnianą chustą związaną pod brodą w węzeł. Obecnie dorosłe dziewczęta ubierają się według miejskiej mody.

Ubiór mężatek był podobny do ubioru dorosłych dziewcząt z tą różnicą, że mężatki chodzą zawsze w kabatach, a dziewczęta najczęściej w stanikach. W pracy na polu mężatki przewiązują spódnice fartuchem i okrywają głowę podobnie jak dziewczęta, białą lnianą chustą. Starsze kobiety, zwane na Warmii *grózkami* noszą taki sam ubiór jak mężatki; w dni chłodne noszą halki — *odspodki* futrowane zwane *watówkami*. Obecnie *grózki* ubierają się po starodawnemu, jednakże czepków już nie noszą.

Opisane ubiory kobiet uzależnione są od wieku i stanu majątkowego poszczególnych niewiast. Strój ten różni się między sobą jakością materiału lub ilością nakładanych części, a także bogactwem ozdób.

Ubiór roboczy zimowy. Zimą młode dziewczęta nakładały flanelowe koszule z długimi rękawami, barchanowy *wistek* i suknie z długimi rękawami. Nogi okrywały wełnianymi *strykowanymi* pończochami, w domu chodziły w drewnianych *klocach* czyli pantoflach. Starsze dziewczęta zamiast sukni nosiły *kitel*-spódnice z kabatem, a pod spodem samodzielny *odspodek*. Do pracy w zagrodzie dziewczęta przewiązywały się samodzielnym pasiastym fartuchem. Na nogach nosiły wełniane pończochy domowej roboty. Wybierając się w drogę nakładały długie, sznurowane czarne trzewiki. Obecnie dziewczęta ubierają się według współczesnej mody w koszule flanelowe lub jedwabne, w wełniane lub bawełniane suknie trykotowe, stylonowe lub nylonowe pończochy i skórzane półbuciki.

Mężatki ubierały się w lnianą *klunkrową* koszulę z długimi rękawami, sięgającą do kolan, flanelowy *wistek*-kabat i *kitel*, pod spodem nosiły ciepły *odspodek* (ryc. 33) tj.

halkę, niekiedy nawet watowaną, zwaną *watówką*. Na *kittel*-spódnice zawiązywano do pracy fartuch. Pończochy zwane *stryflami* były domowej roboty, wykonane przez kobiety własnoręcznie na drutach - *spsickach*. Po obejściu mężatki chodziły w *klocach*, a na drogę wkładały sznurowane czarne trzewiki. Głowę okrywały czarną chustą wełnianą zakrywającą tył i część przodu głowy, a na drogę nakładały niekiedy czepek obwiązany wokół otoku chustą skreconą w wałek. Ręce przed zimnem okrywały wełnianymi rękawiczkami o jednym palcu, własnej roboty.

Ryc. 28. Warmianka
w odświeżonym ubio-
rze ludowym.
Rekonstrukcja
Fot. A. Kuraczyk, 1956

Kabat zimowy był *podfutrowany*, poszyty ciepłą podszewką lub wykonany z sukna folowanego. W mroźne dni kobiety, zwłaszcza kobiety zamężne nakładały na siebie po kilka spódnic. Obecnie mężatki ubierają się podobnie jak dziewczęta według miejskiej mody; chodzą w płaszczach i kapeluszach nie znanych w dawnym ludowym stroju.

Gróзки - stare niewiasty ubierają się podobnie jak mężatki z tą jednak różnicą, iż stale nakładają po kilka spódnic i noszą halki i kabaty przeważnie watowane. Na początku XX w. nawet i one nie nosiły już haftowanych czepków, lecz głowę okrywały czarnymi wełnianymi chustami, niekiedy robionymi na drutach, albo czarnymi aksamitnymi chustkami trójkątnymi, wykończonymi w ząbki. Obecnie staruszki ubierają się po dawnemu, zazwyczaj w odzież z tkanin utrzymanych w ciemnych kolorach. Pod spód kabata nakładają sweter z samodziałowej wełny.

Strój odświętny dziewcząt. Na święta i do kościoła nakładały dziewczęta białą lnianą koszulę z długimi rękawami, *wistek*, który zimą był wełniany lub na wełnianej podszewce, a latem bawełniany. Na wierzch wkładały suknię najczęściej koloru

czerwonego, niebieskiego, zielonego lub pstrokatego, z tzw. samodziałowej *pstrokaczny*. W pasie przewiązywały suknię białym lnianym fartuchem, ozdobionym barwnym drukiem. Na nogach nosiły bawełniane lub lniane pończochy i sznurowane trzewiki.

Obecnie dziewczęta są ubrane według panującej mody. Latem chodzą w płócienną koszulę bez rękawów, w kretonowej lub jedwabnej sukni w kwiaty, w skarpetkach lub pończochach bawełnianych i trzewikach. Zimą chodzą w wełnianej sukni, nieraz samodziałowej, w flanelowej lub trykotowej bieliźnie, wełnianym swetrze i płaszczu. Starsze dziewczęta zamiast sukni nosiły latem kaftaniki bez rękawów zszyte razem ze spódnicą,

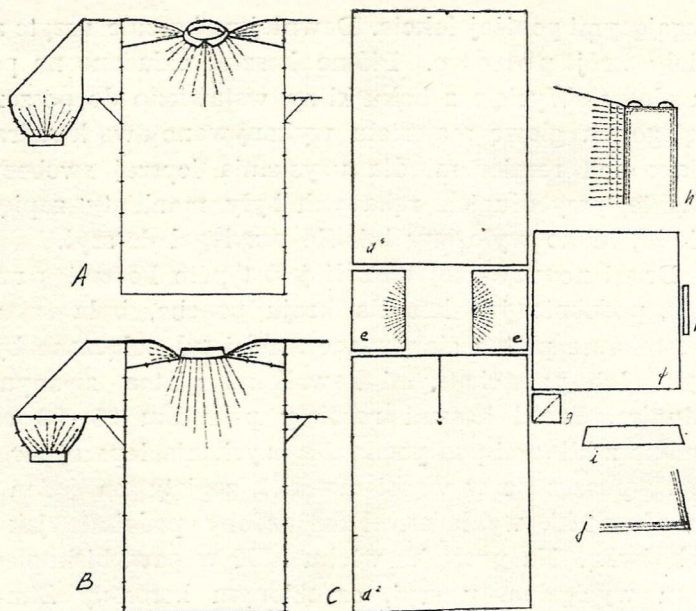
Ryc. 29. Warmianka w ubiorze świątecznym.
Repr. A. Bludau, Stuttgart 1901

mocno wcięte w talii (ryc. 35), bądź też obcisły kabat i szeroki *kitel* - spódnicę, płócienną koszulę z długimi rękawami i halkę ze *struku* tj. materiału samodziałowego tkanego w prążki. Kaftanik i kitel w stroju świątecznym były zazwyczaj z tego samego mieniącego materiału. Przeważał kolor czerwono-brązowy, czerwonozielony itp., nie brak w świątecznym ubiorze dziewcząt materiałów w drobną kratę lub w wielką kratę (ryc. 32 i 39). Niektóre kaftaniki szyto z niebieskiego lub czerwonego aksamitu, do którego dobierano odpowiedni kolor spódnicy. Niekiedy wąski fartuszek wykończony koronką stanowił dopełnienie stroju świątecznego dziewczyny warmińskiej. Na drogę do kościoła dziewczęta zarzucały na ramiona dużą czarną chustę ozdobioną na obwodzie barwnymi kwiatami, złożoną po przekątnej w trójkąt i skrzyżowaną na piersiach. Chusty te były kolorowe lub białe, wykonane czasem z wełny na drutach. Niegdyś dziewczęta, podobnie jak mężatki, nosiły na głowie czepek z denkiem haftowanym. Czepek dziewczęcy różnił się od czepka mężatek tym, że był wiązany pod szyją na wąskie wstążeczki i nie zakrywał lica.⁵⁶ Szyję dziewczyny w stroju świątecznym zdobiły jeden lub kilka sznurów bursztynowych paciorków. W święta dziewczęta

nosiły na nogach białe lub kolorowe pończochy własnej roboty i czarne sznurowane buty (Tabl. I). Obecnie noszą latem płócienną, jedwabną lub trykotową koszulę bez rękawów, suknie ze sztucznego jedwabiu lub kretonu, modne obuwie, pończochy stylowe lub nylonowe. Zimą ubierają się w jedwabną lub trykotową bieliznę, suknię, swetr wełniany i modne pończochy. Szyję zdobią paciorkami lub sztuczną biżuterią, a suknię ozdabiają broszką. W dni chłodne nakładają płaszcz, wełniany szalik, a głowę okrywają beretem, kapeluszem lub wełnianą czapeczką. Niekiedy noszą na głowie chustę wełnianą, bawełnianą lub jedwabną, malowaną w kwiaty.

Strój odświętny mężatek. Mężatki w odróżnieniu od dziewcząt, nie nakładały do stroju świątecznego fartuszka. Na głowie nosiły pięknie haftowany złotem lub kolorowymi nićmi czepek, zwany *twardą mycką* lub *galonkiem* (ryc. 48-51). Czepek ten stanowił największą ozdobę kobiecego stroju ludowego na Warmii. Poza tym ubiór mężatek nie różnił się od ubioru dziewcząt. Dziewczęta nosiły kaftaniki, a mężatki tylko kabaty, które u zamożniejszych zimą były obszywane barankiem i niekiedy ozdobione perełkami. Mężatki nakładają na rękawy tzw. *pulsvermy* chroniące przed zimnem. Sporządzają je na drutach z różnokolorowej wełny i przyozdabiają koralikami.⁵⁷ Na rękach nosiły zimą wełniane rękawiczki z wełny samodziałowej, barwione w różne kolory.

Ryc. 30. Kobięca koszula przyramkowa z końca XIX wieku. A-wygląd przodu, B-tyłu: d¹-płat tylny, d²-płat przedni c-przyramki, g-podpasze, h-mankiet, h'-wykończenie mankietu, j-zdobienie kołnierza, Podziałka 1:30.

Obecnie młode mężatki ubierają się jak dorosłe dziewczyny. Stare niewiasty ubierają się częściowo po dawnemu, tj. chodzą w kabacie, kitlu, płaszczu a głowę okrywają wełnianymi chustami, najczęściej czarnymi, wykończonymi frędzlami. Chusty takie roboty szydełkowej wiążą pod brodą w węzeł.

Strój obrzędowy. Dziewczęta zazwyczaj nosiły długie włosy, splecione w dwa warkocze, uwiązane w kistkę tj. wstążeczkę. Do szkoły chodziły w sukienkach *klejdach* sięgających kolan, przewiązanych białym pasiastym lub drukowanym fartuszkciem. Po I komunii suknie ulegały przydłużeniu i sięgały do połowy łydek. Do pierwszej komunii ubierano dawniej dziewczęta w nową niebieską lub modrą suknię, a na głowę nakładano mirtowy wianuszek. Obecnie są one na sposób miejski ubrane w białe, długie, sięgające kostek suknie.

Strój panny młodej. Panna młoda stała do ślubu w nowym poraz pierwszy nakładanym stroju, często uszytym z pomocą matki lub przez wiejską krawczynię. Dawniej panna młoda odziana była do ślubu w kabat i kitel, a od 1910 r. nosiła długą modrą lub czarną suknię, głowę przybierała wieniec mirtowym i welonem. Białe suknie do ślubu przyjęły się dopiero około 1920 - 1930 r.

Rozdział VII

SZCZEGÓŁOWY OPIS WARMIŃSKIEGO UBIORU KOBIECEGO

Koszula

Koszule szyto z białego lnianego płótna i *parchinu* tj. flaneli. Koszule na codzień szyto z grubego, mocnego płótna, na niedzielę i święta ze znacznie cieńszego i delikatniejszego. Dziewczynki i starszki nosiły zazwyczaj koszule z długimi rękawami; starsze dziewczęta i mężatki obok koszul z długimi rękawami nosiły koszule z rękawami

Ryc. 31. Warmianka w stroju odświętnym.
Repr. K. H. Clasena, Weimar 1942, ryc. 192

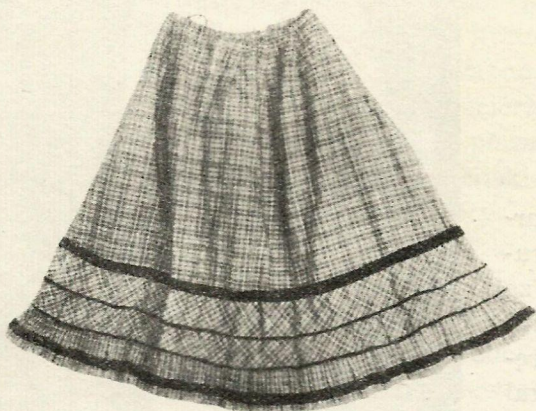
sięgającymi poniżej łokcia. Dawniejsze koszule uszyte z grubego własnej roboty *parchinu*, miały krój *poncho*. Płótno koszuli składano na pół a w środku złożenia był otwór na głowę. Wycięte z boku kliny wstawiano do poszerzonej dolnej części koszuli. Z wyciętego na głowę materiału wykonywano dwa kwadraciki, które złożone w trójkąt wstawiano pod ramionami dla uzyskania lepszej swobody ruchów. Rękawy koszul były gładkie, przy długich rękawach były mankiety zapięte na guziki. Kołnierzyk był niewielki, lekko wyłożony i ściśle przylegał do szyi.

Drugi nowszy krój koszuli jest typem koszuli przyramkowej (ryc. 30). Koszula taka, podobnie jak koszula kroju *poncho*, była szyta z lnianego białego płótna. Dwa prostokątne płótna stanowiące spód i tył połączone były na ramieniu dwoma kwadratowymi lub prostokątnymi kawałkami płótna, zwanymi *odziomkami* szitymi z gorszego gatunku. Przód koszuli rozcięty pośrodku 25-30 cm zapięty był na guziki. Rękawy gładkie z klinami pod pachą dla uzyskania lepszej swobody ruchu były dołem marszczonone i wpuszczone w wąski mankiet, zapięty na jeden lub dwa guziki. Kołnierz koszuli był niewielki, wykładany i dla ozdoby podobnie jak mankiet, obłożony podwójną białą stebnowką. Na początku wieku XIX w pow. biskupieckim spotykało się koszule z okrągłym wycięciem u szyi, ozdobionym koronką. Zimowe koszule były dłuższe, często szyte z ciepłej flaneli.

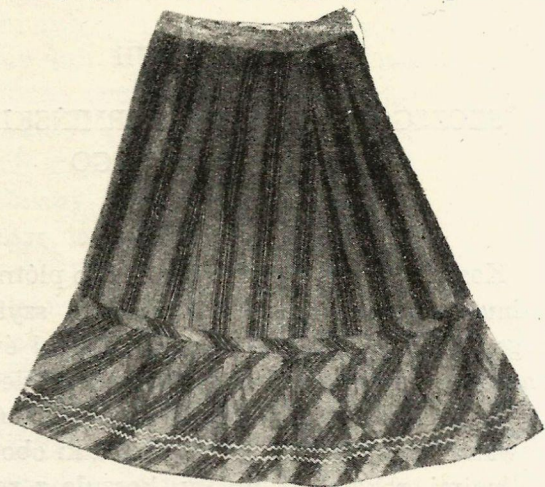
Obecnie kobiety noszą przeważnie koszule jedwabne, trykotowe lub płócienne kupowane w sklepach. Reformy przyjęły się dopiero na początku XX wieku. Obecnie są one pochodzenia fabrycznego.

Spódnica

Spódnice, zwane na Warmii *kiłami*, były wykonane z tkanin samodziałowych „sobie tkanych”. W połowie XX wieku charakterystyczne dla Warmii były długie, suto marszczonone spódnice, utrzymane w kolorach czerwonych. Z czasem przyjmują się szczególnie w stroju świątecznym, spódnice z tkanin mieniących się, dwukolorowych, gdzie osnowa i wątek są z dwóch kontrastujących ze sobą kolorów: czerwonego z niebieskim, brązowego z zielonym itp. Poza tymi tkaninami występują w spódnicach tkaniny kraciaste w kolorach brązowym, niebieskim i czerwonym. Spódnice pasiaste przyjmują się na początku XX w. Spódnice odświetne są dołem obszyte skośnymi falbanami i pliskami, zwanymi *blendami*. Na Warmii znają dwa rodzaje kroju spódnic. W pierwszym, starszym, materiał na spódnice składa się z 4 części: płata przedniego, dwóch boków i płata tylnego. Płat przedni ma pośrodku zwykle jeden, a po bokach dwa fałdy i wraz z obu płacami bocznymi jest dołem szeroki, rozkloszowany (ryc. 34). Płat tylny z rozporkiem

Ryc. 32. Spódnica z końca XIX pow. Mrągowo. Muzeum Mazurskie w Olsztynie nr inw. 675 E. Fot. Kuraczyk

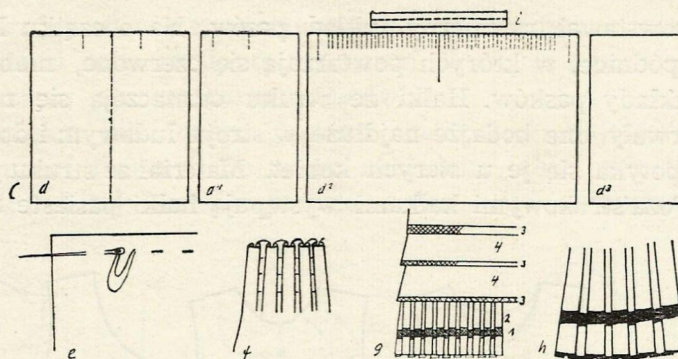
Ryc. 33. Halka pasiasta z końca XIX w. Lipowo, pow. Mrągowo. Muzeum Mazurskie w Olsztynie, nr inw. 790 E. Fot. A. Kuraczyk 1956

Plansza II
STRÓJ WARMIŃSKI w XIX wieku

Mal. J. Karolak

Ryc. 34. Krój spódnicy: d-przód, d¹ i d²-płaty boczne, d²-tyły, e-marszczenie, g-fragment spódnicy, 1-pliska, 2-falbanka, c-wypustki; n-fałdy i 3-pasek.

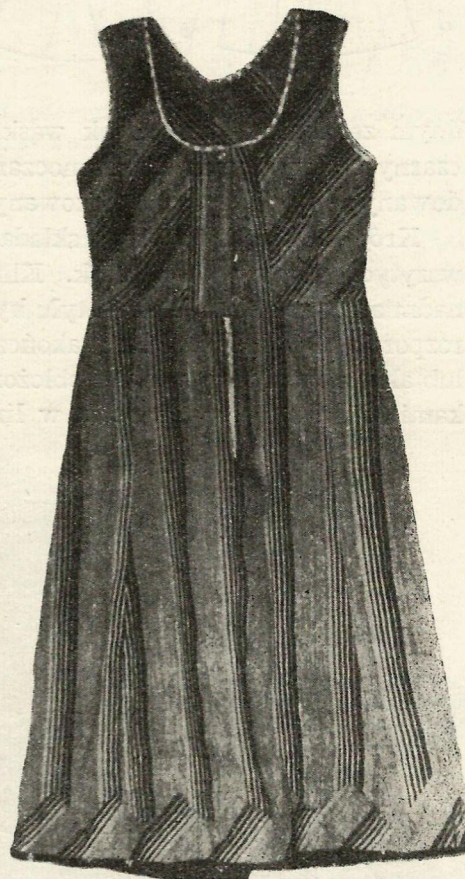
pośrodku, posiadał u góry szereg fałdów wszytych w pasek, jest on gęsto marszczony. Pasek (4 cm szer.) wykonany jest zazwyczaj z tego samego materiału co i spódnica, lub z szarego mocnego płótna;

zapięty jest na sznurek lub dwie haftki. Dół spódnicy jest zdobiony dwiema skośnymi falbankami zakończonymi u dołu czarną taśmą i prostą falbaną *kruslowaną* ułożoną w kontrafałdy. Falbanki (szer. 6-8 cm) przyszyte są bezpośrednio do spódnicy, a u dołu wykończone wąską wypustką z jedwabiu lub satyny. Dół spódnicy wykończony był od spodu 4-8 cm pasem płóciennej podszewki i szczoteczka. Mniej strojne spódnice zamiast falbanki były dołem przybrane dwiema lub trzema naszytymi tasiemkami lub aksamitem. Naszywki te tworzyły linię prostą, falistą lub ząbkowaną. Obwód spódnicy wynosił dołem 3 m. Na codzień szyto spódnice z ciemnych tkanin samodziałowych, zazwyczaj pasiastych, tkanych wełną na osnowie bawełnianej splotem płóciennym lub rządkowym, albo z tzw. *struku*. Nowsze spódnice mają kliny. Krój ten przyjął się na początku XX w. i przyjęty został przez lud z mody miejskiej. Spódnica uszyta tym krojem składała się z 7 klinów rozszerzających się ku dołowi. Sześć klinów jest jednakowej szerokości (górami 10 cm dołem 60 cm). Górna część spódnicy wszyta jest w szeroki pas, rozporek znajduje się z boku między szwami i jest zapinany na guzik. Pas zawiązany jest na tasiemkę lub dwie haftki. Dół spódnicy wykończony jest szczoteczka i płócienną listwą szerokości 20 cm. Często dół spódnicy zdobią 2-3 pliski *blendy* lub aksamitna wypustka. Układ plisek był różny zależnie od upodobań i mody.

Do pracy szyto spódnice ze *struku* z kieszenią z boku. Spódnice codzienne nie różniły się krojem od spódnic świątecznych. Zamiast falbanek przybrane były u dołu naszywki z tasiemki, jedwabiu lub aksamitu. Dół spódnicy wykończony był szczoteczka. Zimą Warmianki kładły po kilka spódnic lub *watówkę*, tj. spódnice z samodziałowej tkaniny, podszytej watomowaną poszewką. Wata włożona była między podszewką a sukno.

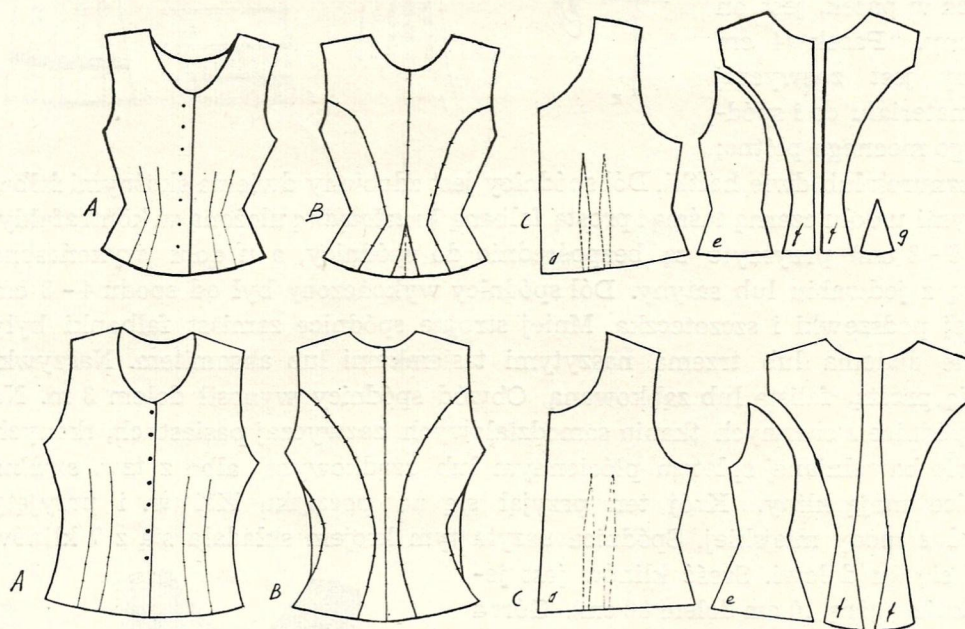
Halki

Pod spódnicami nosiły kobiety halki zwane odspodkami. Halki szyte były z różnego rodzaju materiałów i pomysłowo przybrane (ryc. 33). Na halki najczęściej używano *struku*, tj. materiału tkanego splotem *Carle* w drobne pasczki. Osnowę *struku* tworzyła dwuskrętna nić bawełniana z podrzutką, a wątek wełna przędziona ręcznie lub fabrycznie. Struk był tkany pierwotnie w dwóch kolorach, wprowadzenie do osnowy trzeciego i czwartego koloru urozmaicało go i tym sposobem

Ryc. 35. Suknia dziewczęca z końca XIX w. Smolajny, pow. Lidzbark. Muzeum Mazurskie w Olsztynie nr. inw. 784E. Fot. A. Kuraczyk, 1956

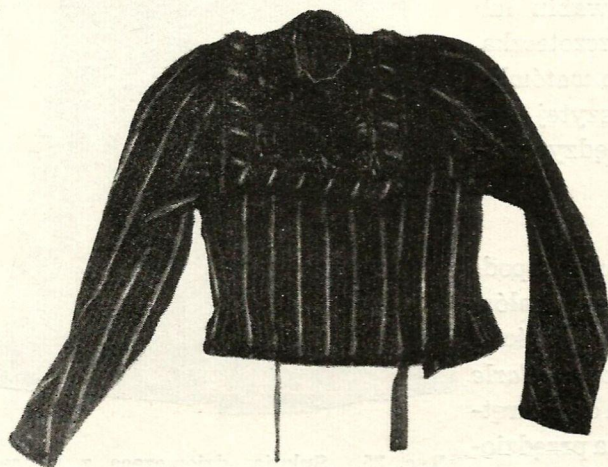
powstawał rytmiczny układ pasów. Na początku XX wieku sztyto również ze struku spódnice, w których powtarzają się czerwone, niebieskie, fioletowe, zielone i brązowe układy pasków. Halki ze struku odznaczają się niezwykłą barwnością kolorów, przetrwały one bodajże najdłużej w stroju ludowym i do dziś mimo zaniku ubioru ludowego, spotyka się je u starych kobiet. Materiał ze struku jest niezwykle mocny, trwały i ciepły. Poza strukowymi halkami występują halki pasiaste tkane splotem płóciennym o różnoro-

Ryc. 36. Staniki kobiece westki
A-przód, B-tył, d-przedni, e-boczny, f-tylny (plecy), g-klin.
Podziałka 1:15

dnym zestawie pasów. Obok wąskich pasów dwukolorowych, czerwonych, niebieskich, czarnych, brązowych i zielonoczarnych spotykamy całe zespoły pasów bogato rozbudowanych z kilku zharmonizowanych z sobą kolorów.

Krój halki jest prosty, składa się z pięciu klinów rozszerzających się ku dołowi wszytych górną w 3 cm pasek. Klin górną miał 30 cm szerokości, a dołem 45 cm. Przy nadmiarze materiału kluny z tyłu były marszczone, przodem gładkie. W tylnym szwie był rozporek. Halka była dołem zakończona szeroką, skośną falbaną, obszyta blendą z jedwabiu lub aksamitu; falbany często obłożone są obszywkami z tasiemek lub aksamitnymi wstawkami. Obszywki te ułożone są w linie proste lub ząbkowane. Na lato halki były z szarego lnianego płótna, zdobione dołem falbaną i obszywkami z tasiemki. Halki zapinano w pasie na sznurek, albo na jeden lub dwa guziki.

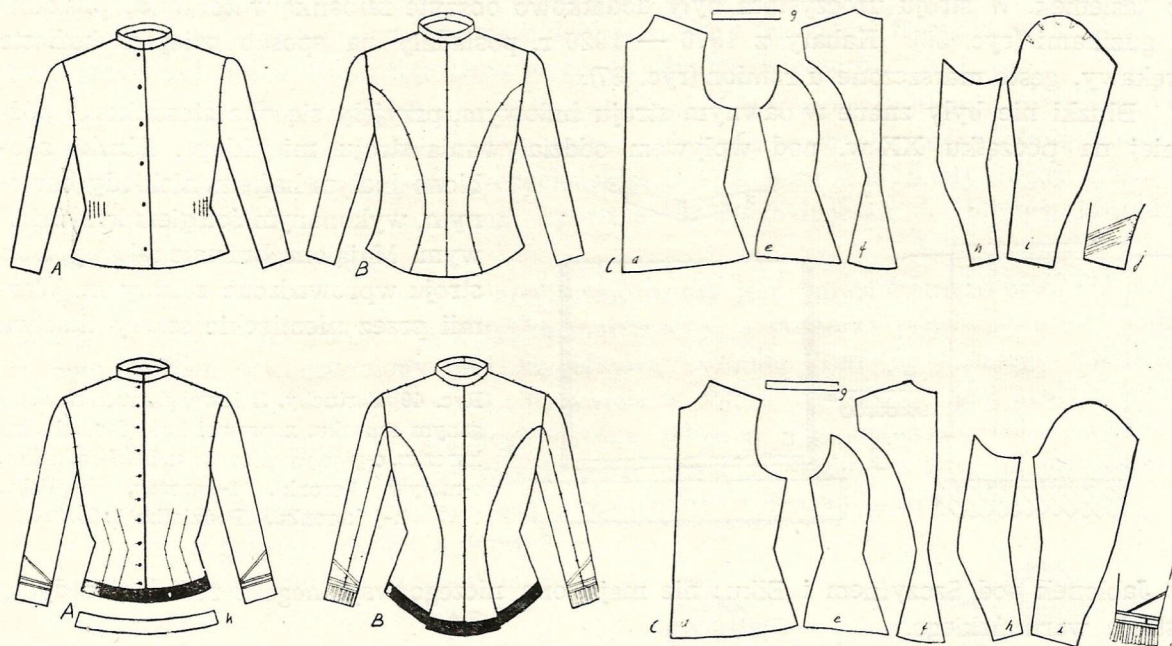
Ryc. 37. Kabat kobiecy z pocz. XIX w. Jakubowo, pow. Mragowo. Muzeum Mazurskie w Olsztynie nr. inw. 793E. Fot. A. Kuraczyk, 1956

Westki, jaki, kabaty i bluzki

Wierzchnim odzieniem kobiet na Warmii są kabaty i kaftaniki. Te ostatnie zwano powszechnie *westkami*. Do pracy w polu i domu w miejsce kabata noszono *jubki*. Dziewczęta chodziły latem w *westkach*, a jedynie w dni chłodne nakładały do pracy *jubkę*. *Westka* jest to rodzaj stanika dopasowanego do figury, z przodu zapinanego na rząd guzików (ryc. 36). Składała się z dwóch przednich płatów z dwiema zaszewkami i czterech płatów tylnych.

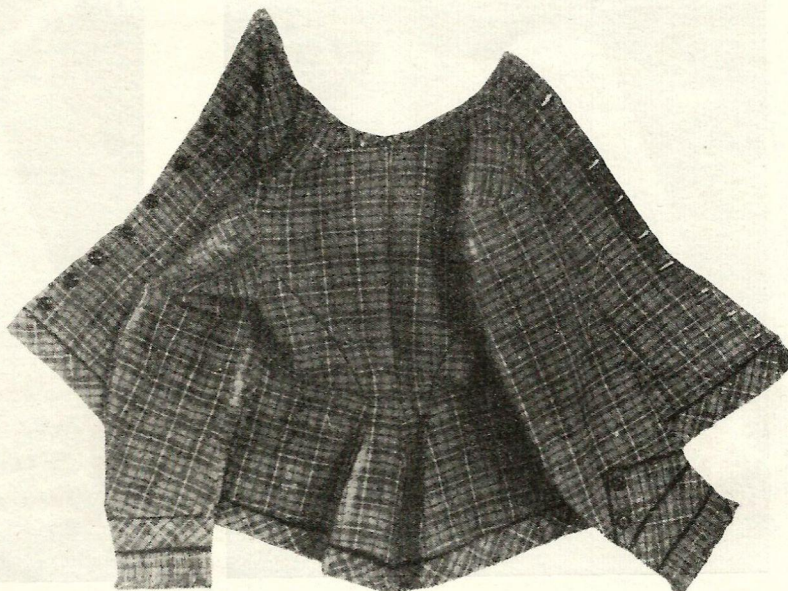
Środkowy szew przechodzący przez środek pleców rozszerzano u dołu trójkątnym klinem. Westka sięgała niżej pasa, zakończona u dołu owalnym wykończeniem. Wycięcie przy szyi, ramionach i krawędź dolna były niekiedy obszyte barwną lamówką.

Westki posiadały podszewkę z płótna lub innego jasnego materiału. Najczęściej szyto je z czerwonego sukna lub lnianej tkaniny. Do pracy nakładano *jubkę* różniącą się od kabata tym, że była w pasie od tej ostatniej bardziej luźna i nie ograniczała

Ryc. 38. Kabaty z końca XIX. A-przód, b-tył, c-krój: d-płat przedni, e-boczny, f-plecy, g-kołnierz h, i-części rękawa, j-zdobienie, k-naszycie Podziałka 1:20.

swobody ruchu. Dołem sięgała do bioder, podszyta była płótnem lub flanelą. Jubka miała długie rękawy, u szyi niski stojący kołnierzyk zapinany z przodu na rząd rzadko rozstawionych guzików. Jako odzienie robocze wykonana była z gorszego gatunku materiału, zazwyczaj z tkanego samodziału na bawełnianej białej osnowie i wątku z białoczerwonej skręconej nici lub z tkaniny wełnianej, tj. sukna folowanego. Te ostatnie noszono głównie zimą. *Jubki* były noszone zarówno przez starsze dziewczęta jak i mężatki. Do ubioru odświętnego wkładano kabaty. Kabat był zazwyczaj mocno wcięty w pasie i ściśle dopasowany do figury (ryc.38). Plecy składały się z czterech symetrycznie złożonych części. Prosty szew przechodził przez środek, dwa boczne szwy były zaokrąglone i zwężały się w pasie, a rozszerzały ku górze i dołowi, tworząc klosz. Przód złożony był z dwóch płatów, o dwu zaszewkach w pasie. Kabat

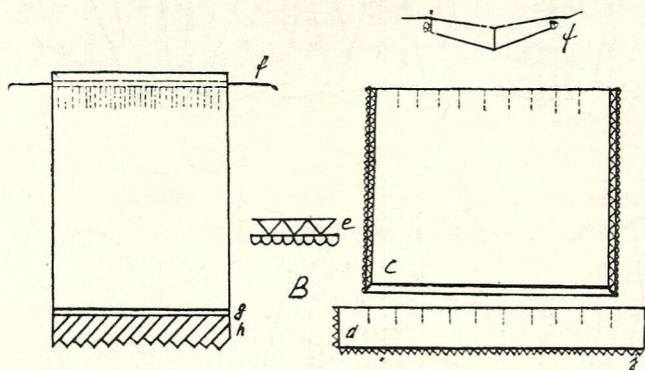

Ryc. 39. Kabat z końca XIX w. pow. Mrągowo Muzeum Mazurskie w Olsztynie, nr. inw. 675E, Fot. A. Kuraczyk, 1956

u szyi był wykończony niskim stojącym kołnierzykiem, z przodu zapinany na jeden rząd gęsto rozmieszczonych guzików. Guziki dobierano najczęściej do koloru materiału, były one z drzewa, rogu, a u wiejskich bogaczy nawet z bursztynu. Dziurki dziergano nicią w kolorze osnowy lub nicią czarną. Krawędzie zimowych kabatów były u zamożniejszych kobiet ozdobione obszywkami z baraniej skóry, pliską - *blendą* lub jedwabną wypustką. Rękawy były długie, wszyte, dołem zakończone mankietem ozdobionym obszyciem z tasiemek. W stroju uroczystym były dodatkowo obszyte falbanką w *konterki*, pliskami i guzikami (ryc. 39). Kabaty z 1910 — 1920 r. posiadały na sposób miejski bufiaste rękawy, gęsto marszczone u ramion (ryc. 37).

Bluzki nie były znane w dawnym stroju ludowym, przyjęły się one stosunkowo później na początku XX w. pod wpływem oddziaływania stroju miejskiego. Bluzki zdo-

biono białym haftem, niekiedy barwnym, wykonanym ściąganiem krzyżykowym. Mają one bufiaste rękawy, a do stroju wprowadzone zostały na Warmii przez niemieckie szkoły tkactwa

Ryc. 40 Fartuchy. Z lewej fartuch na ściągającym sznurku, z prawej krój fartucha na karczku, c-główny płat fartucha, d-falbanka, e-motywy koronki, f-karczek, g-pliska, h-j koronka. Podziałka 1:20.

z Jabłonek pod Szczytnem i Elku; nie mają one niczego wspólnego z rodzimą tradycją stroju warmińskiego.

Fartuchy

Mimo, że kobiety na Warmii w stroju obrzędowym uroczystym nie nosiły fartuszków a w stroju świątecznym rzadko, to jednak tkaniny fartuchowe odznaczają się niezwykle

Ryc. 41. Fartuch z karczkiem, Wierzbowo, pow. Mrągowo. Muzeum Mazurskie, nr inw. 674 E
Fot. A. Kuraczyk, 1956 r.

Ryc. 42. Fartuch z końca XIX w. z pow. Olsztyn. Muzeum Mazurskie w Olsztynie, nr. inw. 747E.
Fot. A. Kuraczyk, 1956 r.

bogactwem różnego rodzaju wzorów. Dziewczęta nosiły do szkoły białe fartuszki, starsze dziewczęta fartuszki białe w niebieską i czerwoną kratkę, albo drukowane przez miejskich farbiarzy. Najprostsze fartuszki były tkane splotem płóciennym, bardziej ozdobne — kombinacją szeregu splotów „Carle”. Odświętne fartuszki dziewcząt były wąskie, codzienne do pracy były szerokie, pasiaste, dołem przybrane skośną falbaną. Falbana w miejscu naszycia była mocno marszczona *kruźlowana*. Styk falbany z fartuszkiem zakrywała *blenda* z tego samego materiału co i fartuch. W pasiastym fartuchu *blendy* kontrastowały z pasami falbany. Niekiedy dół obszywano 3 cm koronką szydełkową. Inne fartuszki nie mają falbany, lecz są ozdobione u dołu koronką z frędzlami. Koronki wykonywane były zazwyczaj przez dziewczęta zimą w czasie długich wieczorów.

Długie fartuchy na szelkach mimo, że wykonane są we wzorach tkanin warmińskich i mazurskich, wprowadzone zostały do ubiorów ludowych przez niemiecką szkołę tkactwa ludowego w Jabłonkach, w pow. szczycieńskim i jako takie nie miały nigdy zastosowania w warmińskim stroju ludowym. Spora ich ilość znajduje się w zbiorach Muzeum Mazurskiego w Olsztynie.

Istnieją trzy sposoby kroju fartuchów. Najprostszy jest z prostokątnego płata (70 cm x 55 cm). Fartuch ten jest w pasie lekko marszczony, a tasiemka jest wszyta od spodu. U dołu fartuch ten ozdobiony jest szydełkową koronką. Ten typ wąskiego fartuszka zakładały kobiety na przyjęcie gości i na święta w domu. Nieco inny jest krój fartucha dołem rozkloszowanego i zakończonego skośną falbaną. Płat materiału (60 cm x 50 cm) jest górą marszczony, wszyty w wąski 4 cm pasek i wiązany z tyłu na sznureczek. Falbana tego fartuszka jest marszczona „*kruźlowana*” i obszyta pliską.

Do pracy w gospodarstwie i w domu używano szerokich fartuchów szytych z trzech klinów, rozszerzających się ku dołowi. Dołem są one szerokie, gładkie, niekiedy również zakończone skośną falbaną.

Wśród ludności miejscowej jest jeszcze żywa tradycja noszenia fartuchów drukowanych. Szyto je z samodzielnego płótna lnianego i drukowano wzory przy pomocy klocków drukarskich. Farbiarze w Olsztynie, Dobrym Mieście, Biskupcu i Reszlu wykonywali druk tkanin. Sporo klocków do drukowania posiada w swych zbiorach Muzeum Mazurskie w Olsztynie (ryc. 54, 55).

C h u s t y

Płaszczki w kobiecym stroju warmińskim są nieznane. Zamiast nich noszono zimą i latem różnego rodzaju chusty. W dni mroźne kobiety nakładały kاباتy podszyte barankiem, po 2-3 spódnice, a niekiedy watowany *odspodek* zwany *watówką*.

Warmianki nosiły różnorodne chusty, które w kobiecym stroju ludowym spełniały różne funkcje; nałożone na głowę chroniły przed zimnem, wiatrem, deszczem i skwarem promieni słonecz-

Ryc. 43. Warmianki w ubiorach odświętnych według Zofii Hermanowicz. Rycina z pracy T. Modzelewskiej. „Stroje ludowe Warmii i Mazur”, Olsztyn 1958 r.

Ryc. 44. Fartuch odświętny z końca XIX w. Muzeum Mazurskie w Olsztynie, nr inw. 674E
Fot. A. Kuraczyk, 1955

na, zakrywały one prawie cały tył i większą część przodu. Chusty te były zazwyczaj w kolorach ciemnych, niekiedy kraciaste. Sporządzano je z samodziałowej wełny lub wykonywano na drutach. Inne kolorowe jedwabne chusty nakładano na czepki. Chustami tymi koloru czerwonego, niebieskiego lub czarnego, w zależności od charakteru uroczystości obwiązywano otok czepka w ten sposób, że skręcano chustkę w wałek i zakładano od przodu do tyłu, poczym wiązano z przodu w kokardę z różkami.

W powiecie olsztyńskim dziewczęta pod koniec XIX w. nosiły małe czarne chusty trójkątne z wełny, dziane szydełkiem lub na drutach, a wykończone w ząbki. Na początku XX w. dawne barwne chusty zostają wyparte przez czarne chusty pochodzenia fabrycznego. Obecnie używa się już tylko chust fabrycznych.

Obuwie i pończochy

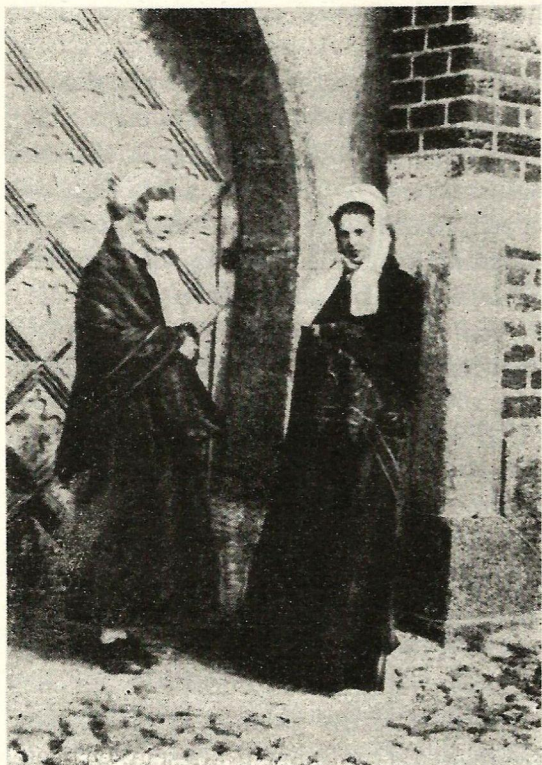
W połowie XIX w. noszono głównie pończochy wełniane w pstrych kolorach, wykonane na drutach. Najczęściej noszono pończochy z wełny naturalnego koloru, białe

nych; zarzucane na plecy i skrzyżowane na piersiach podkreślały uroczysty charakter ubioru. Wełniane chusty, nieraz olbrzymich rozmiarów spełniały rolę płaszczów.

Latem w pracy na polu, zarówno dziewczęta jak i mężatki, chroniły głowę przed skwarem promieni słonecznych niewielką białą lnianą chustą, złożoną po przekątnej w trójkąt i zawiązaną na węzeł pod brodą, zwaną *płatuszkiem*. Dekoracyjny charakter mają chusty *kaczorowe* i „tureckie”, czarne z barwnym szlaczkiem na obwodzie (150 cm x 150 cm) przepołowione po przekątnej zarzucone na plecy i z przodu skrzyżowane na piersiach. Do tego rodzaju chust mężatki nakładały złotem haftowany czepkę (Tabl. II), który idąc do kościoła nosiły w koszyczku wyłożonym watą. Dziewczęta chodziły w czepku lub nakrywały głowę mniejszą chustą ozdobioną szlakiem kwiatów, koronką lub frędzlami. Chusty te były zazwyczaj koloru czarnego, a tylko na Wielkanoc na rezurekcję nakładano białe u dołu obrzeżone koronką domowej roboty⁵⁸. Zimą kobiety i dziewczęta okrywały się dużymi wełnianymi chustami narzuconymi na głowę i ramio-

Ryc. 45. Warmianki w stroju ludowym według K. H. Clasena, Weimar 1942 rys. 191.

Ryc. 46. Warmianki w ubiorach odświętnych przed Zamkiem w Lidzbarku.
Rep. Dudeck Lidzbark. 1939

zwany *twardą mycką* lub *galonkiem*. Dawniej czepek był noszony na Warmii zarówno przez mężatki jak i dziewczęta, choć noszenia czepek, aby jak mówi, można je było odróżnić od mężatek.⁵⁹ Czepek uważano bowiem za część ubioru przynależnego tylko mężatce. Jednak w praktyce zakaz ten dzięki pewnej pobłażliwości władzy biskupiej nigdy nie był konsekwentnie respektowany i dziewczęta nadal głowę nakrywały czepkiem różniącym się jedynie od czepka mężatek tym, że posiadał węższe wstążki z boków. Czepek w ludowym stroju kobiecym był jeszcze w powszechnym użyciu mniej więcej do 1870 r., potem powoli wyszedł z użycia. Według informacji „Płockiego Korespondenta” z 1887 r.⁶⁰ dziewczęta na Warmii nosiły już wówczas zwyczajne czepeczki z muszliny lub tiulu przewiązane jedwabną chusteczką koloru czerwonego lub niebieskiego. Niestety tego rodzaju czepeczki dziewczęce nie przetrwały do

Ryc. 47. Warmianki z Jezioran w ubiorach odświętnych Repr. Reske. Olsztyn, 1920 r.

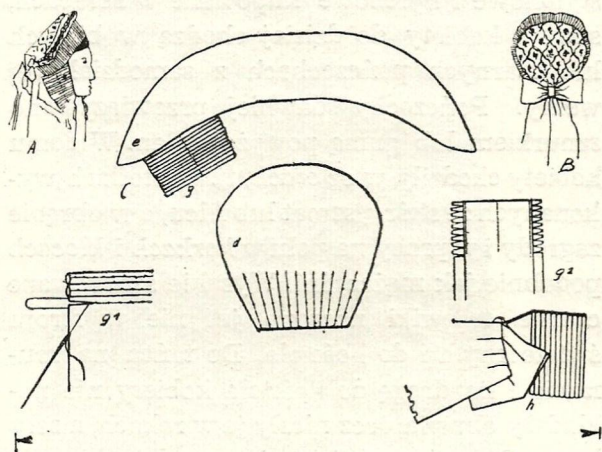
czarne lub brązowe, a niekiedy czerwone i modre. Mniej więcej od 1910 r. przyjmują się fabryczne pończochy niciane. Obecnie obok pończoch robionych na drutach noszą stylonowe i nylonowe kupowane w sklepach, starsze kobiety do dzisiaj chodzą w białych lub czarnych pończochach z samodziałowej wełny. Pończochy dawniej przewiązywano sznurkiem lub gumą powyżej kolan. W domu kobiety chodziły w *szlorach*, tj. pantoflach wykonanych ze skóry, szmat lub filcu, a w obrębie zagrody i w pracy na polu w *korkach* i *klocach* podobnie jak mężczyźni. Wysokie sznurowane czarne trzewiki noszono jedynie w stroju świątecznym i do kościoła. Do tańca na murawie i na drogę do kościoła kobiety nie nakładały obuwia, lecz niosły je w rękach, a szły boso. Obecnie przyjęło się wszędzie obuwie miejskie kupowane w sklepach. W czasie zawieruchy, śnieżycy i w czasie roztopów kobiety nakładają na buty śniegowce.

C z e p e k

Najbardziej efektowną i ozdobną częścią kobiecego stroju warmińskiego był czepek

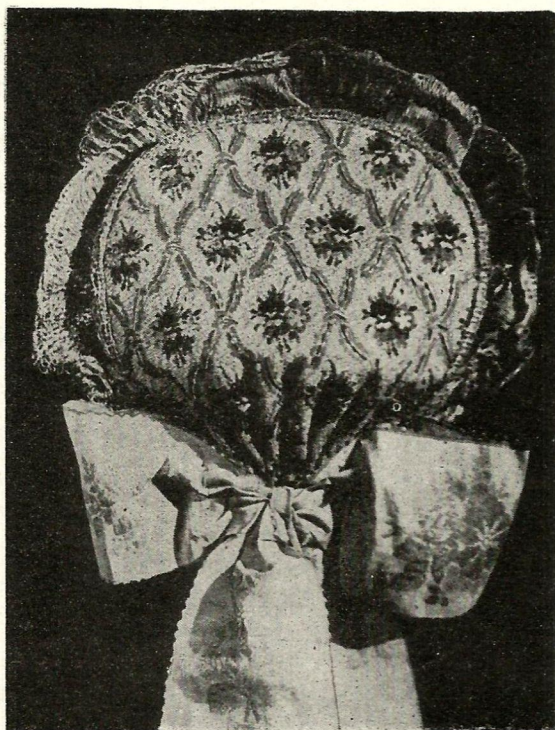
naszych czasów. Na początku XX w. dziewczęta już nie nosiły czepków, lecz głowę obwiązywały trójkątną chustą, latem zaś chodziły najczęściej bez nakrycia głowy. Autentyczne czepki warmińskie z połowy XIX w. haftowane złotymi, srebrnymi i kolorowymi nićmi przetrwały do dzisiaj.

Ryc. 48. Czepka, A-z boku, B-z tyłu, C-części kroju d-krój denka, c-otok, g-h wstążka. Podziałka 1:10

z klasztoru św. Katarzyny, których konwenty znajdowały się w Dobrym Mieście, Orneć, Lidzbarku i Reszlu⁶³.

Czepka warmińska składała się z trzech części: denka, otoku i wstążek. Denko ma kształt podkowy, z tyłu jest załamane i marszczone w 6—13 fałd; obwiedzione jest wysokim otokiem zwężającym się z boków ku tyłowi. Denko wraz z otokiem daje czepkowi tę tak charakterystyczną formę, powtarzającą się we wszystkich czepkach warmińskich (ryc. 48-51). Jest ono wykonane z płótna wyłożonego zewnątrz jedwabiem, aksamitem lub adamaszkiem, haftuje się je złotymi lub srebrnymi nićmi. Podkładka tekturowa podszycia jest płócienną podszewką, otok zaś jest obłożony dwiema złotymi koronkami, jedną szeroką, a drugą wąską, umieszczoną w miejscu górnego załamania. Na złote koronki otoku nałożona jest biała tiulowa koronka marszczona w rurki i usztywniona na górnym końcu drutem. Złota koronka przeświecająca przez tiul daje piękne efekty świetlne. Czepka jest pod szyją wiązana na dwie wstążki, suto marszczone w rurki, od wewnątrz podszyte pasem z płótna. Zwisające końce wstążek opadają na piersi (Tabl. II). Marszczone wstążki czepka związane pod brodą zasłaniały uszy i policzki, w dni zaś gorące opadały luźno na boki. Z tyłu czepka ozdobiony był kokardą z jedwabnej białej lub kolorowej wstążki, usztywnionej watą i dwiema długimi wstążkami opadającymi na plecy. Wstążki były białe jedwabne, z deseniami różnych kwiatów. Nie wszystkie czepki były haftowane złotymi i srebrnymi nićmi,

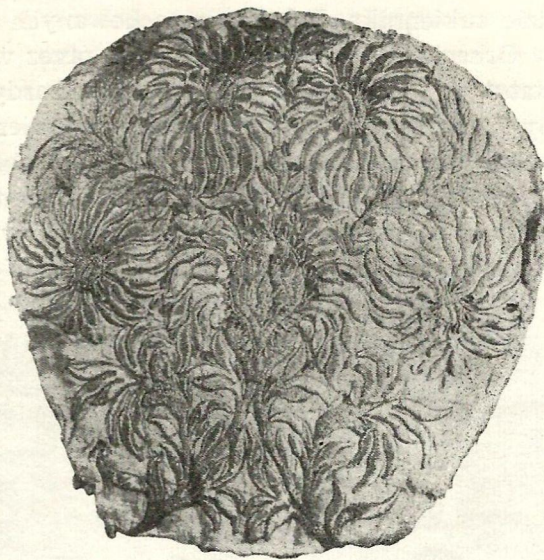

Ryc. 49. Czepka warmińska haftowana w barwne kwiaty z II poł. XIX w. pow. Olsztyn. Muzeum Mazurskie w Olsztynie nr inw. 108 E. Fot. F. Klonowski 1959 r.

niektóre haftowano kolorowymi nićmi i ozdabiano kolorowymi niebieskimi lub czerwonymi wstążkami.⁶⁴

Cały wysiłek hafciarki koncentrował się na denku czepka; „drzewo życia”, owoc granatu i stylizowane kwiaty są najczęstszymi motywami zdobniczymi. Haft wykonywano ścięciem płaskim, wypukłym lub bajorkiem. Dodatkowym elementem zdobniczym jest wyłożenie denka cekinami i kolorowymi blaszkami. Poszczególne gałązki listków obwiedzione są sznureczkiem z dwóch skręconych nici. W niektórych czepkach kwiaty są haftowane kolorowymi nićmi i ujęte w motyw wianka lub bukietu. W czepkach haftowanych kolorowymi nićmi brak na otoku złotej koronki, a tiulową zastępuje koronka z białych nici, szydełkowej roboty.

Tradycja ustna i niektóre publikacje wzmiankują o obwijaniu otoku czepka jedwabną chustą zwiniętą w wałek. Według informacji starych kobiet obwijano chustami czepce częściowo znoszone albo noszone na codzień. Chusty były kolorowe. Na znak żałoby obwiązywano czepki czarną chustą, na uroczystości rodzinne i kościelne niebieską lub czerwoną. Czepki przechowywano w specjalnych koszach wyłożonych watą.

Ryc. 50. Denko czepka warmińskiego haftowane złotymi nićmi. Fot. Z. Drzewiecki 1948

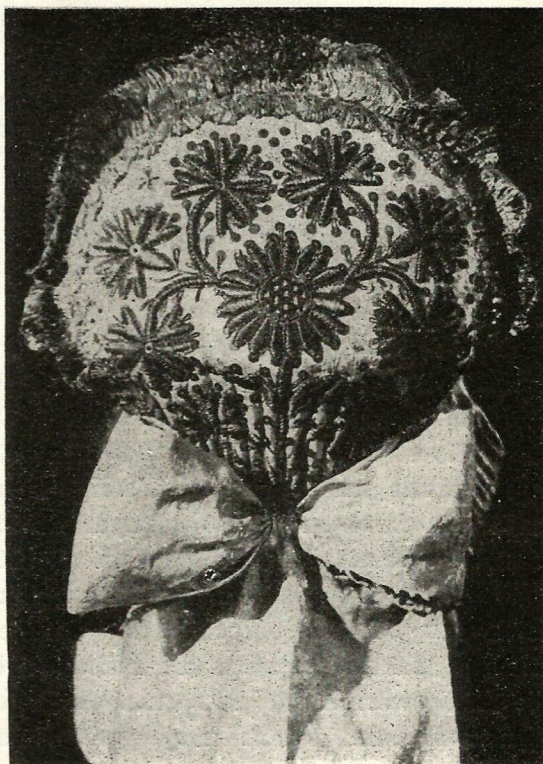
Rozdział VIII

Wytwórcy i materiały

Ubiory na Warmii były wykonywane głównie z surowców miejscowego pochodzenia. Na Warmii uprawa lnu i hodowla owiec była bardzo rozpowszechniona i cieszyła się wielkim poszanowaniem. Świadczy o tym ludowa piosenka z Mokin, pow. olsztyńskiego⁶⁵.

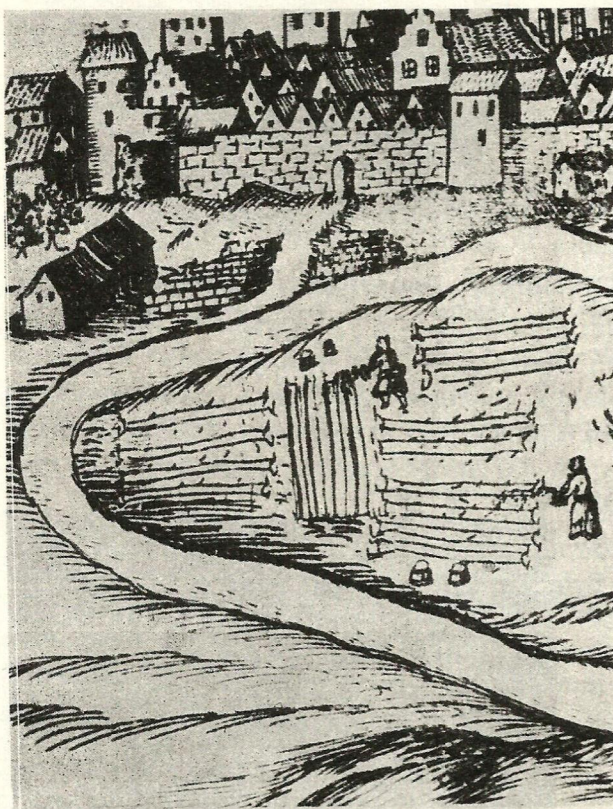
„Ach lanku, lanku
Wiele ty kosztujesz,
Wiele ty ludzi
Czansto fatygujesz”

Jednym z głównych produktów eksportowych z Warmii był len, płótno lniane i nici wywożono głównie przez port w Braniewie. W połowie XIX w. (1856 r.) roczny zbiór lnu na Warmii oszacowano na sumę około 1 mil. talarów⁶⁶. Przy kolonizowaniu miast Warmii osiedlali się po miastach również sukiennicy, trudniący się produkcją tkanin. Młyny zbożowe z kołem wodnym połączone były zazwyczaj z młynem folusznym i garbnym, z których korzystali sukiennicy i garbarze, płacąc za to młynarzowi lub miastu roczną

Ryc. 51. Czepka warmińska, z drugiej poł. XIX w. pow. Olsztyn. Muzeum Mazurskie nr. inw. 107E. Fot. F. Klonowski, 1959 r.

dzierżawę. Przy młynie w Olsztynie i Reszlu tego rodzaju młyny foluszne i garbne były od samego początku ich istnienia. Produkcja tkanin w średniowiecznych miastach kształtowała się pod wpływem organizacji cechowych; na Warmii w każdym prawie miasteczku istniał cech sukienników. Zachowane do dziś statuty dają pewne wyobrażenie o zawodzie sukiennika. Jednym z zachowanych statutów jest statut czeladników - sukienników w Orniecie,⁶⁷ wydany 26. I. 1558 r. przez władze miejskie. Sukiennicy w Reszlu otrzymali statut w 1568 r. potwierdzony przez kardynała Stanisława Hozjusza. Statut ten odnowiony i uzupełniony został powtórnie potwierdzony w dniu 17. marca 1724 r. przez kustosa katedralnego Łaszewskiego⁶⁸. Podobne statuty posiadały i inne miasta Warmii, jak Olsztyn⁶⁹, Braniewo, Dobrze Miasto. W statutach ujętych w rozdziały szeroko omówiono jaki winien być stosunek czeladników do majstra, jakie są obowiązki sukienników względem państwa, kościoła i klientów. W statutach tych również podane są kary grożące

Ryc. 52. Bielenie płótna lnianego. Repr. z pracy
Ch. Hartknocha, Lipsk 1684

opornym, nie respektującym ustaw. Oprócz sukna i tkanin lnianych miejscowego pochodzenia przenikały na Warmię kosztowne tkaniny importowane z zachodu. W sąsiednich Prusiech Książęcych władze książęce wydały szereg ustaw zabraniających sprowadzania sukna zagranicznego, przyczyniającego się do upadku miejscowego sukiennictwa, a tym samym do ograniczenia dochodów dworu czerpiącego z warsztatów znaczne dochody w formie opłat podatkowych. Ograniczenia importu nie obowiązywały Warmii, gdzie rządili biskupi mniej troszczący się o tego rodzaju sprawy. Gdy np. w Prusiech Książęcych w latach 1529 — 1694 r. wydano aż sześć ustaw zabraniających importu sukna zagranicznego, w tym samym czasie na Warmii wydano tylko jedną ustawę w 1766 r. podpisaną przez biskupa Grabowskiego⁷⁰. Rzemieślnikom i chłopstwu zabraniano noszenia ubioru z jedwabiu i przyozdabiania ich złotem lub srebrem, a zezwalano na przybranie adamaszkim, taftą lub koronką.

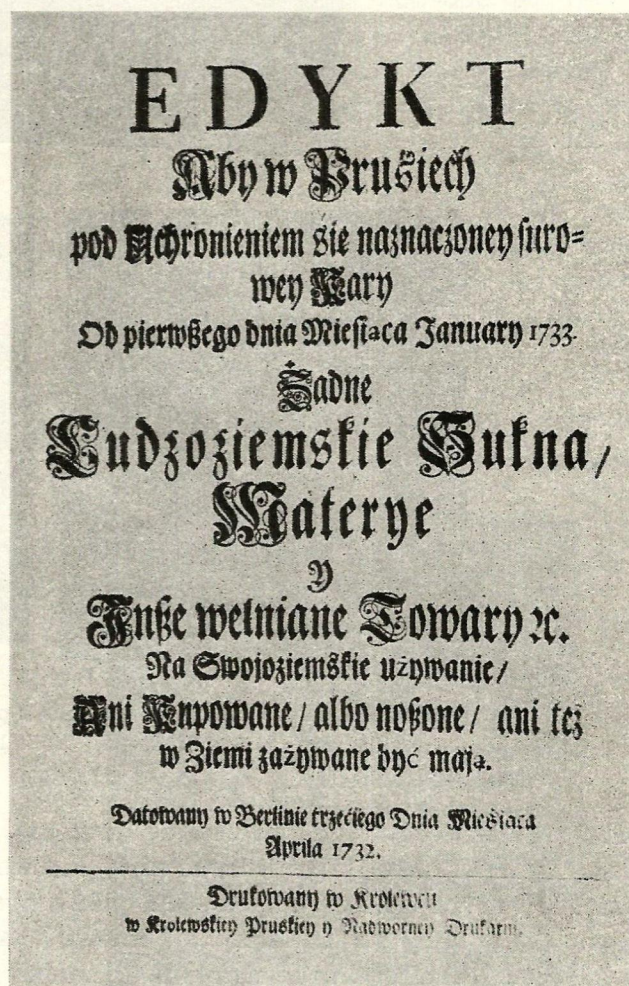
Poza rzemieślniczym wyrobem odzieży przez sukienników miejskich ludność wiejska, zwłaszcza bogatsze chłopstwo, trudniło się produkcją tkanin samodziiałowych tkanych na ręcznych warsztatach. Wśród tkanin samodziiałowych najczęściej tkano płócien lnianych, które oddawano do farbowania lub druku miejskim farbiarzom; to też w połowie XIX w. farbiarze tacy jak Wetcki i Ciecierski w Reszlu mieli ogromne wzięcie. Często przed ich warsztatami stały sznury chłopskich furmanek z Warmii i Mazur z płótnem lnianym przywiezionym do farbowania.⁷¹ Podobnie działo się i w innych miastach Warmii. Farbiarze drukowali płótno przy pomocy klocków, które do dziś przetrwały i znajdują się w zbiorach Muzeum Mazurskiego (ryc. 54, 55). Największe targi na płótno odbywały się corocznie na odpuscie w św. Lipce, w powiecie kętrzyńskim. Płótno lniane produkowane przez rzemieślników było towarem eksportowym Warmii. Wprawdzie płótno warmińskie na rynku światowym nie mogło konkurować z gatunkowo lepszym płótnem śląskim, jednak znajdowało chętnych nabywców. Eksport płótna odbywał się

przez Braniewo na zachód, głównie do Ameryki Południowej⁷². Braniewo było również największym ośrodkiem produkującym białe i farbowane nici koloru czerwonego. Poza Braniewem produkowano na początku XX w. również nici w Olsztynie. Pewne wyobrażenie o produkcji tkactwa miejscowego owego okresu dają tabele rzemieślnicze z 1831 r., według których na obszarze królewieckim Prus Wschodnich, w którego skład wchodziła Warmia, zajmująca mniej więcej połowę obszaru, było 442 rzemieślniczych warsztatów tkackich, a 44788 wiejskich warsztatów ręcznych. W samym Olsztynie było 126 warsztatów tkackich i 4 warsztaty farbiarskie.⁷³

Podobnie jak sukiennicy i tkacze płótna, tak i garbarze oraz szewcy, krawcy zamieszkiwali miasta Warmii; ci ostatni osiedlali się coraz częściej po wsiach. Młyny wodne, zazwyczaj po połączeniu ich z młynem folusznym były również wykorzystywane jako młyny garbne. Na przełomie XVIII i XIX w. na 402 młynów wodnych w okręgu królewieckim było 51 młynów garbnych.⁷⁴ Według tabeli urzędowej z 1825 r. w Prusach Wschodnich było 531 mistrzów garbarskich i 369 czeladników.⁷⁵ Skóry wyrabiano na miejscu; nie były one przedmiotem eksportu, lecz służyły do zaspokojenia potrzeb miejscowej ludności. Ważnym natomiast towarem eksportowym były wełniane chusty cieszące się ogromnym popytem w sąsiedniej Rosji. Wprawdzie największe ośrodki produkcyjne chust znajdowały się poza granicami Warmii, w Gdańsku, w Elblągu, Iławce, to jednak tradycja wspomina, że kobiety warmińskie tkwały je również dla siebie na warsztatach ręcznych. Poza tym Warmianki ubierały się chętnie w chusty importowane ze Śląska, Saksonii, Holandii i Belgii.

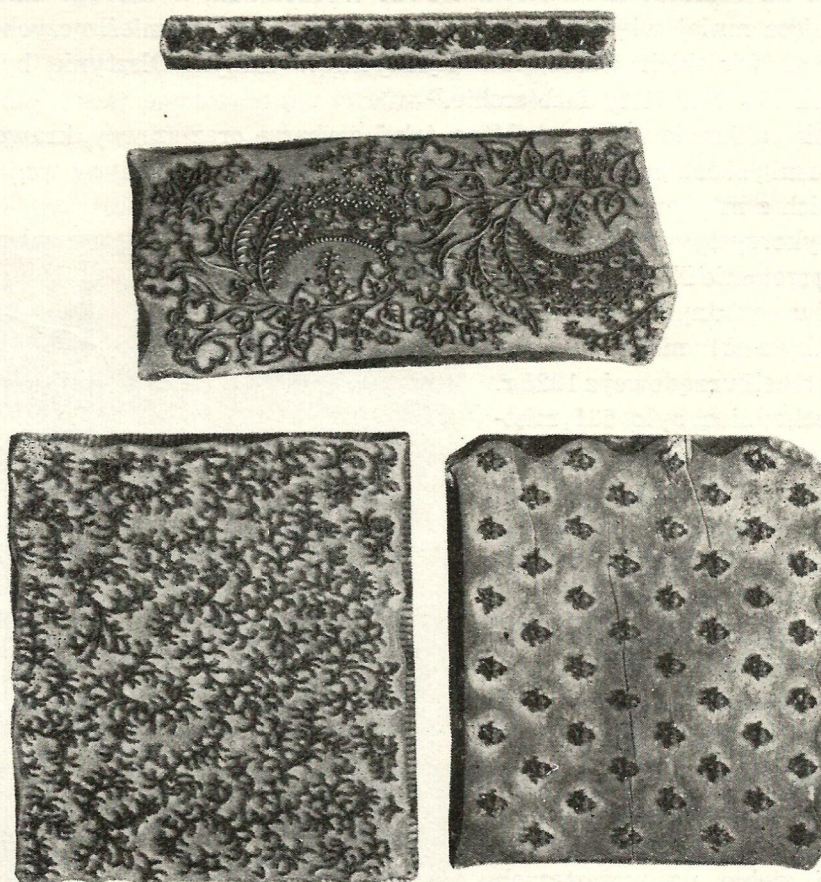
W drugiej połowie XIX w. małomiasteczkowi sukiennicy nie wytrzymali konkurencji z manufakturami i powoli likwidowali swoje warsztaty, podobnie jak i garbarze. Ostatni sukiennik w Reszlu przetrwał do 1881 r.⁷⁶ Nie zachował się też do naszych czasów żaden młyn foluszny; najdłużej bo do początku XX w. przetrwali farbiarze płócien w miastach Warmii. Wiejskie tkactwo chłopskie przetrwało znacznie dłużej, w 1934 r. według statystyki na terenie b. Prus Wschodnich było 23410 wiejskich warsztatów tkackich. Powoli jednak zanikają one, wędrują na strych jako zbędny sprzęt. Wieś produkowała odzież głównie na własny użytek, wyroby rzemieślnicze były wystawiane na jarmarkach, kiermaszach, targach. Tu wyroby tkackie nabywała głównie biedota miejska i wiejska, nie mająca własnych warsztatów, a chcąc ubierać się w ubiory regionalne.

W połowie XIX w. upada uprawa lnu; było to związane z przejściem na bardziej ekonomiczną i wydawniejszą gospodarkę hodowlaną, która rozwija się przede wszystkim w większych gospodarstwach chłopów. Lnianą przędzę wypiera przędza bawełniana pocho-

Ryc. 53. Karta tytułowa edyktu ograniczającego import sukna zagraniczn. w Prusach Książęcych, Królewiec, 1732

dzenia fabrycznego. Pod koniec XIX w. przędza fabryczna znajduje powszechne zastosowanie w tkactwie wiejskim. Na osnowy używano dwuskrętnej bawełny, a na wątek cieką nić bawełnianą lub wełnianą. Wprowadzenie przędzy fabrycznej do tkactwa ludowego nie wpłynęło na zmianę regionalnego charakteru tkanin, lecz przyczyniło się do

Ryc. 54. Kłocki do drukowania tkanin z poł. XIX w. Muzeum Mazurskie w Olsztynie nr. inw. 78E, 79E, 145E, 144E. Fot. A. Kuraczyk 1959

wzbogacenia wzorów, tym bardziej, że ówczesna przędza zarówno wełniana jak i bawełniana była wysokiej jakości. Samodziały ludowe tkano na Warmii na warsztatach czternicielnicowych splotem rzadkowym, płóciennym, rypsowym *Carlec*. Samodziały ubraniowe tkane były na dwuskrętnej osnowie bawełnianej, na wątku bawełnianym lub wełnianym. Tkaniny lniane na osnowie lnianej lub bawełnianej. Wełniane samodziały wiejskie z wełny folowano, w przeciwieństwie do samodziałów rzemieślniczych folowanych na foluszach, napędzanych kołem wodnym lub na ręcznych domowych foluszach. W warmińskich tkaninach samodziałowych wątek i osnowa występują albo w odcieniach tego samego koloru, albo w kolorach kontrastujących z sobą. Na sukienki, kabaty i kaptanki używano tkanin mieniących się, wykonanych splotem rzadkowym. Kolory osnowy w wątku tak dobierano, aby z sobą kontrastowały, przy czerwonej osnowie dawano szafirowy wątek, przy granatowej osnowie — czerwony wątek. Obok tkanin o jednolitym tle występowały tkaniny pasiaste o mniej lub więcej urozmaiconym układzie pasów. Najprostsze posiadają dwukolorowe pasy, przeplatające się na przemian np. czarny z czerwonym, czarny z zielonym itp. W bardziej urozmaiconych tkaninach pasy te są różnej szerokości i koloru. Tkanin pasiastych używano pierwotnie do ubioru codziennego, na spódnice i halki. Od pocz. XX w. znane są na Warmii materiały ubraniowe tkane w drobną lub wielką kratkę, utrzymane głównie w ciemnych kolorach. Bogata jest

skala tkanin ze *struku*, których osnowę tworzyła dwuskrętna nić bawełniana, *podrzutkę* cienką nić bawełnianą, a wątek-wełną przedzoną ręcznie lub fabrycznie. Struk tkany był najczęściej w dwóch kolorach, *podrzutka* była w kolorze osnowy lub odmiennym. Wprowadzenie trzeciego koloru do osnowy ożywiło tkaninę, powstają paski różnej szerokości, zwłaszcza po wprowadzeniu do osnowy jeszcze kilku dalszych kolorów. Paski te łączą się w pewne powtarzające się zespoły dobrane w zależności od upodobań artystycznych tkaczki.

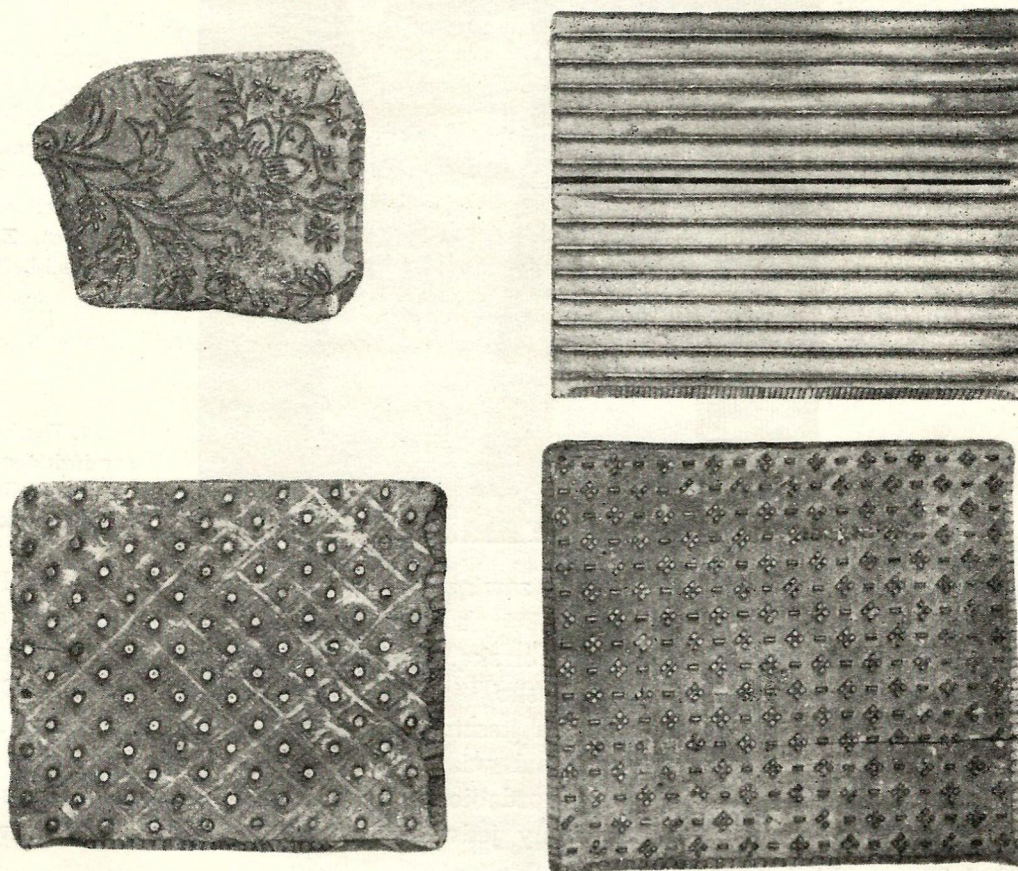
Wielką pomysłowość w doborze kolorów wykazują materiały fartuchowe; na białym tle przebijają się kolory czerwone, niebieskie i żółte. Fartuchy te są tkane niekiedy w kilku kolorach.

Do dawnego tradycyjnego tkactwa Warmii i Mazur nawiązują powstałe po 1945 r. warsztaty spółdzielcze CPLiA, które, gdy chodzi o *plachty* tj. obrusy i narzuty, mogą się poszczycić wspaniałymi sukcesami, produkcja samodziałów natomiast tak ważna dla ludowego stroju regionalnego napotyka na trudności z powodu braku należytego surowca i trwałych barwników. Inne materiały i ozdoby do odzieży kupowano w sklepach, na jarmarkach i odpustach.

Bieliznę, fartuchy i spodnie robocze, *waniki*, *wistki* szyły dawniej kobiety same. Szycie kabatu, spódnicy, halki, sukmany, *jaki*, lub kamizelki powierzano miejskim krawcom lub krawczyńom rekrutującym się z miejskich rzemieślników osiadłych po wsiach.

Korki, *kloce* i drewniaki były wykonywane w domu przez mężczyzn albo kupowane na jarmarkach i targach u *korkarzy*, tj. chłopów trudniących się ich wyrobem. Trzewiki i buty kupowano w sklepach miejskich lub zamawiano u miejscowych szewców.

Do dziś najlepiej zna się na wiejskim kroju krawiec Paweł Lubomirski ze Stanisłewa, w powiecie biskupieckim; do niedawna przerabiał on jeszcze ubiory z dawnych samo-

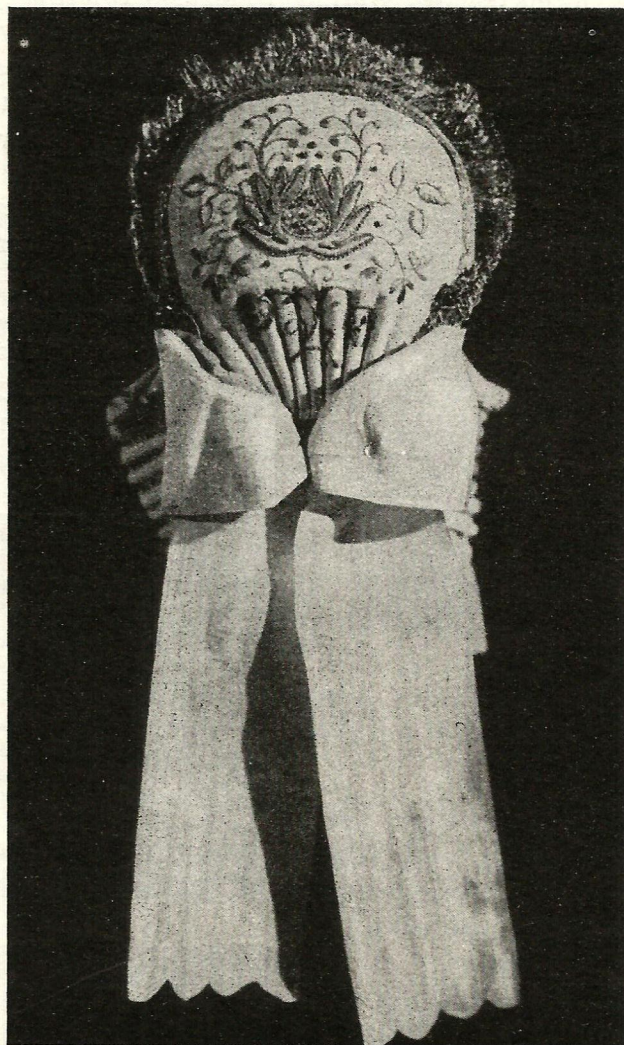
Ryc. 55. Kloce do drukowania tkanin z poł. XIX w. Muzeum Mazurskie w Olsztynie, nr. inw. 146E, 150E, 142E, 148E. Fot. A. Kuraczyk 1959 r.

działów ludowych. Obecnie kupno i szycie odzieży odbywa się raczej w miastach. Materiały a nieraz gotowe garnitury i sukienki kupuje się w miejskich sklepach bądź w spółdzielniach wiejskich.

Rozdział IX

Zdobiny

W stroju warmińskim znacznie więcej ozdób zachowało się w stroju kobiecym, aniżeli męskim. Do elementów zdobniczych w stroju męskim zaliczyć należy: stebnowanie, szamerunki, obszycie krawędzi sukmany, tasiemkami, fałdy, błyszczące albo

Ryc. 56. Czepek warmiński, II poł. XIX w. pow. Olsztyn Muzeum Mazurskie, nr inw. 112E. Fot. Z. Drzewiecki, 1947

Ryc. 57. Denko czepka warmińskiego zdobione złotym haftem. Fot. Z. Drzewiecki, 1948.

rogowe guziki. Kołnierzyki zazwyczaj zawiązywano na czerwone tasiemki. Kołpak, czapka barania rozcięta z boku, przyozdobiona była dwiema kolorowymi jedwabnymi wstążeczkami, górną białą i dolną niebieską. Sukmana była w pasie przewiązana barwną krajką zazwyczaj koloru niebiesko-białego i wykończona frędzlami. Dalszym elementem dekoracyjnym była jedwabna kaszmirowa chusta, którą mężczyźni wiązali niekiedy wokół szyi. Pan młody przypinał wianek mirtowy z kistką z lewej strony na piersiach. Drużba nosił kapelusz ozdobiony wstążkami i bukietem sztucznych kwiatów, przez ramię zaś był przewiązany jedwabną kolorową wstęgą, a pęk wstążek i chustek zwisał mu z lewego ramienia.

Do zasadniczych elementów zdobniczych w stroju kobiecym zaliczyć należy: haft, barwne wstążki, falbany, pliski, koronki, naszyjniki z bursztynu i świecidełka.

Haft występował jedynie na denku czepka. Fartuszki były dołem i po bokach ozdobione białą szydełkową koronką. Spódnice, zwłaszcza halki upięszano jedwabnymi lub aksamitnymi obszywkami, falbanami i pliskami. Ulubionym motywem zdobniczym występującym przy spódnicach świątecznych jest ułożenie falbany „w konterki”. Kaftaniki dziewcząt są obszyte na krawędziach barwną tasiemką. Kaszmirowe jedwabne, tureckie chusty, ornamentowane kwiatami, używane w stroju świątecznym, mają charakter czysto zdobniczy. Dekoracyjność stroju podnoszą również białe lub barwne wstążki zwisające u czepków i sztuczne kwiaty wplecione we włosy dziewcząt. Szyję kobiet zdobią bursztynowe naszyjniki, niekiedy było ich kilka. Przez krótki czas tuż przed pierwszą wojną światową zdobiono rękawiczki różnokolorową wełną i obszywano perełkami.

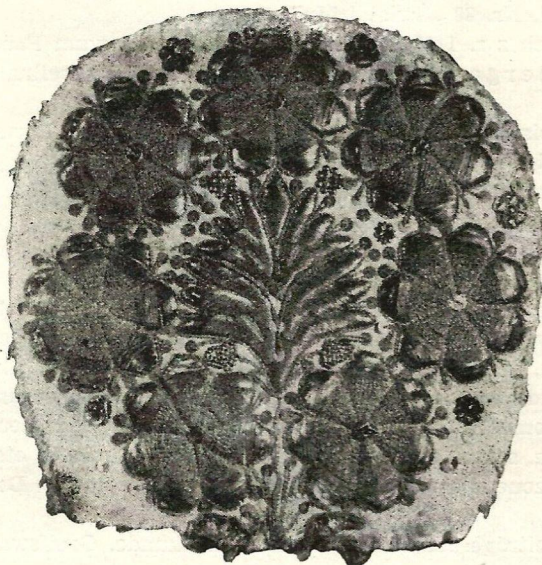
Charakterystyka źródeł

Przy opracowaniu monografii stroju warmińskiego korzystałem z cennego materiału źródłowego zgromadzonego przez dyrektora Muzeum Mazurskiego Hieronima Skurpskiego, z rad i doświadczenia Teodory Modzelewskiej zajmującej się od szeregu lat badaniami nad strojem i tkactwem warmińsko-mazurskim. Materiały te jednak wymagały uzupełniania nowymi badaniami terenowymi, przeprowadzonymi w latach 1958-1959. Informacje zawarte w dawnych publikacjach niemieckich i polskich nie dają pełnego obrazu warmińskiego stroju ludowego; są to najczęściej mniej lub więcej obszerne opisy pozbawione często podkładu ilustracyjnego. Szczególnie cenne były wiadomości zawarte w pracach K. Brunnera, E. Lemkego, E. Schnippla, M. Philippa, K. H. Clasena.

Z literatury polskiej najcenniejsza jest praca T. Modzelewskiej — „Stroje ludowe Warmii i Mazur”. Nie mniej cenne i wartościowe są materiały o stroju ludowym Warmii i Mazur zawarte w artykułach Hieronima Skurpskiego, które ukazały się w 1954 r. w dodatku tygodniowym „Świat i My” i w pracy o kulturze ludowej Warmii i Mazur, ogłoszonej w wydawnictwie zbiorowym „Warmia i Mazury”.

Przy opracowaniu środowiska i historii regionu we wstępie niniejszej monografii korzystałem głównie z opracowań zawartych w wyżej wzmiankowanej pracy zbiorowej pt. „Warmia i Mazury”. Wartościowy i niezwykle cenny jest materiał ikonograficzny zebrany w ciągu szeregu lat przez H. Skurpskiego i znajdujący się w Archiwum Muzeum Mazurskiego w Olsztynie. Korzystałem z niego w pełni i za udostępnienie mi go składam panu dyrektorowi H. Skurpskiemu serdeczne podziękowanie.

Składam również podziękowanie prof. dr R. Reinfussowi za życzliwy stosunek w udostępnieniu mi zebranych materiałów do stroju ludowego Warmii i Mazur, znajdujących się w Archiwum Sekcji Badania Plastyki Państwowego Instytutu Sztuki w Krakowie.⁷⁷

PRZYPISY

¹ Stanisława Zajchowska, Geografia. Praca zbiorowa, „Warmia i Mazury”, część II. nakł. Instytutu Zachodniego, Poznań 1953, str. 8.

² Henryk Łowmiański, Prusowie i państwo krzyżackie. Z pracy zbior. „Warmia i Mazury”, cz. I, nakł. Instytutu Zachodniego, Poznań 1953, str. 101.

³ Bogusław Leśnodorski, Dominium warmińskie 1243—1569. Nakł. Instytutu Zachodniego 1946, Poznań str. 4.

⁴ Marzena Pollakówna, Osadnictwo Warmii w okresie krzyżackim, Nakł. Instytutu Zachodniego, Poznań 1953, str. 2.

⁵ Rocznik statystyczny województwa olsztyńskiego. 1957. Nakł. P.W.R.N., Wydział Statystyki, Olsztyn 1953, str. 18. Według stanu z 31. XII. 1957 woj. olsztyńskie liczyło 846.700 mieszkańców, z tego na Warmię tj. pow. braniewski, lidzbarski, olsztyński i biskupiński (reszelski) przypadało 233.700 mieszkańców, z których $\frac{2}{3}$ znajdowało zatrudnienie w rolnictwie.

⁶ Henryk Łowmiański op. cit.

⁷ Według informacji Jana Lubomirskiego, miejscowego działacza ludowego, który w latach 1930—1939 organizował na Warmii i Mazurach polskie chóry śpiewacze z polecenia Związku Polaków w Niemczech.

⁸ Adam Chętnik, Mazurskim szlakiem. Łomża 1939, w rozdziale p.t. „W mazurskiej wiosce” str. 86 i 88.

⁹ P. Rosenwall, Bemerkungen eines Russen über Preussen und dessen Bewohner, gesammelt auf einer im Jahr 1814 durch dieses Land unternommenen Reise. Mainz 1817, str. 199.

¹⁰ E. Schnippel, Ausgewählte Kapitel zur Volkskunde von Ost und Westpreussen. Königsberg 1937, ryc. 1 na str. 32.

¹¹ Według informacji zaczerpniętej od kierownika szkoły Edwarda Turowskiego z Tomaszkowa, pow. olsztyński, miejscowego działacza niepodległościowego.

¹² Dopełnieniem pracy T. Modzelewskiej nad rekonstrukcją stroju jest monografia p.t. „Stroje ludowe Warmii i Mazur”, wydana nakładem Towarzystwa Społeczno—Kulturalnego „Pojezierze” w 1958 r, w Olsztynie, przeznaczona dla kierowników i działaczy kulturalnych pracujących w zespołach artystycznych, świetlicach i wszystkich miłośników kultury ludowej.

¹³ Hieronim Skurpski, Nieco o historii ubioru ludowego na Warmii i Mazurach. „Głos Olsztyński” z dnia 31. X. 1953, w dod. Nr. 88 „Świat i My”.

¹⁴ Elbinger Wiesenbuch z r. 1421, ze zbiorów Wojew. Archiwum Państw. Gdańsk.

¹⁵ Casper Hennenberger, Kurze und wahrhaftige Beschreibungen des Landes. zu Preussen. Königsberg 1584, str. 20.

¹⁶ J. Maletius, Epistola de sacrificiis et idolatria veterum Borussorum, Królewiec 1561, repr. z książki „Mitteilungen der liter. Gesellschaft Masovia”, zesz. 8, Lötzen 1902, str. 197.

¹⁷ Fr. Walter, Geschichte der Stadt Königsberg, Königsberg 1613.

¹⁸ Chronica der Preussen, Anno 1626, str. 81 i 185.

¹⁹ E. Weise, Baueraufstand in Preussen. Elbing 1935. Repr. ryc. kartografa Narońskiego są podane na str. 55.

²⁰ Christoph Hartknoch, Alt und Neues Preussen. Frankfurt und Leipzig 1684, str. 425/26.

²¹ a) J. Voigt, Ueber Kleider—Ordnung. Ein Beitrag zur Sitten—Geschichte Preussens. Preussische Provinz. Blätter II seria, tom II (XLVIII), zesz. 6, Królewiec 1852, str. 417—448. b) Von der Gesind Kleider—Ordnung. Landordnung des Herzogtums Preussen. Publiciret anno 1640, str. 85—87. c) Edykt, aby w Prusiech pod uchronieniem się naznaczoney surowey kary od pierwszego dnia miesiąca January 1733 żadne cudzoziemskie sukna materye y insze wełniane towary etc. na swojoziemskie używanie, ani kupowanie, albo noszone, ani też w ziemi zażywane być mają. Datowany w Berlinie trzeciego dnia mies. Aprila 1732.

²² Max Philipp, Beiträge zur ermländischen Volkskunde. Greifswald 1906 str. 83—88.

²³ jak wyż. str. 86.

²⁴ Friederich Samuel Bock, Versuch einer wirtschaftlichen Naturgeschichte von dem Königreich Ost und Westpreussen. Dessau 1782, str. 159—166.

²⁵ J. G. Krünitz, Oekonomisch—technologische Encyclopädie, cz. 40. Berlin 1787, pod hasłem „Kleid”, str. 97—102.

²⁶ Carl Brunner, Ostdeutsche Volkskunde. Leipzig 1925, str. 71. E. E. Preuss, Preussische Landes und Volkskunde oder Beschreibungen von Preussen. Königsberg 1835, str. 232. E. Lemke, Volksthümliches in Ostpreussen, cz. III, Allenstein 1889, str. 28. Max Philipp, Beiträge zur ermländischen Volkskunde. Greifswald 1906, str. 88. Walenty Barczewski, Kiermasy na Warmii. Olsztyn 1923, str. 20.

²⁷ Rastenburg Kreisblatt für das Jahr 1848, R. VII, listy gończe nr. 37, 116, 309, 307, 390, 444, 581, i 600.

²⁸ Na północnych obszarach Warmii, tj. w pow. braniewskim, półn. części pow. lidzbarskiego i biskupieckiego nie spotyka się dziś ludności autochtonicznej. Wsie półn. części Warmii zasiedlone zostały po 1945 r. przez ludność chłopską pochodzącą głównie z południowych województw Polski, z woj. rzeszowskiego, lubelskiego i kieleckiego.

²⁹ Według informacji 90-letniego starca, Michała Lengowskiego, urodz. w Nowej Kaletce w pow. olsztyńskim, zasłużonego bojownika o niepodległość Warmii, również W. Barczewski, Kiermasy na Warmii. Olsztyn 1923 na str. 20.

³⁰ „Sobie dziane” — robione na drutach z wełny samodziłowej.

³¹ Spsicki — zwane również miedziankami są to druty przy pomocy których wykonuje się wełniane pończochy, rękawice, nauszniki itp.

³² Archiwum Sekcji Badania Plastyki Ludowej Państw. Instytutu Sztuki, Kraków, Nr. inw. 20582 i 20578.

³³ August Ambrassat, Die Provinz Ostpreussen. Königsberg 1912, wyd II, na str. 240, co również potwierdzają współcześni informatorzy.

³⁴ E. Lemke, Volksthümliches in Ostpreussen, cz. III, Allenstein 1889, str. 28.

³⁵ Rastenburg Kreisblatt für das Jahr 1848, r. VII w Nr. 51 z dnia 16. XII. 1848, na str. 581.

³⁶ Według informacji krawca Pawła Lubomirskiego ze Stanisława w pow. biskupieckim, który pamięta, że dawniej spodnie były z boku zapinane i nie posiadały z przodu rozporka.

³⁷ Teodora Modzelewska, Stroje ludowe Warmii i Mazur. Olsztyn 1958, str. 90.

³⁸ O pasie płóciennym współcześni informatorzy nie wiele wiedzą. Występowanie w stroju ludowym potwierdzają dane źródłowe w literaturze. Por. Max Rosenheyn, Reise Skizzen aus Ost und West-Preussen, Danzig 1858, str. 87. Fragment takiego pasa płóciennego znajduje się w zbiorach Muzeum Mazurskiego w Olsztynie.

³⁹ Stebnowane półkoszulki są jeszcze dziś w użyciu u starych Warmiaków, np. stary Zawadzki, liczący 72 l. z Bredynka, pow. biskupiecki nosi go do dzisiejszego dnia. Wzmianki o hafcie na półkoszulkach podaje E. Lemke, Volksthümliches in Ostpreussen, cz. III. Allenstein 1889, na str. 29.

⁴⁰ W cenniku usług krawieckich obowiązującym krawców miasta Olsztyna wydanym przez władze miejskie w 1584 r. wymieniony jest kołpak (Kolpack), za uszycie którego krawiec otrzymywał 2 gr. Autor historii Olsztyna nie znając polskiej nazwy dziwi się, skąd wzięła się ona i wyprowadza ją od kablaka używanego przy jarzmach na woły. Por. Hugo Bonk, Geschichte der Stadt Allenstein Urkundenbuch III, Urkunden über die Allensteiner Gewerke, Allenstein 1929, Nr. 6 na str. 11 przypisy.

⁴¹ Ubiór proszka podają następujący autorzy: Jan Sembrzycki, Przyczynki do charakterystyki Mazurów Pruskich, Wisła Tom IV, Warszawa 1890, str. 799. Wojciech Kętrzyński, O Mazurach. Poznań 1872, str. 10. Carl Brunner, Ostpreussische Volkskunde. Leipzig 1925, str. 183—184. M. Toeppen, Wierzenia Mazurskie, tłum. Eugenia Plitzówna, Wisła, Tom VI, Warszawa 1892, str. 763—765. Max Philipp, Beiträge zur ermländischen Volkskunde, Greifswald 1906, str. 96. E. Schnippel, Ausgewählte Kapitel zur Volkskunde von Ost und Westpreussen. Königsberg 1927, str. 32. Maciej Wierzbicki, Ziemia Warmińska. Warszawa 1919, str. 15. Erhard Riemann, Ostpreussisches Volkstum um die ermländische Nordostgrenze. Königsberg 1927, str. 346.

⁴² Jedni wymawiają „suga”, inni np. w pow. olsztyńskim „stuga”.

⁴³ Przy wykonaniu łba koziego posługiwano się drewnianymi widłami lub rozwidloną gałęzią. Końce widel imitowały rogi wychodzące z łba uformowanego ze słomy i szmat. Oczy kozy były zrobione z błyszczących guzików a broda z lnianej przędzy. Tak wykonany łeb trzymał jeden z chłopców w rękach, poczym okrywano go białą płachtą spod której (przez szparę) obserwował otoczenie. Chłopiec przebrany za kozę chodził pochylony.

⁴⁴ Teodora Modzelewska, Stroje ludowe Warmii i Mazur, Olsztyn 1958, str. 78.

⁴⁵ Oswald A. Erich und Richard Beitzl, Wörterbuch der deutschen Volkskunde, Leipzig 1936 na str. 563 podają, że mężczyźni na Warmii nosili krótkie spodnie i białe pończochy i powołują się na K. Brunnera i Clasena rzekomo mogących potwierdzić powyższe. Ani jeden ani drugi w pracach swoich o tym nic nie piszą. Por. ryc. 1 w pracy: E. Schnippel, Ausgewählte Kapitel zur Volkskunde von Ost und Westpreussen, Königsberg 1927, str. 32.

⁴⁶ Archiwum Stacji Badania Plastyki Ludowej P. I. S. w Krakowie, Nr. inw. 27133, 20582, 27132, 20582.

⁴⁷ Niektóre listy gończe ogłoszone w urzędowym organie „Rastenburg Kreisblatt w r. 1848 zawierają m. inn. szczegółowe opisy ubrań zbiegłych więźniów pochodzących głównie z pow. biskupieckiego. Opisy

te dają do pewnego stopnia obraz z którego dowiadujemy się, że w poł. XIX w. noszono lniane sukmany. Według powyższych listów w sukmanach przeważał kolor niebieski i granatowy.

- ⁴⁸ Archiwum Stacji Badania Plastyki Ludowej P. I. S. w Krakowie, Nr. inw. 27152, 27132.
- ⁴⁹ Archiwum Stacji Badania Plastyki Ludowej w Krakowie, nr. inw. 27132 i według wypowiedzi 72 l. Zawadzkiego z Bredynka, pow. Biskupiec.
- ⁵⁰ Max Philipp, Beiträge zur ermländischen Volkskunde. Greifswald 1906, str. 88.
- ⁵¹ Samuel Bock, Versuch einer Wirtschaftlichen Naturgeschichte von dem Königreich Ost und Westpreussens. T. L. Dessau 1782, w rozdz. „Von Preussen Einwohnern” na str. 153.
- ⁵² Karl Brunner, Ostdeutsche Volkskunde. Leipzig 1925, str. 69.
- ⁵³ Archiwum Stacji Badania Plastyki Ludowej w Krakowie. Nr. inw. 23823,
- ⁵⁴ Max Rosenhey n, Reise Skizzen aus Ost und Westpreussen. Danzig 1858, str. 86.
- ⁵⁵ Por. przyp. 40.
- ⁵⁶ Max Philipp, Beiträge zur ermländischen Volkskunde, Greifswald 1906, str. 87.
- ⁵⁷ Karl Brunner, Ostdeutsche Volkskunde, Leipzig 1925, str. 71.
- ⁵⁸ Według informacji Kamińskiej z Bredynka, pow. biskupiecki.
- ⁵⁹ Karl Brunner, Ostdeutsche Volkskunde. Leipzig 1925, str. 69—70.
- ⁶⁰ Korespondent Płocki, r. 1879, nr. 4 str. 3.
- ⁶¹ Königsberger Hartungsche Zeitung Nr. 1 z 3. I. 1866 r. podaje, że czepek kosztował 45 talarów Karl Brunner, w dziele, Ostdeutsche Volkskunde (Leipzig 1925, na str. 72) podaje, że czepek w 1842 r. kosztował 20—30 talarów.
- ⁶² P. Landau, Ostpreussische Wanderungen. Berlin 1916 r. str. 33.
- ⁶³ W/g informacji ks. dr J. Obłaka z Olsztyna, profesora historii kościoła w Seminarium Duchownym w Olsztynie.
- ⁶⁴ Alois Bludau, Oberland, Ermland, Natangen und Barten. Stuttgart 1901 str. 204.
- ⁶⁵ Władysław Gębik, Pieśni ludowe Mazur i Warmii, Olsztyn 1952, str. 51.
- ⁶⁶ Erwin Scheu, Ostpreussen. Königsberg 1936 str. 148.
- ⁶⁷ H. Hippler, Die Rolle der Tuchmachergesellen in Wormditt. Zeitschr. für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands. Braunsberg 1897 r. XII Band, s. 192—204.
- ⁶⁸ Adolf Poschmann, 600-Jahre Rössel, Rössel 1937, str. 196.
- ⁶⁹ Statut sukienników Olsztyna z r. 1671 podaje Hugo Bonk w „Geschichte der Stadt Allenstein” Urkunden über die Allensteiner Gewerke. Urkundenbuch III, 4 Teil Die Gewerke, Allenstein 1928 str. 28. Nr. 29.
- ⁷⁰ Max Philipp, jak wyż. str. 84.
- ⁷¹ Adolf Poschmann jak wyż. str. 196.
- ⁷² A. E. Preuss, Preussische Landes und Volkskunde oder Beschreibung von Preussen. Königsberg 1839, str. 285—286.
- ⁷³ Hugo Bonk, Geschichte der Stadt Allenstein ..., jak wyżej str. 589.
- ⁷⁴ Robert Stein, Die Umwandlung der Agrarverfassung Ostpreussens durch die Reform des neunzehnten Jahrhunderts Königsberg 1933 Band I, str. 405.
- ⁷⁵ A. E. Preuss, Preussische... jak wyżej str. 287.
- ⁷⁶ Adolf Poschmann-600 Jahre... jak wyżej str. 196.
- ⁷⁷ Dziękuję wszystkim informatorom, którzy udzielili mi szeregu cennych informacji, poświęcając na to nieraz dużo czasu, a w szczególności dziękuję: małżonkom Lengowski, Hornbruchom, mgr Janinie Gliszczyńskiej i Janowi Lubomirskiemu z Olsztyna, Pawłowi Lubomirskiemu z Stanclewa, Augustowi Zawadzkiemu i Franciszce Kamińskiej z Bredynka w powiecie biskupieckim, Karolowi Szymelfeningowi z Biskupca i wielu innym bezinteresownym informatorom.

WYKAZ LITERATURY

- Ambrassat August, Die Provinz Ostpreussen. Ein Handbuch der Heimatkunde. 2 Auflage, Königsberg-Bonn 1912, str. 240—243.
- Annalen des Königreiches Preussen, Quartal II, Königsberg 1773, str. 3—45.
- Balzer Frida, Textiles Hauswerk in Ostpreussen um 1850, Volkswerk 3, 1943, str. 244—51.
- Barczewski Walenty, Kiermasy na Warmii, IV wyd. Olsztyn 1923.
- Bauer Hanus, Tracht und Bügeltanz auf der Elbinger Höhe vor 100 Jahren. Elbinger Jahrbuch. zesz. 15 str. 278—287.
- Biedrawina Emilia, Wesele mazurskie (korespondencja). Przegląd Zachodni. R. VII—1951, t. I. nr. 3/4, str. 634—637.

- Bock Friedrich, Samuel, Versuch einer wirtschaftlichen Naturgeschichte von Ost und Westpreussen, Bd. 1—5, Dessau 1782—85, T. II. str. 156.
- Bonk Hugo, Geschichte der Stadt Allenstein. Urkundenbuch. Teil II, Allenstein 1914, Urkunden über die Allensteiner Gewerke, Allenstein 1928.
- Bormann Martin, Ostpreussen. Berichte und Bilder. Berlin 1935.
- Brunner Karl, Ostdeutsche Volkskunde, Leipzig 1925.
- Bruzdowicz Józef, Niektóre wiadomości o sąsiednich Prusach, etnograficzne, społeczne i ekonomiczne. Korespondent Płocki, Nr. 4, 1878.
- Bujack, Accesionen des Prussia-Museums pro 1889, str. 189 aus dem 19 Jahrhundert. Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia-Königsberg 1888/89.
- Buschan Georg, Illustrierte Völkerkunde in zwei Bänden. Stuttgart 1926.
- Chętnik Adam, Mazurskim szlakiem. Łomża 1939.
- Clasen Karl, Heinz, Ostpreussen. Weimar 1942.
- Czyborra Albert, Zwischen Mauersee und Alle. Ein Heimatbuch. Rastenburg 1928.
- Edykt, aby w Prusiech pod uchronieniem się zaznaczoney surowey kary od pierwszego dnia Miesiąca January 1733 żadne cudzoziemskie sukna Materye y cudze wełniane towary ec. na swojoziemskie używanie ani kupowanie (albo noszone) ani też w Ziemi zażywane być mają. Datowany w Berlinie trzeciego Dnia Miesiąca Aprila 1732.
- Fischer Adam, Ethnografia dawnych Prusów, Rozprawa z pracy „Dzieje Prus Wschodnich”, Gdynia 1937.
- Fuchs Hans, Von masurischen Webekunst. Masurisches Volkskalender 1935, str. 86—91.
- Gajek Józef, Metodyka monograficznego opracowywania strojów ludowych. Lud XLI, str. 797, Wrocław 1954.
- Głapa Adam, Strój międzyrzecko-babimojski (Iubuski). Atlas Polskich Strojów Ludowych. Wrocław 1956.
- Grudde Herta, Brauchtum um Flachs und Spinnstube. Natanger Heimatkal. 15. 1942, str. 47—55.
- Grudde Herta, Ein Leben für die Heimat. Königsberg 1938 str. 49—52.
- Gruneberg, Geschichte und Statistik des Kreisses Allenstein, Allenstein 1864, str. ... 68.
- Hahm Konrad, Ostpreussische Bauernteppiche, 1937.
- Tenże: Ostpreussische Hochzeitteppiche. Der Türmer 42, 1940.
- Hartknoch Christopf, Alt und Neues Preussen. Frankfurt und Leipzig 1864.
- Hennenberger Caspar, Kurze und wahrhaftige Beschreibungen des Landes zu Preussen. Königsberg 1584.
- Hess v. Wichdorff Hans, Masuren, Skizzen und Bilder v. Land und Leuten. Berlin 1915.
- Hinz Carl, Gustaw, Die alte gute Sitte in Altpreussen. Königsberg 1862.
- Hottenroth F., Deutsche Volkstrachten vom 16—19 Jahr. Frankfurt a/m. 1902 Tom III, Volkstrachten aus Nord und Nordost-Deutschland
- X. Jagucki A., Ze wspomnień starego Mazura. Kalendarz ewang. na rok 1949, Cieszyn 1949, str. 91.
- Kerstan Eugen, Gustaw, Die Geschichte des Landkreises Elbing auf wissensch. Grundlage Volksthüml. dargest. Elbing 1925. Elb. Alt. Gesellsch. 1925, 472, Elbinger Heimatbücher. Nr. 1.
- Kętrzyński Wojciech, O Mazurach i zbiór pieśni gminnych ludu mazurskiego w Prusach Wschodnich. Poznań 1872.
- Klonowski Alfons, Sztuka Ludowa Warmii i Mazur. Olsztyn 1953.
- Kolberg Oskar, Teka mazurska (w rękopisie) wł. P. A. N. Kraków, fol. 8, Rp. 3208,
- Koller Erna, Ost-preussische Knüpf — und Webekunst, Masurischer Volkskalender 1937, str. 88—96.
- Tejże: Flecht und Webekunst in Südostpreussen. Masur. Volkskalend. 1938. str. 69—73.
- Krönitz J. G. Oekonomisch Technologische Encyclopedie. Berlin 1787, cz. 40, pod hasłem Kleid.
- Landordnung des Herzogtums Preussen. Publiciret Anno 1640, von Gesind (und Kleider Ordnung)
- Landau Paul, Ostpreussische Wanderungen. Berlin 1916.
- Lemke Elisabeth, Volksthümlisches in Ostpreussen, t. 1—3, Mohrunen (3. Allenstein), Harich 1884—99.
- Leśnodorski Bogusław, Dominium warmińskie, 1243—1569. Poznań 1949.
- Łęga Władysław, Ziemia Malborska. Kultura ludowa. Toruń 1933.
- Łoziński Władysław, Życie polskie w dawnych wiekach, wyd. III, Lwów 1912.
- Maletius Johannes, Epistola de sacrificiis et idolatria veterum Borussorum. Królewiec 1551.
- Małłek Karol, Wesele mazurskie. Widowisko ludowe w 5 aktach. Działdowo 1937.
- Mankowski Herman, Die Adventskurrende und die Jutrznia in Masuren. Zs. d. Ver. f. Volksk. 20, 1910, str. 326—7
- Mitzka Walter, Über Geographie der Volkskunde. Prussia, zesz. 28, r. 1928, str. 293—303.
- Modzelewska Teodora, Stroje ludowe Warmii i Mazur. Olsztyn 1958.
- Orłowicz Mieczysław, Ilustrowany przewodnik po Mazurach Pruskich i Warmii. Lwów—Warszawa 1923.
- Rastenburg Kreisblatt für das Jahr 1848, rocznik VII, listy gończe nr. 5, 9, 14, 22, 24, 29, 37, 51, 90, 445 i 600.
- Riemann Erhard, Ostpreussisches Volkstum um die ermländische Nordostgrenze. Königsberg 1937.
- Rocznik statystyczny województwa olsztyńskiego 1957, Olsztyn 1958.

- Rosenwall P. (Rauschnick Godfried, Peter), Bemerkungen eines Russen über Preussen und dessen Bewohner, gesammelt auf c. i. J. 1814 durch dieses Land unternommenen Reise. Mainz 1817, str. 199.
- Philipp Max, Beiträge zur ermländischen Volkskunde. Greifswald 1906.
- Pollakówna Maria, Osadnictwo Warmii w okresie krzyżackim. Poznań 1953.
- Poschmann Adolf, 600 Jahre Rössel. Bilder aus alter und neuer Zeit. Rössel 1937.
- Preuss A. E. Preussische Landes und Volkskunde oder Beschreibung von Preussen. Königsberg 1835.
- Przeworska Janina, Ubiory ludowe. Warszawa 1954.
- Schattkowsky Else, Sinnvolle Trachtenpflege. Der Heimattreue Ost und Westpreusse. 1936.
- Schnippel Emil, Masuren und Oberlands Volkskunde von Ost und Westpreussen. Ostdeutsche Monatshefte R. II, zesz. 6, Danzig 1921.
- Tenze: Ausgewählte Kapitel für Volkskunde von Ost und Westpreussen Königsberg 1927.
- Tenze: Die oberländische Haube, genannt das „Mützschen“. Ein Beitrag zur Kenntniss der altpreussischen Volkstrachten. Globus — Illustr. Zeitschr. für Länder und Völkerkunde, t. 92, Nr. 15. Braunschweig 1907, str. 238—240.
- Sembrzycki Jan, Przyczynki do charakterystyki Mazurów Pruskich. Wisła T. III R. 1889, str. 551—591., t. IV 1890, str. 799—812.
- Skowronek Fritz, Das Masurenbuch, Berlin 1916.
- Skurpski Hieronim, Nieco z historii ubioru ludowego na Warmii i Mazurach. „Głos Olsztyński” z 31. X. 1954 r. Dod. Nr. 86 „Świat i My”.
- Skurpski Hieronim, W sprawie wskrzeszenia warmińsko — mazurskiego ubioru ludowego. „Głos Olsztyński” z 27. III. 1954 r. Dod. Nr. 105 „Świat i My”.
- Skurpski Hieronim, Sztuka Ludowa. Warmia i Mazury. Poznań 1953, cz. II, str. 106—117 i 246—260
- Skurpski Hieronim, Kultura ludowa Mazur i Warmii. Z dziejów Warmii i Mazur. Olsztyn 1958, str. 107—117.
- Smólski, Z wycieczki na Mazowsze Pruskie. Wisła t. XIV, R. 1900, str. 113—130, 284—298, 385—398.
- Sokołowski, Z dziejów kultury i sztuki. Spraw. Kom. Hist. Sztuki w Polsce. Kraków 1898, t. VI, zesz. 2—3, str. 98, zesz. 4, str. CXIII R. 1899.
- Sukertowa Emilia, Mazurzy w Prusach Wschodnich. Kraków 1927. patrz też Biedrawina E.
- Syska Henryk, A w Zielonej w Myszynieckiej. Warszawa 1956.
- Syttkus Bertha, Die Webschule des Bundes Deutscher Mädel Jablonken. Masur. Volkskal. 1938, str. 77—80.
- Szulc Kazimierz, Życie Gizewiusza. Warszawa 1854.
- „Unser Heimat”, r. VIII, nr. 18, 1926.
- Tetzner Franz, Die Slaven in Deutschland. Beiträge zur Volkskunde. Braunschweig 1902.
- Töppen Max, Geschichte Masurens. Danzig 1870.
- Töppen Max, Aberglauben aus Masuren. 2 Aufl. Danzig 1867, w tłum. polskim Eugenii Plitzówny — Wisła t. VI. R. 1882.
- Vetulani Adam, Władztwo Polski w Prusiech Zakonnych i Książęcych. Wrocław 1953.
- Voigt I., Über Kleider—Ordnung. Ein Beitrag zur Sitten—Geschichte Preussens. Pr. Prov. Bl. II seria, t. II (XLVIII) zesz. 6. Königsberg 1852.
- Wierzbicki Maciej, Ziemia warmińska. Warszawa 1919.
- Zajchowska Stanisława, Warmia—Geografia. Warmia — Mazury, cz. II. Poznań 1953, str. 6—30.
- Zweck Albert, Masuren. Eine Landes und Volkskunde. Stuttgart 1900.
- Zywirska Maria, Strój kurpiowski Puszczy Białej. Atlas Polskich Strojów Ludowych. Poznań 1952.

WYKAZ INFORMATORÓW

Pow. Olsztyn:

Maria Orłowska	— Barczewo
Józef Szatkowski	— Bartąg
Erika Centek	— Brązwałd
Maria Hinzmänn	— Bukwałd
Jadwiga Komraj	— Butryny Nowe
Józef Hermański	— Dajtki
Jan Sadowski	— Dąbrówka Wielka
Łucja Marwitan	— Dywity
Klara Kuhn	— Gietrzwałd
Jakób Bem	— Gilawy
Agata Materna	— Gutkowo
Agata Margowska	— Jaroty
Teresa Thiel	— Kajmy
Maria Gronowska	— Klebark Wielki
Gertruda Barczko	— Likuzy
Weronika Żurawska	— Mokiny
Maria Friedrich	— Nagłady
Jan Kowalski	— Olsztyn
Róża Roweda	— Purda Wlka.
Augusta Bogdańska	— Redykajny
Maria Fabek	— Różnowo
Małżonkowie	— St. Kaletka
Hornbruchowie	
Małżonkowie Lengowscy	
Teresa Białoszeńska	
Maria Ziemska	
Waleria Borduch	
Berta Naumann	
Anna Białoszeńska	

August Gnatowski	— Skajboty
Robert Pacer	
Paweł Turowski	— Tomaszkowo
Katarzyna Romańska	— Wójtowo
Maria Knyffel	— Woryty

Pow. Biskupiec:

Elżbieta Klemerowa	— Biesowo
Augusta Mazuch	— Biskupiec
i Karol Szymelfenig	— Kolno
Franciszek Kujawa	— Stanclewo
Paweł Lubomirski	
Walenty Grabosz	
Józef Cyrman	

Pow. Ostróda:

Emma Łagodna	— Podlejski
Klara Kniffel	

Pow. Szczytno:

Anna Gross	— Pasym
Ida Rogala	— Rummy

Pow. Mrągowo:

August Schad	— Mojtyny
Maria Kompot	— Piecki
Anastazja Makarowska	— Wojnowo

SPIS ILUSTRACJI

- Ryc. 1. Ubiór odświętny pary chłopskiej z Warmii z końca XIX w. Fot. J. Gardzielewska, 1959.
- Ryc. 2. Gospodarz i gospodyni w warmińsko-mazurskiej odzieży codziennej. Rekonstrukcja. Muzeum Mazurskie, w Olsztynie. nr. inw. 711 E i 712 E. Fot. A. Kuraczyk, 1946.
- Ryc. 3. Warmińsko-mazurski strój odświętny młodzieży. Rekonstrukcja Muzeum Mazurskie, w Olsztynie nr. inw. 713 E i 714 E.
- Ryc. 4. Warmiński ubiór odświętny. Rekonstrukcja T. Modzelewskiej i W. Grabowskiej. Muzeum Mazurskie w Olsztynie, nr. inw. 572 E. i 573 E. Fot. A. Kuraczyk, 1956.
- Ryc. 5. Mężczyzna i kobieta z XV w. Repr. inicjału z „Elbinger Wiesenbuch”, 1421.
- Ryc. 6. Chłop spod Elbląga z XV w. Repr. z „Elbinger Wiesenbuch”, 1421.
- Ryc. 7. Ubiór wojaka pruskiego wg Hennenbergera 1584.
- Ryc. 8. Prusowie. Młoda para w ubiorze odświętnym z połowy XVII w. Rep. z pracy: Ch. Hartknocha, Lipsk 1684.
- Ryc. 9. Ubiór kobiety z Prus, z poł. XVII w. wg E. Weise, Elbląg 1935.
- Ryc. 10. Ubiór chłopca z Prus z połowy XVII w. Rys. J. Naroński. Repr. z pracy E. Weise, Elbląg 1935.
- Ryc. 11. Prusowie w ubiorze codziennym z poł. XVII w. wg Ch. Hartknocha, Lipsk 1684.

- Ryc. 12. Ubiór młodzieży warmińskiej, rekonstrukcja. Fot. J. Gardzielewska 1959.
- Ryc. 13. Ubiór drużby weselnego. Repr. wg E. Schnippla. Królewiec 1926.
- Ryc. 14. Męska koszula przyramkowa, A — przód, B — tył, C — części kroju: d — przód, d' — tył, e-e' przyramki, f — rękaw, g — i — podpasze. Podziałka 1:30.
- Ryc. 15. Podkoszulki: a — szkic orientacyjny, b — kołnierz c — motywy stebnówek na podkoszulkach. Podziałka a, b — 1:8, c — 1:6.
- Ryc. 16. Męska koszula z karczkiem zwana koszulą z „talarem“, A — przód, B — tył, C — część kroju: d — przód, a' — tył, e — karczek, f — rękaw, g — h — mankiet, i — podpasze, j — k — kołnierz. Podziałka 1:30.
- Ryc. 17. Spodnie: A — przód, B — tył, C — krój. Podziałka 1:30.
- Ryc. 18. Kamizelki z końca XIX w. Rekonstrukcja I — II przód, C — tył, A, B przód C — tył d — krój przodu, e — plec, f — kołnierzyk. Podziałka 1:15.
- Ryc. 19. Szkice kamizelek z początku XX w. Podziałka 1:15.
- Ryc. 20. *Jaka* z początku XX w. A — przód, B. — tył c — e — części kroju — rękaw, g — kołnierz. Podziałka 1:15.
- Ryc. 21. Sukmana z końca XIX w., Rekonstrukcja, A — przód, B — tył, C — części kroju: d — część górna, e część dolna, f. — klin, g — h tył (plecy) i, j — części rękawa, K — mankiet, L — kołnierz. Podziałka 1:30.
- Ryc. 22. Warmiacy w sukmanach według Zofii Hermanowicz. Rycina z pracy T. Modzelewskiej — *Stroje Ludowe Warmii i Mazur*, Olsztyn, 1958.
- Ryc. 23. „*Klumpy*” obuwie robocze. Bredynki, pow. Biskupiec według fot. F. Klonowskiego 1959 r.
- Ryc. 24. Warmiak w kapeluszu słomkowym z pocz XX w. Bredynki, pow. Biskupiec Fot. Fr. Klonowski 1959
- Ryc. 25. *Liszka*. Torba z lipowego łyka z końca XIX w, Koźliny, pow. Olsztyn. Muzeum Mazurskie w Olsztynie, nr. inw. 73 E. Fot. A. Kuraczyk 1959.
- Ryc. 26. Okrycia głowy. A — kapelusz filcowy z końca XIX w. B —; „*Kołpak*” — czapka futrzana Rekonstrukcje.
- Ryc. 27. Tabakierka z kory wiśniowej z pow. Olsztyn. Muzeum Mazurskie w Olsztynie nr. inw. 1222 E Fot. A. Kuraczyk, 1959.
- Ryc. 28. Warmianka w odświętnym ubiorze ludowym. Rekonstrukcja Fot. A. Kuraczyk, 1956.
- Ryc. 29. Warmianka w ubiorze świątecznym. Repr. A. Bludau, Stuttgart 1901.
- Ryc. 30. Kobięca koszula przyramkowa z końca XIX. A — wygląd z przodu, B — tyłu d' — płat tylny, d² — płat przedni c — przyramki, f — rękaw, g — podpasze, h — mankiet, h' — wykończenie mankietu, j — zdobienie kołnierza. Podziałka 1:30.
- Ryc. 31. Warmianka w stroju odświętnym Repr. K. H. Clasena, Weimar 1942, ryc. 192.
- Ryc. 32. Spódnica z końca XIX w. pow. Mrągowo. Nr inw. 675 E. Muzeum Mazurskie w Olsztynie. Fot. A. Kuraczyk.
- Ryc. 33. Halka pasiasta z końca XIX w. Lipowo, pow. Mrągowo. Muzeum Mazurskie w Olsztynie, nr. inw. 790 E. Fot. A. Kuraczyk, 1956.
- Ryc. 34. Krój spódnicy: d — przód, d¹, d³, — płaty boczne, d² — tyły, e — marszczenie, g — fragmenty spódnicy 1 — pliska, 2 — falbanka 3 — wypustki; n — fałdy, i — pasek.
Rysunki wykonano na podstawie pracy: T. Modzelewska — *Stroje Ludowe Warmii i Mazur*, Olsztyn 1958 oraz danych F. Klonowskiego.
- Ryc. 35. Suknia dziewczęca z końca XIX w. Smolajny, pow. Lidzbark. Muzeum Mazurskie nr. inw. 790 E. Fot. A. Kuraczyk, 1956.
- Ryc. 36. Staniki kobiece *westki* A — przód, B — tył d — płat przedni, e — boczny. f — tylny (plecy), g — klin. Podziałka 1:15.
- Ryc. 37. Kabat kobiecy z pocz. XIX w. Jakubowno pow. Mrągowo. Muzeum Mazurskie w Olsztynie nr. inw. 793 E. Fot. A. Kuraczyk, 1956.
- Ryc. 38. Kabaty z końca XIX w. A — przód, b — tył, c — krój: d — płat przedni, e — boczny, f — plecy, g — kołnierz, h, i — części rękawa, j — zdobienie k — naszytce. Podziałka 1:20.
- Ryc. 39. Kabat z końca XIX pow. Biskupiec i Mrągowo Muzeum Mazurskie w Olsztynie, nr. inw. 675 E. Fot. A. Kuraczyk. 1956.
- Ryc. 40. Fartuchy. Z lewej fartuch na ściągającym sznurku, z prawej krój fartucha na karczku C — główny płat fartucha, d — falbanka, e — motyw koronki, f — karczek, g — pliska, h, j — koronka. Podziałka 1:20.
- Ryc. 41. Fartuch z karczkiem, Wierzbowo, pow. Mrągowo Muzeum Mazurskie nr. inw. 674 E. fot. A. Kuraczyk, 1956 r.
- Ryc. 42. Fartuch z końca XIX w. z pow. Olsztyn. Muzeum Mazurskie w Olsztynie, nr. inw. 747E. Fot. A. Kuraczyk, 1956 r.
- Ryc. 43. Warmianki w ubiorach odświętnych według Zofii Hermanowicz. Rycina z pracy T. Modzelewskiej — *Stroje Ludowe Warmii i Mazur*, Olsztyn 1958.
- Ryc. 44. Fartuch odświętny z końca XIX w. Muzeum Mazurskie w Olsztynie, nr. inw. 674 E Fot. A. Kuraczyk, 1955.

- Ryc. 45. Warmianki w stroju ludowym wg H. G. Clasena. Weimar 1942 rys. 191.
- Ryc. 46. Warmianki w ubiorach odświętnych przed Zamkiem w Lidzbarku. Repr. wg P. Dudeck Heil-sberg, 1939.
- Ryc. 47. Warmianki z Jezioran w ubiorze odświętnym. Repr. Reske. Olsztyn, 1920.
- Ryc. 48. Czepek A z boku, B — z tyłu, C — części kroju, d — krój denka, c — otok g — h wstążka. Podziałka 1:10
- Ryc. 49. Czepek warmiński haftowany w barwne kwiaty, z II poł. XIX w. pow. Olsztyn. Muzeum Mazur-skie w Olsztynie, nr. inw. 108 E. Fot. F. Klonowski 1959.
- Ryc. 50. Denko czepka warmińskiego haftowane złotymi nićmi, Fot. Z. Drzewiecki, 1948.
- Ryc. 51. Czepek warmiński z II poł. XIX w. pow. Olsztyn. Muzeum Mazurskie nr. inw. 107 E. Fot. Fr. Klonowski, 1959 r.
- Ryc. 52. Bielenie płótna lnianego. Repr. z pracy Ch. Hartknocha, Lipsk 1684.
- Ryc. 53. Karta tytułowa edyktu ograniczającego import sukna zagranicznego w Prusach Książęcych, Królewiec, 1732.
- Ryc. 54. Klocki do drukowania tkanin z poł. XIX w. Muzeum Mazurskie w Olsztynie nr. inw. 78 E, 79 E, 145 E, 144 E. Fot. A. Kuraczyk 1959.
- Ryc. 55. Klocki do drukowania tkanin z poł. XIX w. Muzeum Mazurskie w Olsztynie nr. inw. 146 E, 150 E, 142 E, 148 E, Fot. A. Kuraczyk, 1959 r.
- Ryc. 56. Czepek warmiński, II poł. XIX w. pow. Olsztyn Muzeum Mazurskie nr. inw. 112 E. Fot. Z. Drze-wiecki, 1947.
- Ryc. 57. Denko czepka warmińskiego zdobione złotym haftem. Fot. Z. Drzewiecki 1948.
- Ryc. 58. Mapa I. Zasięg ubioru warmińskiego na tle fizjografii terenu. Kreśliła Krystyna Woźnińska.
- Rys. 59. Mapa II. Zasięg ubioru warmińskiego i jego zróżnicowanie. Kreśliła Krystyna Woźnińska.
- Rysunki wykonano na podstawie pracy: T. Modzelewska — Stroje Ludowe Warmii Mazur, Olsztyn 1958 oraz danych Fr. Klonowskiego.

Spis treści

Wstęp str. 3. Rozdział I — obecny stan ubioru ludowego na Warmii str. 8. Rozdział II — Zarys historyczny ubioru, str. 10. Rozdział III — Zasięg badanego ubioru, str. 14. Rozdział IV — Ogólny opis war-mińskiego ubioru męskiego, str. 16. Rozdział V — Szczegółowy opis warmińskiego ubioru męskiego, str. 20. Rozdział VI — Ogólny opis warmińskiego ubioru kobiecego, str. 28. Rozdział VII — Szczegółowy opis warmińskiego ubioru kobiecego, str. 31. Rozdział VIII — Materiały i wytwórcy, str. 41. Rozdział IX — Zdobiny str. 46. Przypisy, str. 48. Wykaz literatury, str. 50. Wykaz informatorów, str. 53. Spis ilustracji, str. 53. Stresz-czenie w języku rosyjskim, str. 56. Streszczenie w języku angielskim, str. 60.

РЕЗЮМЕ

Варминский народный костюм, описанный в настоящей монографии носили жители южной части Вармии и части соседней территории.

Название этого района выводится от прусской провинции Вармия, которая была так же как и другие прусские племенные провинции завоевана в XIII веке Орденом Крестоносцев. Из образованной в 1243 году варминской епархии была выделена третья часть и из нее образовано епископское владение (*dominium*), в котором суверенная власть принадлежала каждому новому епископу епархии: Варминское епископство, вследствие поражения Ордена Крестоносцев в 1466 году после 13 летней войны с Польшей, было присоединено к Польскому Королевству. Вармия, управляемая польскими епископами, была под владычеством Польши до 1772 г., т. е. до первого раздела Польши. В 1945 году, после разгрома Гитлеровской Германии, Вармия была снова присоединена к Польше и в настоящее время входит в состав ольштинского воеводства Польской Народной Республики.

Территория Вармии имеет форму неправильного четырехугольника и составляет теперь четыре повета: браневский, лидзбарский, ольштинский и бискупецкий. Наиболее узкая сторона четырехугольника составляет северную границу и примыкает к Вислинскому Заливу. Западную природную границу составляет река Пасленка. В Вармии проживает в настоящее время около 240 тысяч поляков.

Северные земли Вармии, колонизированные в течение веков главным образом немцами, большинство которых составляли помещики, в области народной культуры имеют очень скромные достижения. Народная культура и с ней народный костюм сохранились по сие время, единственно в южной части Вармии, в ольштинском повете, в южной части лидзбарского и бискупецкого поветов и смежного мазурского района на территории, заселенной главным образом мелкопоместными крестьянами, преимущественно поляками.

Народный костюм в Вармии исчез сравнительно быстро, значительно быстрее чем в других районах Польши, вследствие сильного влияния городской культуры и огромного развития текстильной промышленности, содействующей ликвидации ручных деревенских ткацких мастерских. В период между двумя мировыми войнами польское население Вармии, заботящееся о сохранении родимых традиций выступало в своем местном костюме на ежегодно организованных съездах Союза Поляков в Германии.

После освобождения Вармии в 1945 году, варминский костюм был заново введен и придает блеск государственным празднествам и разным артистическим выступлениям. В настоящее время этот костюм, реконструированный совместно с мазурским костюмом, является представительским нарядом районов Вармии и Мазовии; носит его население местного происхождения и осевшие пришельцы из других районов.

Варминский костюм имеет некоторую связь с нарядом соседних этнических групп, с народным костюмом Повислия и Мазовии и в более далеком родстве с кашубским и курпёвским костюмами.

Мужской наряд.

Рабочий костюм состоял из белой полотняной рубашки, фланелевой „ячки“, „ваника“, манишки и холщевых штанов или шерстяных, шитых из валяной шерсти. Обувь была деревянная или кожаная. Зимой носили меховые шапки. На праздники носили белую льняную рубашу, завязанную на шее красным, голубым или синим шнурками, голубой камзол, яку, или реже, синюю или коричневую сермягу, подвязанную полотняным поясом. синие, голубые, черные, изредка полосатые штаны, подобранные цветом к „яке“ прятали в голенища сапог, называемых „скуржнями“.

Головным убором мужчин был зимой „колпак“, т. е. меховая шапка, а летом соломенная или фетровая шляпа, окаймленная лентой. Наряд холостых мужчин в основном не отличался от наряда женатых. Холостые люди редко носили сермягу.

Наиболее нарядным был костюм свадебного шафера, называемого „прошек“ или плацмистрж (свадебный генерал). Он был опоясан через плечо цветной лентой, чаще всего бело-голубой. Шляпа его была украшена букетом искусственных цветов и разноцветными лентами. Такие же ленты были

прикреплены к сермюге. В правой руке у него был кнут, а в левой свадебный жезл, украшенный цветами и лентами.

Зимой мужчины одевали тулупы, барашковые штаны, а в дорогу наряжались в длинную доходящую, почти до щиколоток шинель с широким воротником или пелериной, называемой „закроком“.

Женский наряд.

В будни женщины одевали льняную рубашку с длинными рукавами, „вистек“, юбку, „китель“, „одсподек“ и фартук. Собираясь в дорогу, набрасывали на голову и плечи большой шерстяной платок. Девушки вместо „кабата“ (кафтана) носили „вестку“ т. е. род кафтана без рукавов.

Красочным и цветистым бывает наряд варминских женщин по праздникам. Рубашка из белого льняного полотна с длинными рукавами закончена манжетками, застегнутыми на пуговицы. Верхняя одежда варминских женщин это плотно облегающий и пригнанный к фигуре „кабат“ с длинной юбкой, украшенной у подола оборками и складками. В праздничном наряде преобладают ткани с переливами, красно-коричневыми, красно-синими, красно-зелеными. В начале XX века принялись в народном костюме клетчатые и полосатые ткани. Нижние юбки в Вармии обыкновенно бывают полосатые или из материи, называемой „струкс“. Передников к праздничному наряду обыкновенно не одевали.

Наиболее декоративным элементом в женском праздничном наряде является чепчик, называемый „тварда мыцка“, вышитый золотыми, серебряными или цветными нитками. На плечи набрасывали варминские женщины большие цветные кашемировые или турецкие шали, а начиная с XX века шерстяные, клетчатые или черные платки.

Зимой варминские женщины носили несколько юбок и ватный или барашковый кабат, Ботинки носили высокие, шнурованные. Девушки украшали волосы цветами, а зимой накладывали на голову цветной или черный платок, сложенный треугольником и завязанный под подбородком.

Перечень иллюстраций

- Рис. 1. Праздничный наряд крестьянской пары из Вармии, конца XIX века. фот. Я. Гардзелевска 1959.
- Рис. 2. Хозяин и хозяйка в варминско-мазурской будней одежде. Реконструкция. Мазурский Музей в Ольштыне. Нр. инвентаря 711 Е и 712 Е. Фот. А. Курачик, 1946 г.
- Рис. 3. Варминско-мазурский праздничный наряд молодежи Нр. инвентаря 513 Е и 514 Е. Фот. А. Курачик, 1956 г.
- Рис. 4. Варминский праздничный наряд. Реконструкция Т. Модзелевской и В. Грабовской. Мазурский Музей в Ольштыне, нр. инвентаря 572 Е и 573. Е. Фот. А. Курачик, 1956 г.
- Рис. 5. Мужчина и женщина XV века. Репродукция заглавного листа из книги „Эльблингер Виссенбух“ 1421 г.
- Рис. 6. Крестьянин из окрестностей Эльблонга, XV век. Репродукция заглавного листа из книги „Эльблингер Виссенбух“ 1421 г.
- Рис. 7. Наряд прусского воина по Генненбергеру, 1584 г.
- Рис. 8. Пруссy. Молодожёны в праздничном наряде половины XVII века. Репродукция из труда Х. Гарткноха, Лейпциг, 1684 г.
- Рис. 9. Женский наряд из Пруссии, половина XII века. По Е. Вайзе, Эльблонг, 1935 г.
- Рис. 10. Наряд мальчика из Пруссии, половины XII века. Рис. Я. Нароньски. Репродукция из труда Е. Вайзе, Эльблонг 1935 г.
- Рис. 11. Пруссy в будничной одежде, половины XII века, по Х. Гарткноху, Лейпциг, 1684 г.
- Рис. 12. Наряд молодежи Варминской Земли. Реконструкция. Фотография Я. Гардзелевска 1959 г.
- Рис. 13. Наряд шафера. Репродукция по Е. Шниппелю. Крулевец, 1926 г.
- Рис. 14. Мужские рубашки: I — рубашка с плечиком, называемая рубашкой с талером. II — рубашка со вставками на плечах — „пржирамками“. А — вид спереди, В — вид сзади, С — часть кройки: d — передняя часть, d' — задняя часть e — плечико, f — рукав, g — h — манжет, i — подмышечная часть, j — k — воротник. Шкала 1:30
- Рис. 15. Манишки: a — общий чертеж, b — воротник, c — мотивы обшивки. Шкала a, b — 1:8, c — 1:6
- Рис. 16. Мужская „пржирамковая“ рубашка: А — передняя часть, В — задняя, С — часть шитья, d — вид спереди a вид сзади, e — плечико, f — рукав, g, h — манжета, i — подмышечная часть, j, k — воротник. Шкала 1:3
- Рис. 17. Брюки: А — вид спереди, В — вид сзади, С — кройка. Шкала 1:30
- Рис. 18. Жилеты конца XIX века. Реконструкция I — II вид спереди С — вид сзади А, В — передняя часть, c — задняя часть, d — кройка передней, части — e кройка спины, f — воротничок. III — Курточки — „яки“. Шкала 1:15
- Рис. 19. Чертежи жилетов начала XX в. Шкала 11:5

- Рис. 20. Яка - А - передняя часть, В - задняя часть С - е части кройки, 9 - воротник.
- Рис. 21. Сермяги - „сукманы” конца XIX в. Реконструкция. А - передняя часть В - задняя часть, С - части кройки: d - верхняя часть, е - задняя часть, f - клин, g - h зад (спинка) i - j - части рукава, k - манжета l - воротник. Шкала 1:30.
- Рис. 22. Мужчины из Вармии, в сермягах по Софии Германович. Гравюра с Труд Т. Модзелевской. Народные костюмы Вармии и Мазурской земли. Ольштын, 1958.
- Рис. 23. „Клюмпы”- рабочая обувь. Бредынки, бискупецкого повета, фот. Ф. Клёновского, 1959 г.
- Рис. 24. Житель Вармии в соломенной шляпе начала XX в. Бредынки, бискупецкого повета. Фот. Клёновски, 1959 г.
- Рис. 25. Лишка. Сума из липового лыка конца XIX века. Козлин, ольштынского повета, Мазурский Музей в Ольштыне, нр. инвентаря 73 Е. Фот. А. Курачик 1959 г.
- Рис. 26. Головной убор. А - фетровая шляпа конца XIX в., В - „колпак”, - меховая шапка. Реконструкция.
- Рис. 27. Табакерка из вишнёвой коры - ольштынского повета. Мазурский Музей в Ольштыне, нр. инвентаря 1222 Е, Фот. А. Курачик, 1959 г.
- Рис. 28. Жительница Вармии в праздничном народном костюме. Реконструкция Фот. А. Курачик, 1956 г.
- Рис. 29. Варминская женщина в праздничном наряде. Репродукция А. Блудау. Штутгарт, 1901 г.
- Рис. 30. Женская рубашка со вставками на плечах (пржирамками), конца XIX в. А - вид спереди В - вид сзади, d¹ - задняя часть, d² передняя часть, с - вставки - пржирамки, f - рукав, g - подмышечная часть, h - манжет, h¹ - отделка манжета, j - вышивка на воротнике. Шкала 1:30.
- Рис. 31. Варминская женщина в праздничном наряде. Репродукция Г. Клясена, Веймар 1942 г. рис. 192.
- Рис. 32. Юбка конца XIX века. Смоляйны, лидзбарского уезда. Мазурский Музей в Ольштыне. Фот. А. Курачик.
- Рис. 33. Полосатая юбка конца XIX века, Смоляйны, лидзбарского уезда. Мазурский Музей в Ольштыне, нр. инвентаря 784 Е. Фот. А. Курачик, 1956 г. Шкала 1:20.
- Рис. 34. Покрой юбки d¹, d² - боковые части, d³ - части спинки, е - сборки, g - фрагмент юбки 1 - складка, 2 - оборка, с - канты, h - фалды, i - пояс.
- Рис. 35. Платье девушки конца XIX века. Липово, повет Мронг. Мазурский Музей, нр. инвентаря 790 Е. Фот. А. Курачик, 1956 г.
- Рис. 36. Женские лифчики „вестки”. А - вид спереди, В - вид сзади, d - передняя часть, е - боковая часть, f - задняя (спинка), g - клин. Шкала 1:15.
- Рис. 37. Женский кафтан начала XIX века, Якубовно, повет Мронг. Мазурский Музей в Ольштыне, нр. инвентаря 793 Е. Фот. А. Курачик, 1956.
- Рис. 38. Камзолы - „кабаты” конца XIX века. А - вид спереди, b - вид сзади, с - кройка: d - передняя часть, е - боковая часть, f - спинка, h, i - часть рукава, j - узор, k - нашивка.
- Рис. 39. Камзол с кителем конца XIX века, бискупецкого и мронгского поветов. Мазурский Музей в Ольштыне, нр. инвентаря 673 Е. Фот. А. Курачик, 1956 года.
- Рис. 40. Передники. С левой передник с тесемкой, с правой кройка передника на плечике. С - главная часть d - оборка, е - мотив кружева, f - плечико, g - складка, h, i - кружево.
- Рис. 41. Передник с гесткой, Вержбово повет Мронг. Мазурский Музей, нр. инвентаря 674 Е. Фот. А. Курачик, 1955 г.
- Рис. 42. Передник конца XIX века из ольштынского повета. Мазурский Музей в Ольштыне, нр. инвентаря 747 Е. Фот. А. Курачик, 1956 года.
- Рис. 43. Женщины из Вармии в праздничных нарядах по Софии Германович. Гравюра из Труд Т. Модзелевской — Народные Костюмы Вармии и Мазурской земли. Ольштын, 1958 г.
- Рис. 44. Праздничный передник конца XIX века. Мазурский Музей в Ольштыне, нр. инвентаря 674 Е. Фот. А. Курачик, 1955 г.
- Рис. 45. Варминские жительницы в народном костюме по Г. Клясену. Веймар 1942 г., рис. 191
- Рис. 46. Женщины из Вармии в праздничных одеяниях перед Замком в Лидзбарке. Репродукция по Дудеку, Гайльсберг, 1939 г.
- Рис. 47. Варминские женщины из Езёран в праздничном наряде. Репродукция Решке. Ольштын, 1920 г.
- Рис. 48. Чепец. А — вид сбоку, В — вид сзади, С — части кройки, d - крой донышка, с - ободок, g - h - ленточка. Шкала 1:10.
- Рис. 49. Варминский чепчик с вышитым пёстрым цветочным узором, II половина XIX века. Мазурский Музей в Ольштыне, нр. инвентаря 108 Е. Фот. Ф. Клёновски, 1959 г.
- Рис. 50. Донышко варминского чепца, украшенное вышивкой золотой ниткой. Фот. З. Држевецки, 1948 г.
- Рис. 51. Варминский чепчик. II половина XIX века. Ольштын, Мазурский Музей, нр. инвентаря 107 Е. Фот. Фр. Клёновски, 1959 г.
- Рис. 52. Беление льняного полотна. Репродукция из труда Х. Гарткноха, Лейпциг, 1684 г.
- Рис. 53. Заглавный лист эдикта, ограничивающего импорт заграничного сукна в Княжеской Пруссии, Крулевец, 1732 г.

- Рис. 54. Деревяшки для оттиска на тканях. половина XIX века, Мазурский Музей в Ольштыне, нр. инвентаря 78 Е, 79 Е, 145 Е, 144 Е. Фот. А. Курачик, 1959 г.
- Рис. 55. Деревяшки для оттиска на тканях. Половина XIX века. Мазурский Музей в Ольштыне, нр. инвентаря 146 Е, 150 Е, 142 Е.
- Рис. 56. Варминский чепец, II половина XIX века. Ольштын, Мазурский Музей, нр. инвентаря 112 Е. Фот. З. Држевецки, 1947 г.
- Рис. 57. Донышко варминского чепчика, украшенное залотым шитьём. Фот. З. Држевецки, 1948 г.
- Рисунки изготовлены на основании труда: Т. Модзелевска — Народные Костюмы Вармии и Мазурской земли, Ольштын 1958 и по данным Ф. Клёновского.

Содержание

Введение стр. 3. Глава I — Настоящее состояние народного костюма в Вармии, стр. 8. Глава II — Исторический очерк костюма, стр. 10. Глава III — Территориальная граница распространения исследуемого костюма стр. 14. Глава IV — Общее описание мужского костюма в Вармии, стр. 16. Глава V — Подробное описание мужского костюма в Вармии, стр. 20. Глава VI Общее описание женского костюма в Вармии, стр. 28. Глава VII — Подробное описание женского костюма в Вармии, стр. 31. Глава VIII. Материалы и производители, стр. 41. Глава XI — Узоры, стр. 46. Прибавление, стр. 53. Список литературы, стр. 48. Перечень информаторов, стр. 50. Список иллюстраций, стр. 53. Резюме на русском языке, стр 56. Резюме на английском языке, стр 60.

SUMMARY

The national dress of the region of Warmia described in the present monography has been worn by inhabitants of the southern part of Warmia and of the territory next to it.

The name of this region comes from the Prussian province of Warmia, which was, just as the other Prussian tribal provinces, conquered by the Order of the Crusaders in the XIII th century. The diocese of Warmia was founded in 1243 and out of its third part an episcopal dominium was allotted where the sovereign power was held by each successive bishop of the diocese. This diocese, after a war which lasted 13 years and was followed by the defeat of the Order of Crusaders in 1466, has been joined to the Kingdom of Poland. Warmia was governed by Polish bishops and remained under the Polish rule up to 1772, i. e. to the first partition of Poland. In 1945, after the defeat of the Hitlerian German Reich Warmia, was again incorporated in the boundaries of the Polish Republic and makes now a part of the Province of Olsztyn.

The territory of Warmia has a shape of an irregular quadrangle and contains the present districts of Braniewo, Lidzbark, Olsztyn and Biskupiec. The shortest side of that quadrangle forms the northern frontier and lies close to the Vistula Bay; the western natural frontier of Warmia is formed by the river Pasłęka. Warmia is inhabited at the present time by about 240 thousands of Poles.

The northern area of Warmia which was colonized during several centuries mainly by Germans, the most part of them belonging to the gentry, in the sphere of folk - culture shows a very mediocre achievement. The folk - culture, and the folk - dress, have been kept till the present days only in the southern part of Warmia, viz. in the district of Olsztyn, in the southern part of the districts of Lidzbark and Biskupiec, as well as in the neighbouring region of the Mazury, on a territory inhabited mainly by petty farmers, most of them being Poles.

The national dress in Warmia disappeared comparatively quickly, much quicker than in other regions of Poland because of the strong influence of the urban culture and of the immense development of the textile industry. In the period between the two World Wars the Polish population of Warmia keeping the old traditions appeared in regional dresses at the annual meetings organized by the Polish Union in Germany.

After the deliverance of Warmia in 1945, the Warmia dress was reconstructed and adds lustre to the official festivities and to all sorts of artistic performances. At the present time this costume, together with the reconstructed Mazury costume, is the representative dress of the Warmia and Mazury regions and is worn by the native population as well as by newcomers in that region.

The Warmia dress is partly related to the dress of the neighbouring ethnic groups, with the folk - costum of Powiśle and Mazury and remains in a more distant relationship with the folk - costumes of the Kaszuby and Kurpie regions.

Men's costume

The work - garment was composed of a white linen shirt, of a flannel jacket called „jaczka”, waistcoat called „wanik”, cotton or wollen trousers sewn of felt wool. The foot - gear was made of wood or leather. In winter fur caps were worn. The festive costume was composed of a white linen shirt tied with a red, blue or dark - blue string, a blue spencer, jacket, seldom a dark - blue or brown overcoat called „sukmana” with a linnen belt. The trousers were dark - blue, blue, black seldom striped, matching the colour of the jacket. Long boots called „skorznie” were put on them. The head was covered in winter by a „kolpak”, i. e. by a fur cap and in summer by a straw or felt hat with a ribbon. The costume of bachelors did not practically differ from the garment of married men. Bachelors seldom wore the „sukmana”. The most decorative dress was the costume of the best - man who was called „proszek” or „platmistrz”. He wore a festive garment. He had a coloured ribbon belted around his shoulder, usually a white and blue one. His hat was adorned with a bunch of artificial flowers and with coloured ribbons. Same coloured ribbons were pinned to the sukmana. A whip was in his right hand and a wedding stick, ornamented with flowers and ribbons in his left one.

In winter men wore sheepskin coats, quilted fur trousers and when they travelled they put on a long overcoat almost reaching the ankles with a broad collar or with a cape called „zakrok”.

Women's dress

The everyday women's dress included: linnen shirts with long sleeves, bodices called „wistek” shirts called „jubka”, spencers, called „kitel”, petticoats called „odspodek” and aprons called „fartuch”. When travelling they put on the head and shoulders a big woollen kerchief. Girls wore spencers without sleeves called „westka” instead of jackets called „kabat”.

The festive costume of women in Warmia is coloured and picturesque. It consists of a white linnen shirt with long sleeves and buttoned cuffs. Then comes a tight, well fitted jacket — kabat and a long skirt adorned at the bottom with flounces and folds. The tissues of the festive dress are iridescent, in red - brown, red - blue and red - green shades. Since the beginning of the XXth century striped and square tissues became fashionable. Petticoat in Warmia are mostly striped or of a pattern called „struk”. No apron is worn together with the festive dress.

The most decorative part of the women's festive costume is a bonnet called „twarda mycka” embroidered with golden, silver or coloured strings. The Warmia women cover their shoulders with big coloured kerchiefs made of cashemire or Turkish tissue and since the XXth century with woollen square or black kerchiefs. In winter the Warmia women wear several skirt and a jacket, wadden, or trimmed with sheepskin. The footwear consists of laced boots. Girls adorn their hair with flowers and in winter put a black or coloured kerchief on the head, folded in a triangle and tied on the chin.

LIST OF PLATES

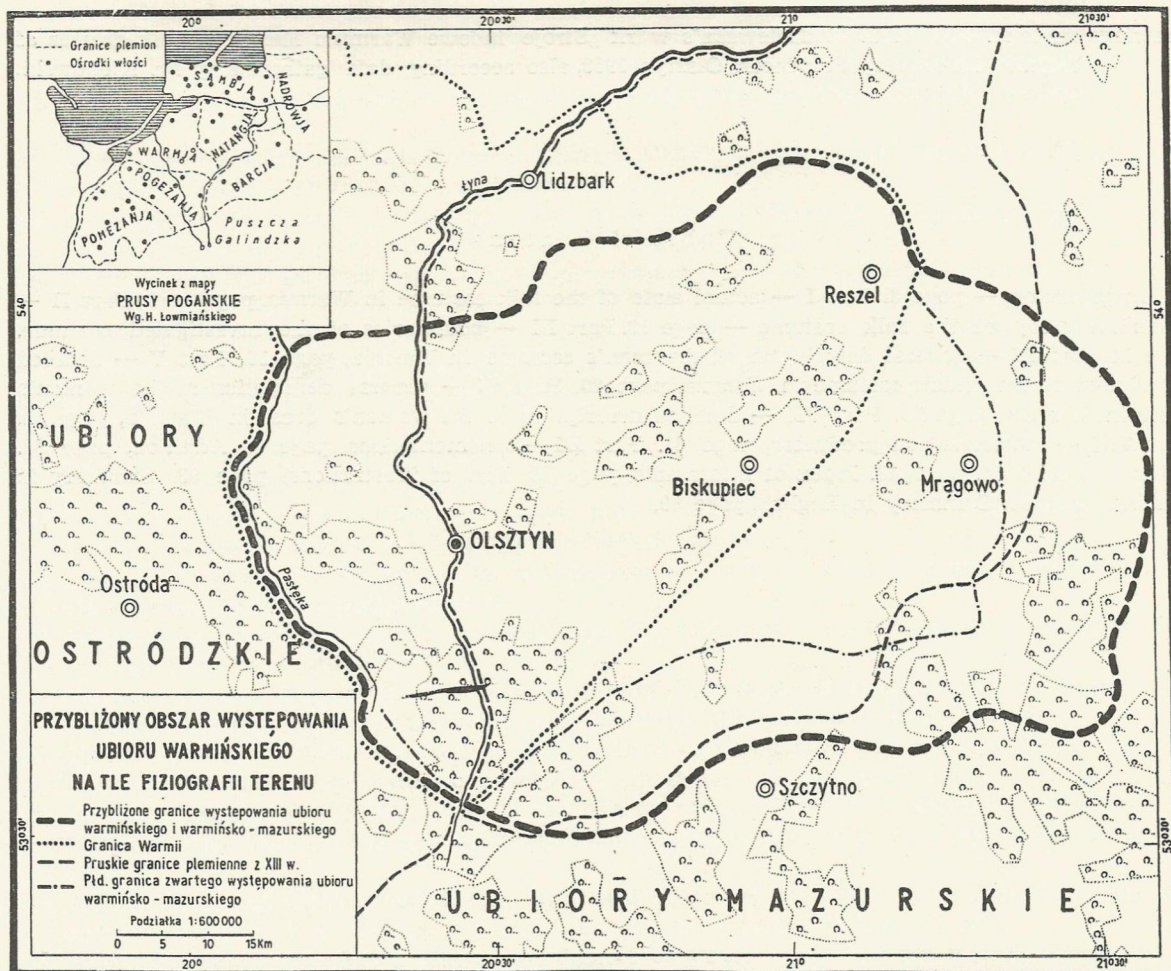
- Fig. 1. Festive garments of a peasant couple from Warmia. End of the XIXth century. Photo by J. Gardzielewska, 1959.
- Fig. 2. Farmer and his wife in work - garments, worn in the Warmia and Masovia Provinces. Reconstruction Museum of the Masovia Province in Olsztyn. Inventory number 711 E and 712 E. Photo by A. Kuraczyk, 1946.
- Fig. 3. Festive costume of the youth in the Warmia and Masovia Provinces. Reconstruction. Museum of the Masovia Province, inventory number 513 E and 514 E. Photo by A. Kuraczyk 1956.
- Fig. 4. Festive costume of the Warmia Provinces. Reconstruction of T. Modzelewska and W. Grabwska, Museum of the Masovia Province in Olsztyn, inventory number 572 E and 573 E. Phot. by A. Kuraczyk 1956.
- Fig. 5. Man and woman of the XVth century. Reproduction of the frontispiece of the „Elbinger Wiesenbuch”, 1421.
- Fig. 6. Peasant from the vicinity of Elbląg. Reproduction of the frontispiece of the „Elbinger Weisenbach”, 1421.
- Fig. 7. Dress of a Prussian warrior according to Hennenberger 1584.
- Fig. 8. Prussians. A young couple in festive garments, middle of the XVIIth century. Reproduced from a work of Ch. Hartknoch, Leipzig, 1684.
- Fig. 9. Woman's dress; Prussia, middle of the XVIIth century. According to E. Weise, Elbląg 1935.
- Fig. 10. Garment of a peasant from the Province of Prussia, middle of the XVIIth century. Drawn by J. Naroński. Reproduced from a work of E. Weise. Elbląg, 1935.
- Fig. 11. Prussians in daily costumes. Middle of the XVIIth century. According to Ch. Hartknoch, Leipzig 1684.
- Fig. 12. Garments of the Warmia youth, reconstruction. Photo by J. Gardzielewska 1959.
- Fig. 13. Costume of a best man. Reproduced according to E. Schnippel. Królewiec 1926.
- Fig. 14. Men's shirts: I — shirt with shoulder — strap called „koszula z talarem.” II — shirt called „przyramkowa” A — front part, B — back, C — parts of cut d — front, d¹ — back e — shoulder — strap f — sleeve, g — cuff, i — arm — pit, j — k collar. Scale 1:30
- Fig. 15. Poncho: a — general sketch, b — collar, c — motives of finishing. Scale: a. b - 1:8, a - 1:30
- Fig. 16. Man's shirt with shoulder - straps; A — front part. B — back part, c — part of embroidery, d — front part, à - back, e — collar strap, f — sleeve, g, h — cuff, i — armpit part, j, k collar, Scale 1:30
- Fig. 17. Trousers: A — front part, B — back part, c — cut. Scale 1:30
- Fig. 18. Waistcoats, end of the XIXth century. Reconstruction: I — II front part, C — back, A, B — front, C — back, d — cut of the front, e — cut of the back, f — collar, III — Jackets called „Jaki”. Scale 1:15
- Fig. 19. Drawing of waistcoats of the beginning of the XXth century, Scale 1:15
- Fig. 20. Jacket called „jaka”. A — front part, B — back, C — e: parts of cut of the sleeve, 9 — collar

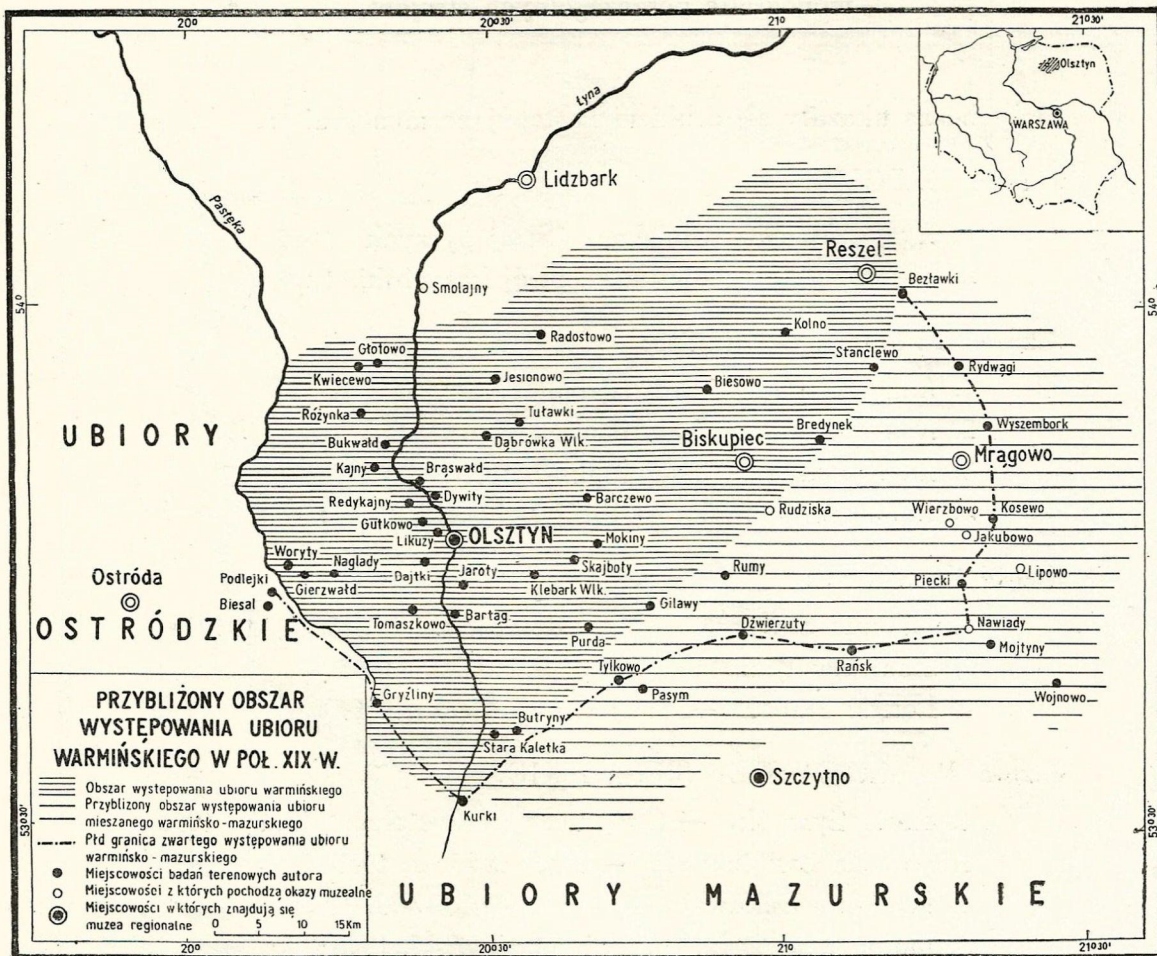
- Fig. 21. Long russet coat called „sukmana”, end of the XIXth century. Reconstruction. A — front part. B. Back, C — parts of the cut: d — upper part e — lower part, f — gore, g — h — back, i, j — parts, of the sleeve, K — cuff, L — collar. Scale 1:30.
- Fig. 22. Men from Warmia in „sukmana” coats according to S. Hermanowicz. Etching from the work of T. Modzelewska, Folk costumes of Warmia and Mazury. Olsztyn, 1958.
- Fig. 23. Working shoes called „klumpy”. Bredynki, district of Biskupiec, phot. by F. Klonowski, 1959.
- Fig. 24. Warmia peasant in a straw hat. Beginning of the XXth century. Bredynki, district of Biskupiec. Phot. of Fr. Klonowski 1959.
- Fig. 25. Bag made of lime - tree bast called „Liszka” End of the XIXth century. Koźlin, district of Olsztyn. Museum of the Masovia Province in Olsztyn, inventory number 73 E. Phot. by A. Kuraczyk 1959.
- Fig. 26. Head - wear. A — felt hat, end of the XIXth century B — fur cap called „Kołpak”. Reconstructions.
- Fig. 27. Snuff — box made of birch bark. District of Olsztyn, Museum of the Masovia Province in Olsztyn, inventory number 1222 E, phot. of A. Kuraczyk, 1959.
- Fig. 28. Woman from Warmia in a festive folk dress. Reconstruction. Photo. by A. Kuraczyk, 1959.
- Fig. 29. Woman from Warmia in a festive dress. Repr. A. Bludan, Stuttgart 1901.
- Fig. 30. Woman's shirt with shoulder — straps called „przyramkowa”, end of the XIXth century. A — front part, B — back part, d¹ — back piece, d² — front piece, c — shoulder — straps — „przyramki”, f — sleeve, g — arm — pit part, h — cuff, h¹ — cuff finishing, j, — collar ornamentation. Scale 1:30.
- Fig. 31. Warmia woman in festive dress. Reproduced by H. K. Clasen, Weimar 1942, Drawing 192.
- Fig. 32. Skirt. End of the XIXth century. Smolajny, district of Lidzbark, Museum Province in Olsztyn. Photo by A. Kuraczyk.
- Fig. 33. Striped skirt, end of the XIXth century. Smolajny, district of Lidzbark Museum of the Masovia Province in Olsztyn. Inventory number 784 E Photo by A. Kuraczyk 1956.
- Fig. 34. Cut of the skirt: d — front part, d¹ d³ — side pieces d² — back, e — folds, g — fragment of the skirt I — crease 2 — flounce, c — edgings, n — falds i — girdle.
- Fig. 35. Young girl's dress. End of the XIXth century. Lipowo, district of Mrąg. Museum of the Masovia Province. Inventory number 790 E.
- Fig. 36. Women's bodices called „westki”. A — front part, B — back part d — front piece, e — side piece, f — back piece, g — gore. Scale 1:15.
- Fig. 37. Woman's spencer. Beginning of the XIXth century. Jakubowno, district of Mrąg. Museum of the Masovia Province in Olsztyn, number of inventory 793 E. Phot. A. Kuraczyk 1956.
- Fig. 38. Jerkins, end of the XIXth century. A — front part, b — back part, cut: d — front piece, e — side piece, f — back, h, i — parts of the sleeve j — finishing k — laps. Scale 1:20.
- Fig. 39. Jacket called „kabat z kitlem.” End of the XIXth century. District of Biskupiec and Mrąg. Museum of the Masovia Province in Olsztyn. Inventory number 675 E. Phot. by A. Kuraczyk. 1956.
- Fig. 40. Aprons. From the left side apron with lace, from the right one cut of apron gore, C — main part of the apron, d — finishing, e — motive of lace, f — gore, g — fald, h, i — lace.
- Fig. 41. Apron with shoulder — strap. Wierzbowo, district of Mrąg. Museum of the Masovia Province Inventory number 764 E. Photo of A. Kuraczyk, 1956.
- Fig. 42. An apron. End of the XIXth century, from the Olsztyn district Museum of the Masovia Province in Olsztyn. Inventory number 747 E. Phot. by A. Kuraczyk 1956.
- Fig. 43. Women from Warmia in festive costumes, according to S. Hermanowicz. Etching from the work of T. Modzelewska, Folk costumes of Warmia and Mazury. Olsztyn, 1958.
- Fig. 44. Festive apron. End of the XIXth century Museum of the Masovia Province in Olsztyn, inventory number 674 E. by A. Kuraczyk, 1955.
- Fig. 45. Warmia women in folk costumes according to H. U. Clasen. Weimar 1949, drawing 191.
- Fig. 46. Women of the Warmia Province in festive dresses in front of the Lidzbark Castle. Reproduction according to Dubeck. Heilsberg 1936.
- Fig. 47. Warmia women from Jeziorany in festive dresses. Reproduced by Reske. Olsztyn 1920.
- Fig. 48. Bonnet. A — side part, B — back part, c — parts of cut, d — cut of the bottom, c — brim, g — h. ribbon. Scale 1:10.
- Fig. 49. Warmia bonnet embroidered with motives of many — coloured flowers. Second half of the XIXth century. Muzeum of the Masovia Province in Olsztyn. Inventory number 108 E. Photo by Klonowski 1959.
- Fig. 50. Bottom of a Warmia bonnet embroidered with a golden thread. Photo of Z. Drzewiecki, 1948.
- Fig. 51. Warmia bonnet, second half of the XIXth century. District of Olsztyn Museum of the Masovia Province, inventory number 107 E. Photo by Fr. Klonowski, 1959.
- Fig. 52. Whitening of flax linen. Reproduced from a work of Ch. Hartknoch Leipzig, 1684.
- Fig. 53. Front page of the edict limiting the importation of foreign cloth to the Princedom of Prussia, Królewiec 1732.

- Fig. 54. Blocks for printing of tissues. Middle of the XIXth century. Museum of the Masovia Province in Olsztyn. Inventory numbers 78 E, 79 E, 145 E, 144 E. Photo by A. Kuraczyk,
- Fig. 55. Blocks for printing of tissues, middle of the XIXth century. Museum of the Masovia Province in Olsztyn. Inventory numbers 145 E, 150 E, 142 E, 148, E. Photo of A. Kuraczyk, 1959.
- Fig. 56. Warmia bonnet. Second half of the XIXth century. District of Olsztyn Museum of the Masovia Province. Inventory number 112 E. Photo by Z. Drzewiecki, 1947.
- Fig. 57. Bottom of a Warmia bonnet, decorated with a golden embroidery. Photo by Z. Drzewiecki, 1948.
- Drawings made on base of T. Modzelewska's work „Stroje ludowe Warmii i Mazur” — Folk dresses of Warmia and Mazury Provinces, Olsztyn 1958, also according data gathered by Fr. Klonowski.

Table of Contents

Introduction — page 3. Part I — actual state of the folk costume in Warmia, page — 8. Part II — historical essay of the folk costume — page 10. Part III — boundaries of the investigated costume, page 14. Part IV — general description of the men's costume in Warmia, page 16. Part V — detailed description of the men's costume in Warmia, page 20. Part VI — general description of the women's dress in Warmia, page 28. Part VII — detailed description of the women's dress in Warmia, page 31. Part VIII — Materials and producers, page 41. Part IX — ornamentations, page 46. Addition, page 53. Index of literature, page 48. Index of informants, page 50. List of illustrations, page 53. Summary in Russian, page 56. Summary in English, page 60.

..... Granica historyczna Warmii jest granicą:

1. Zasięgu zwartego występowania t. zw. „*twardej mycki*” t. j. czepka haftowanego złotymi, srebrnymi i kolorowymi nićmi, występującego jako element czysto warmiński w stroju kobiecym.
2. Dominanty koloru czerwonego uchodzącego za kolor katolicki-polski zarówno w ubiorze męskim (czerwona kamizelka, wanik) jak i w kobiecym.
3. Dominanty koloru niebieskiego w sukmanie męskiej.

----- Południowa granica zwartego zasięgu elementów warmińsko-mazurskich jest granicą:

1. Noszenia ubiorów bardzo obcisłych, ściśle dopasowanych do figury.
2. Noszenia w większej mierze ubiorów w kolorach: zielonym, niebieskim (w miejsce czerwonego, noszonego na Warmii).
3. Powszechniejszego noszenia granatowej sukmany używanej w stroju świątecznym, gdy na Warmii dominuje niebieska.
4. Noszenia przez kobiety, haftowanych złotem czepków.

ATLAS POLSKICH STROJÓW LUDOWYCH

składa się z szeregu monografii obejmujących wszystkie typy strojów ludowych z całego obszaru Polski

Obejmuje 5 części. W skład każdej z nich wejdą zeszyty zawierające monografie poszczególnych strojów

Dotychczas ukazały się drukiem następujące monografie:

Część I. POMORZE:

1. Agnieszka Dobrowolska — Strój pyrzycki, 1955
2. Bożena Stelmachowska — Strój kaszubski, 1959

Część II. WIELKOPOLSKA:

1. Adam Glapa — Strój szamotulski, 1951
2. Adam Glapa — Strój dzierzacki, 1953
3. Adam Glapa — Strój lubuski, 1956 ⁽⁴⁾
4. Halina Mikułowska — Strój kujawski, 1953 ⁽³⁾

Część III. ŚLĄSK:

1. Tadeusz Seweryn — Strój dolnośląski (Pogórze), 1950 ⁽⁹⁾
2. Stanisław Bronicz — Strój pszczyński, 1955
3. Longin Malicki — Strój Górali Śląskich, 1956

Część IV. MAZOWSZE i SIERADZKIE:

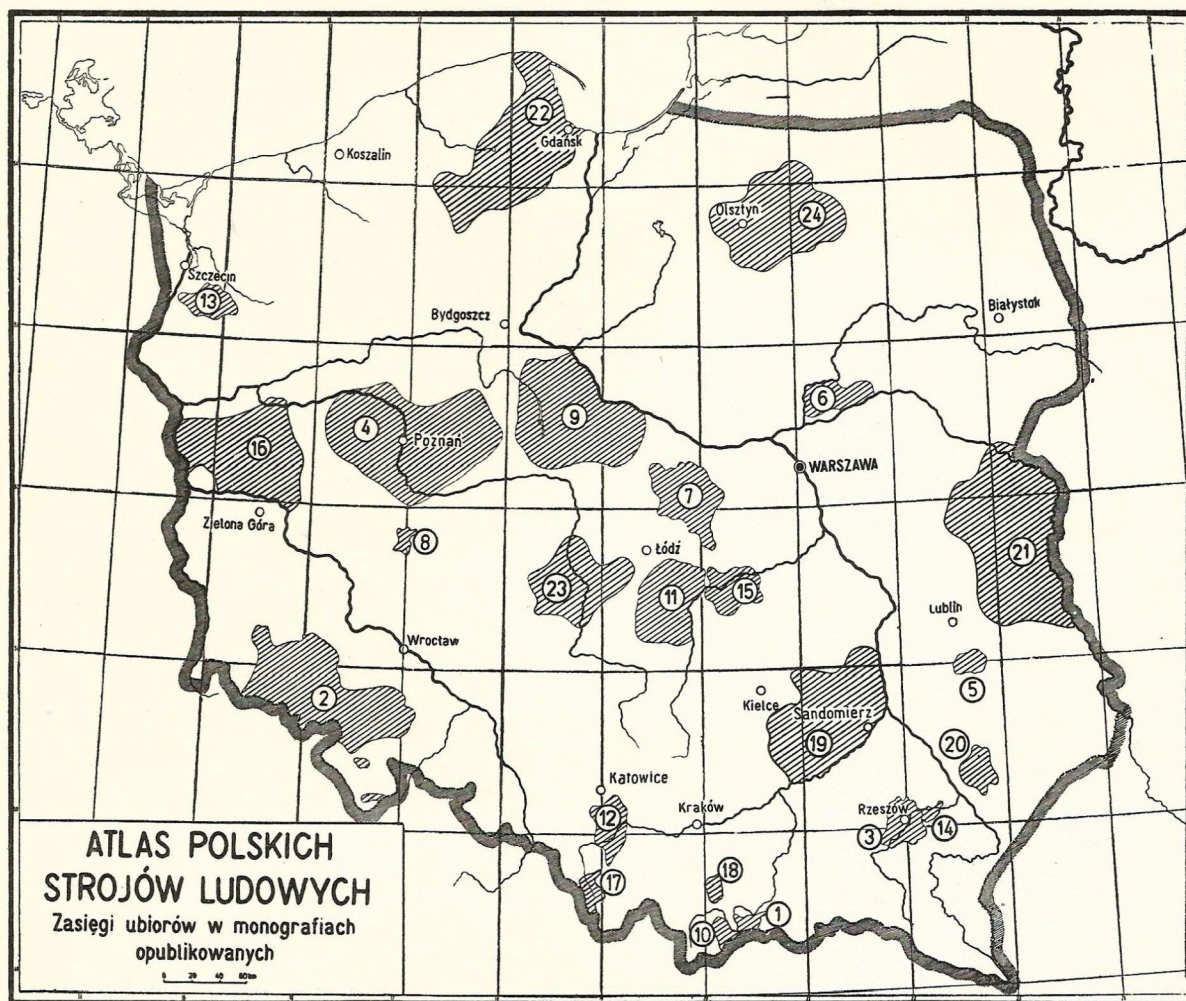
1. Maria Żywirska — Strój kurpiowski Puszczy Białej, 1952 ⁽⁵⁾
2. Jadwiga Świątkowska — Strój łowicki, 1953
3. Jan Piotr Dekowski — Strój piotrkowski, 1954
4. Janina Krajewska — Strój opoczyński, 1956
5. Janusz Świeży — Strój podlaski, 1958
6. Jan Piotr Dekowski — Strój sieradzki, 1959

Część V. MAŁOPOLSKA:

1. Roman Reinfuss — Strój Górali Szczawnickich, 1949 ⁽¹⁸⁾
2. Edyta Starek — Strój spiski, 1954 ⁽¹⁵⁾
3. Franciszek Kotula — Strój rzeszowski, 1951 ⁽¹³⁾
4. Franciszek Kotula — Strój łańcucki, 1955 ⁽⁵⁾
5. Janusz Świeży — Strój krzczonowski, 1952 ⁽⁷⁾
6. Sebastian Flizak — Strój Zagórzan, 1957
7. Janusz Kamocki — Strój sandomierski, 1957
8. Barbara Kaznowska-Jarecka — Strój biłgorajski, 1958

W druku znajdują się:

Franciszek Klonowski — Strój warmiński
Tadeusz Seweryn — Strój Krakowski

Zasięgi ubiorów w monografiach kolejno opublikowanych : 1. Strój górali szczawnickich, 2. Strój dolnośląski (Podgórze), 3. Strój rzeszowski, 4. Strój szamotulski, 5. Strój krzczonowski, 6. Strój kurpiowski Puszczy Białej, 7. Strój łowicki, 8. Strój dzierzacki, 9. Strój kujawski, 10. Strój spiski, 11. Strój piotrkowski, 12. Strój pszczyński, 13. Strój pyrzycki, 14. Strój łańcucki, 15. Strój opoczyński, 16. Strój lubuski, 17. Strój górali śląskich, 18. Strój Zagórzan, 19. Strój sandomierski, 20. Strój biłgorajsko-tarnogrodzki, 21. Strój podlaski (nadbużański), 22. Strój kaszubski, 23. Strój sieradzki, 24. Strój warmiński, 25. Strój Krakowski (w druku).